



# ÖRÖKSÉG

2010. JÚLIUS-AUGUSZTUS  
XIV. ÉVFOLYAM  
7. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

## TARTALOMBÓL

### JEGYZET

Elindulni, meglátni, megismerni, védeni...  
/Kertész Margit ..... 2

### NAPIRENDELEN

Horler Miklóstra emlékezünk ..... 3  
A természeti környezet pusztulása  
/Andrásfalvy Bertalan ..... 5  
A táj évgyűrűi /Nagy Zoltán ..... 8  
Vízrendezés és örökségvédelem  
a 19. században /Bálint Marianna ..... 11  
Termelési kultúrák átalakulása  
a 19. és 20. században /Stibló Mária ..... 13  
Vízitársulatok a történelmi  
Magyarországon /Suba János ..... 15  
Tájkép és magyar hadtörténelem  
/Nagy Miklós Mihály ..... 18  
Etnikai identitás egy sárközi kétnyelvű falu  
természeti és társadalmi terében /Fehér Zoltán ... 20  
Tanyakép 2010 elején /Szenti Tibor ..... 26

### FÓRUM

Dercsényi Dezső  
és a magyar műemléki topográfia /Entz Géza ..... 29  
A rom-műemlékek jövője /Buzás Gergely ..... 32

### MŰHELY

Magyarországi történelmi kertek /Szikra Éva ..... 34  
A tiszadobi volt Andrássy kastély parkja,  
mint történelmi kert /Remeczki Rita – Farkas Ágota 36  
A Morgó csárda felújítása – 2009 /Farkas Renáta 40  
Jelentés a Nyugat-dunántúli iroda  
2009-es munkájáról /Veöreös András ..... 43  
A városfejlesztés józan rendje /Nagy Zoltán ..... 46

### PANORÁMA

Bánsági magyar világ /Gurzó K. Enikő ..... 48

### MAGYAR TÜKÖR

Széchenyi és Wesselényi nyomában  
Párizsban és környékén /Messik Miklós ..... 50  
Kőfej, kőágy, kőbölcső. II./Trogmayer Ottó ..... 52  
Hungaria Nostra XXIX. .... 54  
Podmaniczky-díjasok 2010 ..... 54



## Elindulni, meglátni, megismerni, védeni...

E számunk szerzői:

ANDRÁSFALVY BERTALAN dr.,

*etnográfus, ny. egy tanár*

BÁLINT MARIANNA régész, KÖH

BUZÁS GERGELY régész

MNM Mátyás Király Múzeum, Visegrád

ENTZ GÉZA művészettörténész

FARKAS ÁGOTA tájépitész

MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ

FARKAS RENÁTA főépítész, Karcag

FEHÉR ZOLTÁN ny.c.főisk.tanár

FUKKER VALÉRIA – KÖH

GURZÓ K. ENIKŐ muzeológus, újságíró

MESSIK MIKLÓS elnök,

*Magyar Emlékekért a Világban ES*

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

*ny. borvédtiszt, katonai szakíró*

NAGY ZOLTÁN újságíró, KÖH, ÖRÖKSÉG

REMECZKY RITA tájépitész

MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ

SUBA JÁNOS alez., Hadtörténeli Múzeum

STIBLÓ MÁRIA mérnök-tanár, Orosháza

SZENTI TIBOR író, szociográfus,

*Hódmezővásárhely*

SZIKRA ÉVA dr., tájépitész, KÖH

TROGMAYER OTTÓ régész

VEÖREŐS ANDRÁS építész, KÖH, Sopron

### ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

tájékoztatója – ISSN 1786-7894

*Felelős kiadó:* dr. Tamási Judit mb. elnök

*Szerkesztőbizottság:* Bálint Mariann,

Bognár Gábor, Bugár-Mészáros Károly,

Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),

Farbakyné Deklava Lilla, Lázár Gabriella,

Nagy Gábor, dr. Nagy Levente,

Özvegy Györgyi, Róna Katalin,

Szűcs József, Turok Margit.

*Alapító-főszerkesztő:* Nagy Zoltán

*A szerkesztőség címe:*

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

*Laptervező:* Lelkes Design Bt.,

e-mail: lelkes.peter@t-online.hu

*Nyomdai kivitelezés:* Mester Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

Az esemény változik, alakul, a jelszó továbbra is ugyanaz. A Kulturális Örökség Napjainak több mint tízéves múltja már lehetővé teszi, hogy nagyobb távlatból értékeljük az épületlátogató hétvégét.

Jó, hogy biztosan van, biztosan lehet rá számítani minden év szeptemberének harmadik hétvégén. Évről évre egyre több település, szervezet, intézmény, tulajdonos gondolja úgy, hogy megmutatja értékeit, folyamatosan nő a sétaútvonalak száma. Minden évben egyre többen indulnak útnak, sokan már jóelőre megtervezve látogatásuk útvonalát.

Izgalmasak, érdekesek azok a programok, társulások, amelyek a szeptember 2-án megjelenő programfüzetben helyet kapnak. Ilyen a TÉKA program, amely – állami szervezetek és egyetemi kutatócsoportok együttműködésével, a Norvég Alap támogatásával – a kulturális és természeti értékek eddigi legteljesebb online gyűjteményének megteremtésén dolgozik, s ezen a hétvégén vezetett tájsétákra invitálja az érdeklődőket.

De említhetjük partnereink között az idén második alkalommal megrendezett Templomok éjszakája, vagy az évekkel ezelőtt csatlakozott Kultúrházak éjjel-nappal programot, továbbá a 2010-ben első ízben megrendezendő Magyar Tudományfesztivált. Példamutató a közösségek, civil szervezetek, iskolák, intézmények munkája, törekvése arra, hogy a helyi értékek számbavételével, megmutatásával kapcsolódjon egy nagyobb, az ország és Európa értékeit közkinccsé tevő mozgalomba.

A korábbi évekhez hasonlóan idén ismét sok izgalmas és érdekes helyszín mutatkozik be, kihalófélben lévő kis falvaktól városi kerületekig, városrészekig, de lesznek túraútvonalak, felkereshetők irodalmi emlékhelyek, zsinagógák, templomterek, lakóházak, parkok, temetők is. És most sem kell megállnunk az országhatárnál, hiszen ezúttal is szép számban jelentkeztek a határokon túlról. Számos háromszéki, illetve felvidéki település már évek óta rendszeres résztvevője programunknak.

Aki a kortárs építészek munkáira kíváncsi, kövesse figyelemmel a *Magyarázom a bázam* eseményeit. Itt az a lényeg, hogy házbejárás keretében magától a tervezőtől kap autentikus információt és válaszokat a résztvevő, többek között Siófokon, Ebesen, a Velencei tónál, Gödön, vagy az Óbudai Társaskörnél.

A fentiek alapján is nyugodtan állíthatjuk: zavarba ejtően gazdag lesz az a kínálat, amit szeptember első napjaiban a nagy példányszámban megjelenő országos programfüzetben közzé tesz a hazai koordinációért és promócióért felelős Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. Augusztus 15-ig már több mint 600 épület, helyszín, 200 sétaútvonal és 150 rendezvény nevezett be, de a jelentkezések még folyamatosan érkeznek. A kézirat lezárása után jelentkező helyszínek a [www.oroksegnapok.hu](http://www.oroksegnapok.hu) honlapon folyamatosan nyomon követhetők.

Külön is ajánljuk mindenkinek az országos programfüzet elejére szerkesztett településjegyzéket. Ennek végigolvasása önmagában is élmény, különösen, ha sikerül felfedezni kinek-kinek szülőföldjére, gyermekkorá színhelyére. És ha így van, akkor a Kulturális Örökség Napjai jó alkalmat kínálnak, hogy – akár évek multáival – újra felkeressük e tájakat.

*Kertész Margit*



## Horler Miklósra emlékezünk

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal mély megrendüléssel értesült Dr. Horler Miklós haláláról. Dr. Horler Miklós szakmai tevékenységével, egész életével hazánk műemlékeinek, történeti, kulturális és építészeti emlékeinek a megőrzését szolgálta, munkássága és egyetemi-oktatói tevékenysége révén a műemlékekkel foglalkozók generációira volt meghatározó hatással.

Horler Miklós 1923. december 6-án született Budapesten. A budapesti Műegyetemen 1947-ben szerzett építész-mérnöki diplomát. 1949-ben került a Fővárosi Tervező Intézet Műemléki Csoportjába (FIMÚV), ahol Csemege József és Meczner Lajos mellett részt vett a budai Várnegyed háború utáni helyreállítási munkáiban.

1950-től a VÁTI Pogány Frigyes által vezetett Városesztétikai Szakosztályán a Főváros műemléki jelentőségű területeinek városrendezési terveivel, Budapest műemlékkataszterének feldolgozásával foglalkozott, és a Középülettervező Iroda városi műtermében Janáky István és Meczner Lajos munkatársaként továbbra is részt vett a várnegyed helyreállítási munkáiban.

1956-ban a Fővárosi Tanács Városrendezési és Építészeti Osztályán megszerezte a Fővárosi Műemlék Felügyelőséget, melynek 1960-ig volt a vezetője. Irányítása mellett alakult ki a főváros önálló műemléki szervezete és folytatódott a Budai Vár helyreállítása,

1960-ban került át az Országos Műemléki Felügyelőséghez, ahol előbb főmérnökként, majd 17 éven át az újonnan alakuló Tervezési Osztály vezetőjeként dolgozott. Ez a nemzetközileg is elismert gárda tervezte az időszak legjelentősebb műemlék-helyreállítási munkáit. Osztályvezetői munkája kiterjedt a műemlék-helyreállítás korszerű elveinek a kidolgozására, a tervezés és a kutatás tudományos módszereinek a kialakítására, a modern építészet eszközeinek a műemlék-helyreállítás során való alkalmazására és a Velencei Karta elveinek a magyarországi gyakorlatban való érvényesítésére. 1977-től tudományos tanácsadóként és titkárként dolgozott az OMF igazgatóságán. 1989. december 1-jén az OMF tudományos igazgatójának, majd 1992. március 16-án

az Országos Műemlékvédelmi Hivatal általános elnökhelyettesének nevezték ki. Nyugdíjba vonulásáig dolgozott e beosztásban.

Tudományos munkássága és szakirodalmi tevékenysége kiterjedt a műemlékvédelem elméleti és gyakorlati módszertani kérdéseire. Építészettörténeti téren a késő középkori és reneszánsz építészetel, valamint a magyar és európai műemlékvédelem történetével foglalkozott.

Szakirodalmi munkásságának főbb eredményei: a Budapesti Műemléki Topográfia két kötete; városmonográfia Szentendréről; az esztergomi Bakócz-kápolna monográfiája (idegen nyelveken is); A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában; mintegy 130 különböző magyar- és idegen nyelvű cikk és tanulmány, hazai és külföldi folyóiratokban és kiadványokban. Éveken át az országos műemléki topográfiai kutatások irányítója és szervezője. A Magyar Műemlékvédelem szerkesztője.

Oktatta a Műemlékvédelem című tantárgyat a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, a Budapesti Műszaki Egyetem Építész-mérnöki Karának Műemlékvédelmi Szakmérnöki tagozatán a Műemlékvédelem történetét

és a Műemlék-helyreállítások tervezését. 1979-től, a belgiumi Louvain-i Egyetem Műemlékvédelmi Intézetének tanára volt. Az MTA Építészettörténeti és Elméleti Bizottságának 1957 óta tagja, 1991-1994 között a Művészettörténeti Bizottságnak is tagja. A Magyar Építőművészek Szövetségének alapító tagja.

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának alapító tagjaként 1964 óta rendszeresen részt vett a nemzetközi szakmai életben. 1977-ben Párizsban a Francia Műemléki Főépítészek Társasága levelező tagjává választotta.

A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1955-ben a Budapesti Műemléki topográfia I. kötetéért, 1958-ban pedig a Főváros műemlékvédelmének a megszervezéséért elnöki elismerésben részesítette. 1972-ben Ybl Miklós-díjjal tüntették ki, 1981-ben pedig a „Magyar Műemlékvédelemért” plakettet kapott. A Művészettörténeti és Régészeti Társulat 1984-ben Ipolyi Arnold-éremmel tüntette ki. 1988-ban a Főváros műemlékvédelme terén szerzett érde-



Fotó: KÖH

meiórt Reitter Ferenc-díjban részesült. 1993-ban a Magyar Köztársaság elnöke a műemlékvédelem területén kifejtett kiemelkedő és nemzetközileg is elismert munkásságáért Széchenyi-díjat adományozott dr. Horler Miklósnak.

Az MTA a Lapidarium Hungaricum c. alapkutatósi program eredményei alapján a művészettörténeti tudományok doktorává nyilvánította. 1982-ben a Budapesti Műszaki Egyetem műszaki doktorrá avatta. 1983-ban a Belga Királyi Akadémia külföldi tagjává választotta, ugyanezen évben a francia kulturális miniszter a Művészetek és Tudományok Lovagrendjével tüntette ki.

Dr. Horler Miklós távoztával pótolhatatlan veszteség érte a magyar és a nemzetközi műemlékvédelmet – áldozatos munkájának eredményei, emberi tartásának és szakmai elkötelezettségének példája azonban örökre velünk marad. Tanítványai és kollégái számára, bár szinte alig teljesíthető kihívást jelent, mégis: morális kötelezettség a dr. Horler Miklóstól tanultak továbbvitele, igyekezve megfelelni az által igen magasra helyezett szakmai és emberi mércének.

Az örök viszontlátás reményében búcsúzunk; Isten nyugosztalja Horler Tanár Urat. ■

## A kormány új alapokra helyezi a régészeti örökség védelmének rendszerét

*Új alapokra helyezi a kormány a régészeti örökség védelmének rendszerét, mondta Kálnoki-Gyöngyössi Márton a Nemzeti Erőforrás Minisztérium kulturális helyettes államtitkára augusztus 4-én, a Magyar Nemzeti Múzeumban. A régészeti feltárások az átalakított rendszerben felgyorsulnak, költséghatékonyabbak lesznek, s a beruházásokat sem lassítják le.*

„A múlt emlékeit úgy kell megmentenünk, hogy azok a jövő generációinak is elérhetőek legyenek” – mondta Kálnoki-Gyöngyössi Márton a Nemzeti Erőforrás Minisztérium kulturális helyettes államtitkára az örökségvédelem új rendszerét bemutató sajtótájékoztatón. Az új törvény úgy alakítja át a megelőző feltárásokhoz kapcsolódó régészeti feladatok rendszerét, hogy egyaránt szem előtt tartja a múzeumok és a beruházók érdekeit. A régészeti örökség védelme mellett a beruházók számára is kedvezőbb az új szabályrendszer, hiszen gyorsabbak lesznek a hatósági eljárások, ugyanakkor a Magyar Nemzeti Múzeum köz-

ponti koordinációja mellett egységes szerződéskötési feltételrendszer és árképzés alakul ki.

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálatot 2007-ben a Hiller István által vezetett Oktatási és Kulturális Minisztérium hozta létre. Ezzel az állam elvette a múzeumok számára főleg bevételi forrásként tekintett ásátások jelentős részét, ám egyidejűleg megfeledezett a múzeumok költségvetéséből ily módon kiesett összeg pótlásáról is.

Ma úgy látjuk, hogy a KÖH hatósági ellenőrző szerepe mellett a Magyar Nemzeti Múzeumba beolvadó KÖSZ teremti meg mind rövid, mind középtávon a garanciáját annak, hogy a beruházásokhoz kapcsolódó régészeti munka átlátható módon, magas szakmai hatékonysággal, de a magyar múzeumok személyi és infrastrukturális bázisára épülve valósuljon meg.

Augusztus 2-ával a KÖSZ jogutódja a Magyar Nemzeti Múzeum lett, amely új feladattal és szervezeti egységgel bővülve, viszi tovább a folyamatban lévő ásátási feladatokat.

Régészeti feltárást a jövőben a területileg illetékes megyei múzeum – a fővárosban a Budapesti Történeti Múzeum, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum –, a régészeti tanszékekkel rendelkező egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete végezhet.

A tárca részéről minden törekvésünk arra irányul, hogy az átállás zökkenőmentesen történjék, s a nagyberuházások dinamikája se csökkenjen. A törvénymódosítások gyorsítják a régészeti feltárások lebonyolítását, így hatékonyabbá válik az Európai Unió Strukturális Alapjaiból megvalósuló nagyberuházások kivitelezése is.



*A paksi éremkincsleletről  
2008 májusi számunkban számoltunk be  
Fotó: Belényesi Károly*

## A természeti környezet pusztulása



„A természeti környezet pusztulása, a 21. század egész világot érintő, gazdasági-politikai-tudományos és legfőképpen, erkölcsi problémája, az emberiség jövőjének vagy pusztulásának kérdése. Pályázatunk ugyan leszűkíti földrajzilag és időben is a témát: csak a Kárpát-medencét vizsgálja, mintegy 1100 esztendőre visszamenőleg, bár az itt megfigyelt folyamatok nem választhatók el Európa s a világ egészét érintő globális fejleményektől” – írta Andrásfalvy Bertalan az OTKA 2002–2005 közötti pályázatára készült tanulmánykötetnek bevezetőjében.

E bevezetőben felvetett gondolatokkal, továbbá a gödöllői Szent István Egyetem által szervezett, *A táj változásai a Kárpát-medencében, Tájhasználat és tájátalakulás* című, közelmúltban tartott konferencia nézeteinek ismertetésével kívánjuk indítani a magyar falu – tágabb értelemben a Kárpát-medencei falu – fejlődési lehetőségeivel összefüggő kérdések megvitatását. E kérdésekre következő számainkban is rendszeresen vissza kívánunk térni.

ANDRÁSFALVY BERTALAN

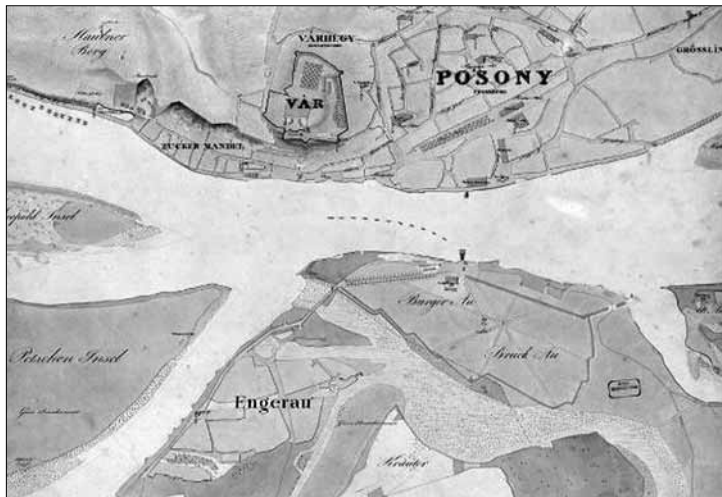
Mi az, ami a több mint ezer éves folyamat során a táj, a természet változásának mértékét, jelentőségét és lényegét legjobban jellemezheti? Úgy látom, hogy a megközelíthetőleg „eredeti” természeti állapotot tükröző, számszerűsíthető élet- vagy élővilág-gazdagság, a biológiai sokféleség, a biodiverzitás kisebb-nagyobb megtorpanásokkal megszakított, állandó sérülése, fogyása, szegényedése. Élővilág gazdagságon, biodiverzitáson azt értjük, hogy egy adott területen sokféle növény-és állatfaj talál élőhelyet. A élőhely átalakulása, átalakítása csökkentheti, adott esetben akár növelheti az ott élő szervezetek számát. A biodiverzitás jellemezhető az ott élő fajok számával, azok arányával, a fajok különbözőségének fokával, a megfigyelhető térbeli és időbeli mintázataival. (Bajomi 2004: 7) A földi élet történetében mindig előfordultak faj-kihalások, ugyanakkor az ember megjelenése előtt – leszámítva egyes kihalási periódusokat – a fajok keletkezésének sebessége meghaladta a kihalások sebességét. Az ökológusok általános véleménye, hogy jelenleg a földtörténet hatodik nagy kihalási időszakát éljük, egyes szerzők szerint a biodiverzitás jelenlegi pusztulása a földtörténet során eddig soha nem tapasztalt, katasztrofális ütemben folyik. A fajok kipusztulásának üteme a korábbiak száz- usque ezerszeresére emelkedett. A pusztulás, a pusztítás legfőbb okozója napjaink-

ban az ember, aki féktelen bírvágyában, haszonlesésében átalakítja az élőhelyeket. Az emberi tevékenység hatására megváltozott a Föld éghajlata is. A klíma-előrejelzéseken alapuló számítások szerint 2050-re a felmelegedés a szárazföldi fajok 18-35 %-ának kipusztulását okozhatja, így ez a tényező válik a diverzitást csökkentő okok legfontosabbikává. (Bajomi 2004: 8-9) A biodiverzitásnak alapvető ökológiai szerepe van. „Tudomásul kell vennünk, hogy a földi bioszféra csodálatos rendszere nagyszerűen működött az ember előtti évmilliók során... Olyan szabályozási rendszer alakult ki, amely biztosította az élet fennmaradását sokszor a legdrasztikusabb változások ellenére is. E rendszer alapvetően a biodiverzitásra épített.” (Vida 2000.) Ebbe a rendszerbe avatkozik bele az emberiségnek egy kis, de nagy hatalommal rendelkező csoportja, mindig a saját, másokat kizáró, remélt nagyobb haszna érdekében, és ez a beavatkozás mindig a biodiverzitás szegényedésével járt. A régi korok társadalma lehetőség szerint igyekezett kihasználni a biodiverzitás előnyeit és a legkevesebb pusztulást okozó módon igyekezett biztosítani megélhetését, vagy éppen a biodiverzitás fennmaradását illetőleg gazdagodását is lehetővé téve gazdálkodott a természet kínálta javakkal. Meggyőződésünk, hogy a természeti értékek megőrzésére való törekvés tudatos volt és erkölcsi alapon is állt. Ezt bizonyítják az úgynevezett természeti népek körében folytatott kutatások, de ezt bizonyítja a magyarországi parasztság gazdálkodá-



A Duna egyik kis öble Bátánál

Fotó:  
V. dr. Kápolnás  
Mária



Részlet a Duna mappáció térkép-sorozatából

sában, gondolkodásában megfigyelhető, hasonló értékrend, és végül ezt bizonyítja éppen az árterületek gazdálkodásában és a vízhasználatban felfedezhető néphagyomány is. (Fél-Hofer 1961, Andrásfalvy 1975.) „Egyes hazai bronzkori többretegű településeken egyes gyomnövények (fehér libatop, sokmagvú libatop, mezei és gabonarozsnok) maradványainak száma olyan magas, ráadásul edényekben, tisztított állapotban és felhasználásra készletezett állapotban kerültek elő, hogy az már semmiképpen sem magyarázható valamiféle szokatlan jelenség miatti gyomfeldúsulással.” (Gyulai 2003, 17.) A vegyes termelés nemcsak tömegben, hanem tápértékben is többet hozott az embernek. Duna menti kutatásaim során ehhez hasonló jelenségre figyeltem fel: az erdei gyümölcsösök meglepő gazdag fajta-összetételére. A Duna Tolna és Baranya megyei mintegy 100 kilométer hosszú szakaszán, csak alábólól 65 fajtát jegyeztem fel. Bizonyára volt néhány fajta ezek közt, amelyeket külön neve alapján külön fajtának tartottam, holott azonos volt egy másutt, más néven ismert fajtával, ám a szám akkor is meglepő. Nemcsak forma, szín, zamata és talán a kártevőkkel szembeni érzékenysége vagy ellenálló képessége, a talaj- és időjárási viszonyokhoz való alkalmazkodás miatt különböztek ezek az almafajták, hanem érési idejük is eltérő volt, de ez a fajta-gazdagság mindenképpen nagyobb táplálék-értéket jelentett. Ezek az almafák nem külön almáskertekben, hanem más fákkal vegyesen nőttek az erdőben. E fajtagazdagság és vegyes telepítés, valamint az oltás sem véletlenül jött létre, bár a kultúra kialakulásának menetére nem tudunk kielégítő magyarázatot adni. A vegyes gabonatermesztésnek a 20. század közepéig fennmaradt a gyakorlata a „kétszeres”-ben, a búza és rozs vegyes vetésében. Ott maradt fenn legtovább, ahol önellátásra termeltek, és akkor tűnt el, amikor a kereskedelemben már nem fogadták el. Megélhetésének, táplálkozásának biztosítására az ember kezdetektől fogva a földfelszín és élővilágának állandó, folyamatos változását idézte elő, ennek során pedig élőhelyének élővilág-gazdagságát, biodiverzitását megváltoztatta, többnyire, de nem mindig, szegényítve azt. Az egyensúly bomlása, a természeti környezet, a biodiverzitás pusztítása akkor indul meg, amikor a helyi társadalom, vagy annak hatalommal rendelkező része már más tájak termékeire, javaira is kiterjeszti igényét, és azok megszerzésére saját területén, eddigi élőföldjén bizonyos állati vagy növényi termékeket saját fo-

gyasztását messze meghaladó mennyiségben való előállításába nem kezd, és ehhez megteremti annak jogi és technikai feltételeit. Más szavakkal, amikor saját szükségleteinek, táplálkozási igényeinek sokoldalú kielégítése helyett árutermelésbe fog, vagy kényszerül, hogy helyben ki nem elégíthető szükségleteit távoli árukkal elégítse ki. Ez történt például a 18. században a töröktől visszahódított, déli országrészekben, amikor a Bánátba és Bácskába, többségében német anyanyelvű telepések gabona árutermelésbe fogtak. Mária Terézia rendeletileg tiltotta meg a kétszeres termelését. A háborút helyben átvészelt kisszámú népesség sokoldalú gazdálkodásával és táplálkozásával szemben a németek különben is lényegesen kevesebb termékelőállítást állítottak elő és szegényesebben, egyoldalúbban táplálkoztak, de saját szükségleteiket messze meghaladó, eladható tömegben termeltek búzát és zabot. Hozzászoktunk, hogy egy adott ország vagy táj korszerűsége mutatójának árutermelése mennyiségi mértékét tekintjük s nem a lakosság táplálkozásának sokféleségét, gazdagságát.

A bécsi udvar ennek a nagymennyiségű gabonának elszállítását akarta lehetővé tenni a Száva, a Duna és a Tisza szabályozásával, vízi úttá való kialakításával. Ezért, hogy az utat lerövidítse, átvágta a folyókanyarulatait, csatornákat ásott és a hajóvontató lovaknak töltést emeltetett a víziút mentén. A folyók partján emelt töltéssel egyben gátat is akartak építeni az áradások ellen, hogy a vízjárásoktól így megmentett ártérben is lehetővé tegyék a gabona-termesztést. A földbirtokos osztály, a megyéket irányító nemesség érdekeltté vált az ármentesítésben, hiszen ők is be akartak kapcsolódni a gabonakonjunktúra kihasználásába, de ahhoz a jobbágyoktól kapott tized kevés volt. A földbirtokosok saját kezelésű, majorsági földek megszerzésére törekedtek. Jobbágytól a telket nem vehették el, azt a törvény védte. Ehelyett az addig közösen használt ártéri legelők és erdők területén ezért korlátozták a jobbágyok használati jogát, azt a megművelt telki föld arányában mérték ki, és az e felett megmaradt területet elkülönítették kizárólagos használatukra. Az elkülönítés után a víztől megszabadított ártereken a földbirtokosok kialakíthatták majorságaikat és a cselédekkel megművelt földek egész termése az övék lehetett. Ezt akkor, az 1767-ben meghozott úrbéri törvény tette lehetővé, és ezután születik meg a magyarországi nagybirtok, igen nagy részben éppen az egykor vízjárta ártereken. Éppen ezért a vármegyék a jobbágyok robotjával is támogatták a vízrendezéseket. (Hasonló „arányosítással” szereztek meg és osztották fel a nagybirtokosok 1872 után a székelyek havasait, megindítva ezzel a székely kivándorlást Erdélyből.) A magyar történelem egyik legtragikusabb fordulatát, a trianoni békeszerződés létrejöttének lehetőségét nem érthetjük meg e két törvény története és következményeinek ismerete nélkül. Mindkét „birtokrendezés” egyben a környezet, az élővilág gazdagság, a biodiverzitás drasztikus rombolásával járt, s ez a pusztítás a későbbiekben nem csak az érintett területeken, hanem attól távolabbi országrészekben a felszín és a társadalom életét is messzemenően megváltoztató következményekkel járt.

A legkiterjedtebb és a természetet, az élőhelyeket, a biodiverzitást leginkább romboló de a magyar társadalom egészét érintő vízszabályozó munkálatok a Kárpát-medencében a 18. században kezdődtek el, de csak a 19. század közepére érték el a várt eredményeket.

A Duna–mappáció térképsorozata már évtizedekkel az átgondolatlan vízrendezések megkezdése után készült, mégis a felvételezéskor tapasztalt viszonyok hű és részletes ábrázolásával képet kaphatunk a rendezés előtti állapotokról is, a rendkívüli biodiverzitás alapját adó rendkívüli felszíni tagoltságról. Bár vannak történészek, akik a Tisza és Duna szabályozását, az ármentesítést és a nagykiterjedésű vizes élőhelyek lecsapolását második honfoglalásként értékelik, akkor az érintettek többsége, az árterületen vagy annak közelében élő népesség, kétségbeesetten próbálta védeni előföldjét, melynek nemcsak sokoldalú hasznóvételéből élt, hanem – melyen régi hagyományait követve – tudatosan együtt élt a természettel, és e kapcsolatát meg is fogalmazta a töltéses ellen tiltakozó, könyörgő leveleiben. „...A rendes ki öntések ellen pedig, melyben inkább hasznunk hogy sem kárunk vagyon nem kell (t.i.töltéseket építeni) az nagy áradás ellen való munka pedig oll káros lenne, hogy a víz rajtunk maradna posványná válna és mind minékünk, mind pedig Marháink/na/k dögletesseget nemzené és midőn hirtelen vissza nem mehetne utolsó veszedelmünket és pusztulásunkat okozná.” – írta Tolna „Vármegyének megfélemltet szegény fiai, Nyéki, Pilisi és Detsi szegénység” 1774 szeptemberében kelt levelében. (Andrásfalvy 1973.54.)

Ez a pusztulás és veszedelem sok helyen be is következett. Voltak, akik eddigi lakóhelyük, falvaik elhagyására kényszerültek, és volt, ahol ez az anyagi romlás csak átmenetinek tűnt. Egyértelműen veszteséget jelentett nemcsak a jobbágyság jövedelmében és táplálkozási minőségében az, hogy kiszorultak az ártér halászatából és erdei gyümölcsfáikat is elvesztették. Ma már szinte felbecsülhetetlen mennyiségű állati fehérje (hal, vízi madár és tojás), változatos, tápláló gyümölcs-, zöldség- és mézfogyasztásuk szűkült meg, hanem elveszett egy másik, eddig egyáltalán figyelembe sem vett dimenziója is a természetben és természettel való együttélésnek. Napjaink ökológiai szakirodalmában „a biológiai sokféleség egy másik, a piac túl értékre utal a „*biofilia hipotézis*”. E hipotézis szerint az emberi lények alapvetően olyan komplex emlősök, akik az őket körülvevő biológiai világban változatoságot és új ingereket keresnek. Ha a biofilia hipotézise igaznak bizonyul, ez lehet majd a biodiverzitás megőrzése melletti legerősebb érv.

A vízrendezések során nem bizonyos anyagi érté-

kek elvesztése sújtotta legjobban az ártérből (is) élőket, hanem az, hogy az ún. *elkülönözéssel*, a földbirtokos számára lefoglalt, addig közösen használt területek kisajátításával megfosztották őket az eddig szinte naponta bejárt, sajátjuk tekintett, felhasználott és lelki, esztétikai élményt is nyújtó környezettől. Vagyis mozgás- és életterüket drasztikusan beszűkítették, nemcsak sokféle, bizonyára kedves tevékenységet is jelentő hasznóvételektől megfosztva őket. Először *Kis Géza*, kákicsi református lelkész bizonyította azt be, hogy az elkülönözés, vagyis az 1767-es úrbéri rendezés következménye, hogy a határuk felétől megfosztott s csak földművelésre szorított ormánysági parasztok drasztikus, végül e népcsoport kihalásához vezető születéskorlátozásba, egykésésbe kezdtek. (Kis 1937). Ez ad magyarázatot arra, hogy a hasonlóan az ártér sokoldalú kihasználásától megfosztott, az ártér nagyobb részéből kitiltott sárközi parasztok is egykésésbe kezdtek, noha egy idő után éppen a vízrendezésekkel megszorított földjeiknek köszönhetően, hatalmasan meggazdagodtak. Az egykésésnek másutt is, és más korszakokban is, nem egyszerűen az anyagiakban való megszőkülés az oka, hanem a természettel való együttélés, harmónia felbomlása, sérülése, ami viszont mindig a társadalmon belüli harmónia megszakadására, a hatalmasok nyereségvágyára, a természet adományainak egyoldalú kisajátítására vezethető vissza. Ezért került vizsgálódásaink középpontjába egymás mellé az utolsó 250 év legnagyobb, történelmünket hosszú időre meghatározó döntés-sorozata. Természeti környezetünket, a Kárpát-medence felszínét és társadalmának „*jólétét*”, és demográfiáját is meghatározó döntések a 18. század elején megindított vízrendezéseket a termelőszövetkezetek erőszakos szervezése és az azt követő nagyüzeműsítés követte, ami a kárpótlási törvény végrehajtása után újra megváltoztatott tulajdonviszonyok közt folytatódik tovább ma is. Mindkét nagy változtatás eddig teljesen fel nem mért és beláthatatlan következményekkel járó folyamatokat indított el. A természeti környezetben a biodiverzitás pusztítását, a vizes élőhelyek és különböző más felületek élővilágának átalakítását, dűlők /biotop-ok/, erdők, gyümölcsösök, szállások, kertek, tanyák, halászó vizek felszámolását, az egykori földművelő társadalom, a parasztság egészének természethez való kapcsolatának, harmóniájának, a *biofilia*, jólét-érzésének rombolását jelentette. ■



Holtág  
Sárközben

Fotó:  
V. dr. Kápolnás  
Mária

## A táj évgyűrüi

avagy konferencia a történelmi települési tájról



*A táj nem más, mint a természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos, ezért dialektikus egysége. A táj egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magas rendű vizuális-esztétikai kvalitások bordozója.*

*Ezért egyben az ember és természet kölcsönhatásainak tárgyiasult – az ember alakította anyagi világban manifesztálódott – története.*

*A táj antroposzociocentrikus fogalom. A természet és társadalom olyan ellentétpár, mely kölcsönösen áthatja egymást, és megbontthatatlan egységet képez. Azaz a táj a társadalmi igényeknek megfelelően bioszférából nooszférává alakított, emberiesített természet, emberi környezet.” – írta Mőcsényi Mihály 1968-ban.*

NAGY ZOLTÁN

**B**enne van a levegőben – mondta a kalocsai tájtörténeti konferencia után dr. Füleky György professzor, a tanácskozás szervezője. Állítását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a témát mind a tudomány, mind a politika más-más aspektusból ugyan, de egyaránt napirenden tartja. Tavaly Szombathelyen az urbanisták hagyományos nyári konferenciáján, a Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetemen még címében is csaknem ezt, a történeti települési táj kérdéseit vitatták meg. Az pedig, hogy a magyar agrártudomány fellegvára, a gödöllői Szent István Egyetem is ezzel foglalkozik: természetes. És természetes az urbanisták figyelme is.



A települési táj – az urbanisták értelmezése szerint – „egy településnek a társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeképpen – a természeti és az épített környezet egymásra hatásából – létrejött aktuális állapota. Miután minden táj történetileg alakul, ezért a történeti települési táj fogalmát célszerű

a védelmet igénylő területekre fenntartani” – fogalmazott a szombathelyi Ajánlás.

Ugyanakkor a történeti kultúrföldrajz – tudományos megfogalmazás szerint –, mint a társadalmi-, szociális-, etnokulturális- és gazdasági változások a felszínre, illetve a tájszerkezetre gyakorolt hatását kutató, a történeti földrajz keretébe illeszkedő diszciplína lehetőséget kínál arra, hogy a Kárpát-medence néhány olyan régiójának tájfejlődését megértsük, ahol a tradicionális társadalomszervezet és gazdálkodás karakteres tájszerkezeti és antropogén morfológiai egységeket eredményezett.

Amikor nyolc évvel ezelőtt Füleky professzor elindította ezt, a ma már iskolateremtő konferencia sorozatot, az még Gödöllőn is egy kicsit kuriózumnak számított. Nem vágott bele még az ő talajtanos szakmájának a profiljába sem teljesen.

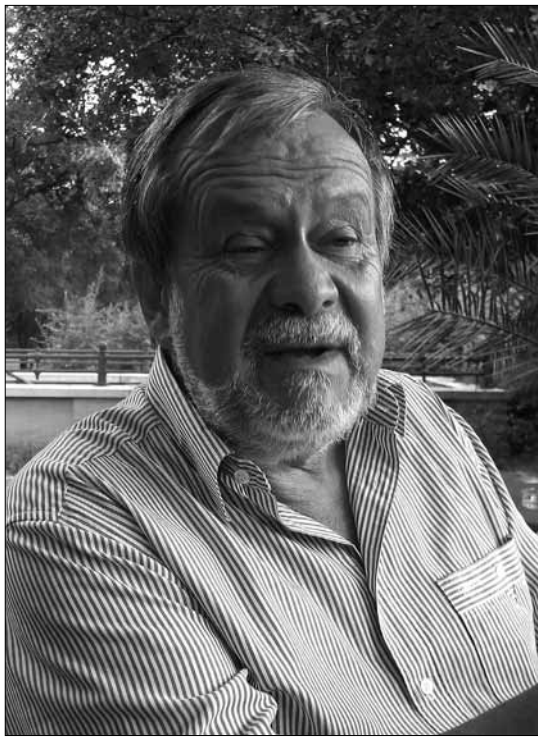
Az egész úgy indult – mondja –, hogy 1983 óta sok helyen és sok témában dolgozott együtt régészekkel, látta a tájak alakulását az ország különböző pontjain. A tájak változását próbálta bemutatni a régészekkel együtt. Ebből aztán külön tantárgy lett az egyetemen: ez a környezetrekonstrukció – lásd a százhalombattai Matrica múzeumot.

Szűkebb környezetünk megértéséhez, ismernünk kell a települési táj lehetőségeit, a világot, ahol élünk, ezt a mindennel összefüggő ökoszisztémát. „A legkülönbözőbb módszereket szoktuk felsorolni a hallgatóknak, az egykori természeti környezet, emberi környezet, kultúrtáj milyen volt egykor a különböző idősíkokban, ide tartoznak a térképészeti alapokon a vízrekonstrukciók, talajrekonstrukciók, pollenanalízis – ebből is volt egy-egy előadás – sőt még a fák évgyűrüinek elemzése is – mondja. Ebből előbb-utóbb majd egy tankönyv is születik.” Ez az egész gondolkodásmód nem gyömöszölhető bele egy tudományág kereteibe. Jó néhány diszciplína tartozik ide, például természeti földrajz, történeti földrajz (geomorfológia, hidrológia, (történeti kultúrföldrajz, történeti éghajlat, talajtan; tájökológia) agrárföldrajz), de ide sorolhatjuk a botanikát (etnobotanika), a felszín- agrár-, (ökológiai antropológiát, a zoológiát, sőt nem hagyható figyelmen kívül az etnomedicina, a nyelvészet és a demográfia egyes kérdéseinek kutatása sem. (Mindezekből kaphattunk ízelítőt a kalocsai konferencián is.)

A települési történeti táj kuttásához, megismeréséhez a néprajzi és történeti ismeretekre is szükség van. Ezt fogalmazta meg a történeti adatok felhasználásáról szólva Pálóczi Horváth András. Ezeknek az ismeretnek kimeríthetetlennek tűnő tárháza az egykori periratok gazdag gyűjteménye. A törté-



neti adatokból könnyen kihámozható, hogy hol voltak a határok egykor, milyen volt a gazdaság jövedelme és mit természettek. – „Mi a talajokból következtethetünk a kor állapotára, gazdasági színvonalára. Az, hogy milyen talaj alakult ki, az az egy-

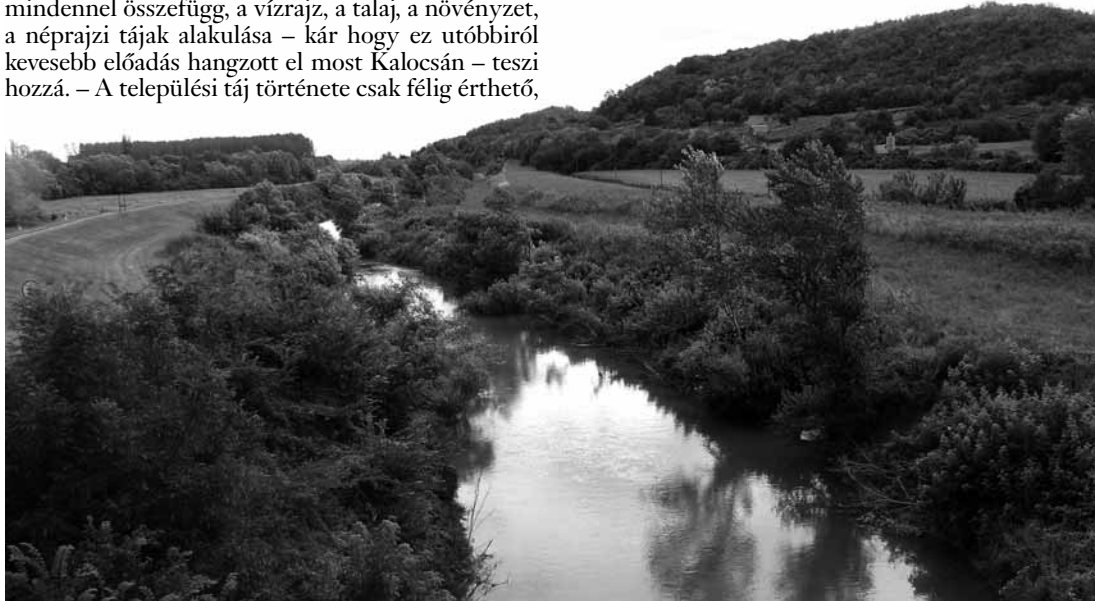


kori környezettől függött. Én olvasni tudok a talajból. Ugyanúgy, mint más a vízrajzi helyzetekből, a folyók mozgásából vagy a térképekről mindez leolvasható. Elhatároztam, hogy ebből a sokféle tudományból csinálunk egy, mindenki számára „fogyasztható terméket”. R. Várkonyi Ágnes munkásságára utalnék, ők a történeti ökológiát kezdték el. Ez adta az alapötletet.

Nem véletlen a Kalocsai konferencia címadása sem: Tájváltozások a Kárpát-medencében. Ebben a témában mindig az egész Kárpát-medencét kell vizsgálnunk, mert ez a tökéletesen egész területi egység csak így értelmezhető, hiszen itt minden mindennel összefügg, a vízrajz, a talaj, a növényzet, a néprajzi tájak alakulása – kár hogy ez utóbbiról kevesebb előadás hangzott el most Kalocsán – teszi hozzá. – A települési táj története csak félig érthető,

ha nem tudjuk jól elemezni a néprajzi tájak Trianon utáni változásait. Csak átalakultak vagy meg is szűntek egyes néprajzi elemek, egységek? Több fényt kellett volna erre deríteni. Világos, hogy a környezetrekonstrukciót kizárólag a Kárpát-medence egységében érdemes végiggondolni és konkretizálni. A fő cél az lenne, hogy mint annak idején Teleki Pál, az ő kutatásai nyomán tekintsük át ismét a táj egyes elemeit. Újra kell számolni például az erdősültség kérdését, a mezőgazdasági terület arányát, az iparosodás, az út- és vasúthálózat változásait, azt, hogyan alakultak át az időkben. A kutatásoknak a tájban bekövetkezett változásokat kell bemutatni. Milyen volt ez a táj 500-1000 évvel ezelőtt, milyen volt a táj növénytakarója, milyen a vízrajza, ténylegesen bőséges volt-e a termés, mert itt minden megtermett, a hatalmas legelőkön pedig gazdag állatállomány legelhetett. Ilyen volt ez a táj a török korig, addig ugyanis művelt és gondozott volt a táj – az Alföldön főleg –, a folyókat is karban tudták tartani – például a foki gazdálkodás segítségével. Nem véletlen, hogy ide, a Kárpát-medencébe minden irányból özönlöttek a népek.”

A tanácskozás hasznosságáról szólva zárszavában Füleky professzor úgy fogalmazott, hogy e konferencia lényege „nem az volt, hogy konkrét problémákat oldjunk meg, hanem hogy minél több szakterület minél több szakembere jöjjön el ide, és különböző szempontokból közelítve meg a kérdést, fejtse ki nézeteit. Arra törekedtünk, hogy megismerjük milyen volt egykori környezetünk, hiszen ez determinálja a jövőnket is”. Példaként hozta fel a vízrekonstrukció ügyét is. Ez (mármint a vízrekonstrukció) pontos szintvonalakkal kiadja, hogy várhatóan melyik lesz az a belvizes terület, ahova nem célszerű építeni. A vízügyi térképekről leolvasható, hogy hol voltak az egykori folyómedrek, árterek. Ezek kézzel fogható, reális, azonnal hasznosítható ismeretek. A jövőre vonatkozó következtetések csak a múlt tényeinek pontos ismeretéből vonhatók le. Így az itt elvetett mag kikelhet, s nem hiábavaló a tanácskozás megrendezésére fordított pénz sem. A hasznosuláshoz tartozik az az egészen triviális kérdés is, hogy sokan megértik, miért kell a környezetvédelmi hatóságoknak beadni valamit engedélyezésre, miért kell a vízügynek és más hatóságoknak megvizsgálni egy-egy engedélyezési kérelmet. ■



*A Sió a kölesdi dombok között. A csatornát a rómaiak kezdték el építeni, 1811-ben újra ásták. 1947-től hajózható. A vízlépcső 2,5 méter szintkülönbséget biztosít a Sió és Balaton között.*

*Fotók:  
Nagy Zoltán*

# Tájhasználat és tájatalakulás

## Tájtörténeti konferencia Kalocsán

A gödöllői Szent István Egyetem Környezettudományi Intézete – több más egyetemmel közösen – július 8-a és 10-e között rendezte meg a Viski Károly Múzeumban a VIII. Tájtörténeti Konferenciát. A háromnapos esemény alatt a Kárpát-medence minden részéről érkezett előadók, egyetemi oktatók, környezetvédelmi és más szakemberek mintegy hetven előadás tartottak a 18-20. századi tájhasználatról és a tájatalakulásról. Az e témában már nyolcadik alkalommal szervezett konferenciát *Fülek György* professzor, a szervező bizottság elnöke nyitotta meg, majd az egykori szlovák környezetvédelmi miniszternek, *Miklós Lászlónak* előadásával kezdődött a program.



Fotó:  
Nagy Zoltán

A konferencia szűkebb szakmai kéréseken túl számos – társadalompolitikai, gazdasági és természetesen környezet- és természetvédelmi, illetve örökségvédelmi kérdést is exponált. Megelőlegezve azt a jövőbeni összbenyomást, amelyet majd a tanácskozási előadásait egy kötetben megjelenítő könyvből vonhat le az olvasó, megállapíthatjuk, hogy a témákat és azok feldolgozását tekintve a mai magyar valóság égető problémáit dolgozták fel az előadók a szűkre szabott háromnapnyi időben.

A Délvidékről érkezett *Silling István* arra hívta fel a figyelmet, hogy a régebben heterogén etnikai összetételű Bácskában rohamosan csökken a magyar népesség aránya. Akárcsak a nyugat-dunántúli Hetésen, ahol a trianoni döntésnek – a földrajzi és gazdasági megosztottság mellett – következménye a mára már megállíthatatlan népességfogyás is. (*Bazsika E.-Gyuricza L. és Mobos Mária*). Ugyanerre utalt *Vass Erika* is a dél-erdélyi szörványban élő magyarság „nyelvfogyatkozásáról” (Sütő András), s az elhagyott, romosodó épületekről és a földművelés átalakulásáról szólva. *Buzás Miklós* a szekerezésből élő hétfalusi csángók életét átalakító változásra, a vasút megjelenésére, s az azt követő építkezési szokások megváltozására (csűrök és egyéb téglalapú épületek) megjelenésére hívta fel a figyelmet. Lényegében egy ilyen életforma változást elemzett *Silling Léda* is – bemutatva a kapuszi-

naiak piacozási szokásainak változását. A Kalocsa közeli Bátya magyar-rác egybeolvadásáról *Febér Zoltán* beszélt (lásd cikkét a 20-21. oldalon). A hadügy tájat alakító hatásáról ketten is szóltak *Urbán László* az I. világháború kapcsán fejtette ki, hogy a történelem során a mindig is a háborúk voltak a legjelentősebb környezetformáló tényezők. A Kárpátok-Alpok régióban pedig a háború vízgazdálkodási rendszer szétesésével, a biológiai egyensúly felbomlásával járt együtt. *Nagy Miklós Mibály* a település formáját meghatározó védelmi szükségletet elemezte háborús körülmények között (lásd cikkét a 18-19. oldalon).

Többeket is hozzászólásra késztetett *Eplényi Anna* a kalotaszegi agrotárszok – mint a tájmintázat legjellemzőbb karakterelemének tájtörténeti vizsgálatáról elhangzott dolgozata. Erről, mármint a nagymarosi teraszokról szólt *Kiss Andrea* is. Többen foglalkoztak az erdős területek változásaival. *Gali Zoltán-Dobos Anna* a szandai várhegy, *Horváth István* pedig az értékes faállomány pusztulása okán – Orfű példáján. Műemlékvédelmi szempontból külön figyelmet érdemelt *Vajda Szabolcs* elemzése arról, hogy az egyedi táj- és településkép megőrzése érdekében mekkora a jelentősége a hagyományos építőképzés használatának. Az örökségvédelem számára is hasznos volt *Szilberborn Erzsébet* tájékoztatója a kalocsai térség rendezési tervéről, akárcsak *Lenti István* szeretettelgi beszámolója cégénydányádi kastélypark közelmúltbeli vihar okozta veszteségeiről.

A vízgazdálkodással, a víz és a táj összefüggéséről csaknem mindenki értekezett. *Patócskai Mária* Baja és a Sugovica kapcsolatát mutatta be, *Bognár Angéla-Marton Gergely* a Duna 19. századi vízrendezésének hatását Dunaföldvár–Szekszárd térségében (lásd *Andrásfalvy Bertalan* tanulmányát is), vagy *Kovács Ildikó* aki a holtág és területhasznosítás összefüggését vizsgálta a békésszentandrási holtágrendszer vízgyűjtőjén. *Gecsné Tar Ilona* a Velencei tó mellett mondta el „védőbeszédét”. Örökségvédelmi szempontból figyelemreméltó volt *Bálint Marianna* előadása a vízrendezés és örökségvédelem „egymás mellett éléséről”, a régészeti feltárás lehetőségeiről és kudarcairól. (Lásd cikkét a 11-12. oldalon). A Dráváról *Majdán János* számolt be.

Ezen helyen a csaknem hetven előadás még utalásszerű ismertetése is lehetetlen, de egy témakört mindenképpen meg kell említeni. A szőlő és a táj kapcsolatáról – éppen a 19. század végi filoxeravész pusztításai apropóján – többen szóltak. *Frisnyák Sándor* az árvízmentesítéssel összefüggésben is Tokaj, *Endrődy Judit* pedig a Balatonfelvidék változásait elemezte.

Kitűnő házigazdának bizonyult a konferenciának helyet adó Viski Károly Múzeum, amelynek igazgatója, Romsics Imre értő szeretettel mutatta be a résztvevőknek nemcsak intézménye értékes gyűjteményeit, hanem Kalocsát és a környező településeket is.

– tudósítónktól –

# Vízrendezés és örökségvédelem a 19. században



BÁLINT MARIANNA

**A** Tájhasználat és tájatalakulás a 18-20. században címmel, a gödöllői Szent István Egyetem által szervezett VIII. tájtörténeti konferencia egyik főtémája volt a 19. századi vízrendezések hatásainak vizsgálata.

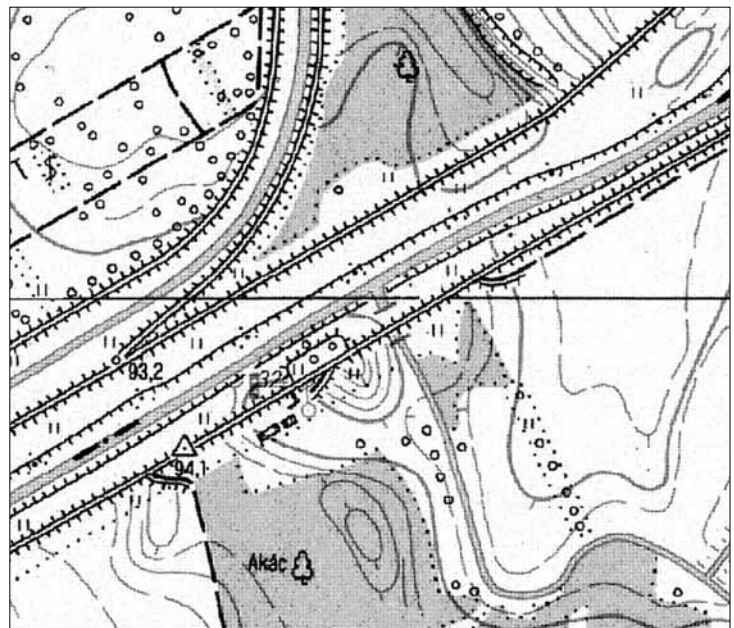
A 18-19. században katasztrofális árvizek mutattak rá a folyószabályozási munkák fontosságára és a munkálatok halaszthatatlan megkezdésére. A munkálatok megkezdését gondos térképek készítése előzte meg. A Duna völgyéről, a Tisza völgyéről és azok mellékfolyóiról készült mérnöki felmérések: *Balla Antal*, *Beszédes József*, *Vedres István* térképei több tudományág számára képeznek kiváló forrásanyagot.

A jogszabályi háttérrel az 1884. évi XIV. tc kívánta megteremtteni, amire szükség is volt. A folyószabályozási munkák parlamenti vitaanyagát áttekintve ugyanis az a legszembetűnőbb, hogy az árvízvédelem fontosságának elismerése ellenére igen nagy volt a társadalmi ellenállás, amelynek kezelésére csak egy központi szabályozás jelenthetett megoldást. Azonban a központi rendelkezés, és az elkészült tervek ellenére a konkrét kivitelezést a helyi tulajdonosi viszonyok, a helyi közösség hozzáállása határozta meg.

A 19. századi folyószabályozási munkák feldolgozásának nagy irodalma van. A konferencián is több szempontból, különböző nézőpontokból igyekeztek megvilágítani az árvíz-mentesítési munkák pozitív és negatív hatásait. A széleskörű feldolgozás mellett azonban még nem esett szó arról, hogy milyen kapcsolatba hozható a folyószabályozás, árvízvédelem és az örökségvédelem.

Ha egy mondatban szeretnénk megfogalmazni, hogy mit is jelent a gátépítés az örökségvédelem számára Jókai Mór idézetet hívhatjuk segítségül: „A gátépítés rettenetes munka, Hercules feladataival vetekszik.” A 20. század elejéig mintegy 6340 km árvízvédelmi védvonal épült ki, ehhez az adathoz hozzá kell még számítanunk több mint 40 000 km belvízlevezető csatorna kiépítését is, amely több millió m<sup>3</sup> földmennyiség megmozgatását jelenti. Ennek az adatnak akkor van igazán nagy jelentősége, ha figyelembe vesszük a Kárpát-medence régészeti lelőhelyekben rendkívül gazdag voltát. Ezt a hatalmas méretű földmunkát értékeljük annak fényében, hogy a legújabb régészeti topográfiai kutatások adatai alapján történő becslés szerint az ország területén *több százezer régészeti lelőhely húzódhat*. A fentiek alapján könnyen beláthatjuk, hogy a régészeti lelőhelyek állapotában is jelentős változást hozott a folyószabályozás. Alljon itt egyetlen összehasonlítás ennek az illusztrálására. A napjainkban folyó Nagykunsági árvízszint-csökkenő tározó egyik műtárgyának, a bevezető tápcsatorna valamivel több, mint egy kilométeres hosszúságú nyomvo-

nalában szinte annak teljes hosszúságában, egymást érve húzódnak a különböző korszakokba tartozó régészeti lelőhelyek. Így csak ennek az egy rövid szakasznak a kivitelezése hét darab lelőhely, több mint egy kilométer hosszban történő feltárása után kezdődhet.



Vizsgáljuk meg – néhány példa segítségével –, hogy milyen konkrét *negatív hatása* is volt az örökségvédelemre a nagy vízrendezési munkáknak.

Az újonnan kiépített árvízvédelmi töltések nyomvonalát több esetben, elsősorban a Felső-Tisza vidéken úgy határozták meg, hogy települések kerültek az ártérre, településeket vágtak el eredeti kapcsolatrendszerüktől. A középkori eredettel rendelkező, hagyományos egyutcás településszerkezettel jellemezhető Tiszaeszlár, Tiszanagyfalu, Cserepeskenéz, Tiszakerecsény településeket vágta el az új töltés a külvilágtól. A földrajzi név-anyagban Ócskafaluként jelentkező települések hamar elnéptelenedtek és a töltés mentett oldalán települtek újjá, de ott már szerkesztett, szabályos sakktbla szerkezetű településekként alakultak újjá. A hagyományos településszerkezet eltűnését, átalakulását jól nyomon követhetjük a katonai felmérések különböző időpontokban készült térképlapjai alapján.

A földmunkák során számos régészeti lelőhelyet rongáltak meg, pusztítottak el. A lelőhelyekről számos, szórványként értelmezhető, kezelendő tárgy került be a múzeumokba, de a felszínre került leleteknek csak a töredéke jutott el a szakemberekig, elsősorban csak a nemesfémekből készült, díszes lele-

*Bronzkori tell – beépítve a Berettyó folyó gátjába*

tek előkerülését jelentették. Ehhez a tényhez nagymértékben hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy az érvényben lévő jogszabályok elsősorban csak a kincstár bevételeinek növelését tartották szem előtt a jelentősebb régészeti leletek beszolgáltatásának kötelezettségének előírásával. Az ekkor előkerült tárgyak közül a legérdekesebb története az úgynevezett bárándi tarsolylemeznek van, amely egy tanya bontásakor került ismételtelen a felszínre és került a régész szakemberek látókörébe. A tanya padlásába betapasztott honfoglalás kori sírlelet eredetének kinyomozása közben derült ki, hogy a tulajdonos egyik őse kubikosként dolgozott a Felső-Tisza mentén zajló folyószabályozásoknál. A földmunkák során kerülhetett elő az a honfoglalás kori sír, amelynek jelentős értéket képviselő mellékleteit a megtalálók elosztották egymás között. Ezért a bárándi tarsolylemez napjaink régészeti kutatásában nem bír jelentős forrásértékkel, tulajdonképpen csak egy szép tárgynak tekinthető, amelyben gyönyörködni lehet. Ugyanis számos dolgot nem tudhatunk meg erről a tarsolylemezről, amely fontos lenne a lelet értékelése szempontjából. Nem ismerjük a pontos előkerülési helyét, nem tudjuk, milyen jellegű honfoglalás kori temetőből került elő, egy kis sírszámú temetőből, vagy esetleg egy magányos sírből származik, milyen más leletek voltak még mellette, volt-e mellette más rangjelző tárgy, aranylemezekkel borított kard, esetleg készlenléti íjtegez? Ez az egyik legszebb honfoglalás kori leletünk sajnos tudományos kérdések megoldásához nem fog közelebb vezetni minket.

Az árvízvédelmi töltések nyomvonalának kijelölése során néha kevés logikát lehet felfedezni. Számos esetben olvashatjuk a múzeumok jelentéseiben, hogy a földmunkák során elhordták a Bereczkylalmot, a Gyémánt-dombot – és a felsorolást még tucatnyi példával folytathatnánk – a nyomvonal módosítása helyett inkább a sokkal nagyobb munkát jelentő akadályok elhordását választották.

Ez azzal magyarázható, hogy a nyomvonalak kiválasztása esetén a legrövidebb, legegyszerűbb változatot igyekeztek megvalósítani. Továbbá figyelembe kellett venni a helyi tulajdonviszonyokat, és a helyi tulajdonosok hozzáállását is, egy-egy tulajdonos tiltakozása, ellenállása eredményezhetett ma már nehezen értelmezhető változatokat.

Így fordulhatott elő az is, hogy egy bronzkori tell települést teljes egészében beépítettek a Berettyó töltésébe. A bronzkori tellről tulajdonképpen semmit sem tudunk – a gátépítéssel kapcsolatosan feljegyzések nem készültek – régészeti terepbejárkor térképezték fel. A topográfiai térkép alapján épnek csak az egyik felét tekinthetjük. A lelőhely azonban teljesen elveszett a régészeti kutatás számára, hiszen biztonsági okokra hivatkozva ásatást a területén folytatni nem lehet.

A 2010-es árvizek ismét felhívták a figyelmet az árvízvédelem fontosságára. A hírekben egyre többet olvashatunk újabb árvízvédelmi térképek készítéséről, újabb árvízvédelmi tervek kidolgozásáról. Itt szeretném felhívni a döntéshozók figyelmét arra a körülményre, hogy a jó minőségű, használható tervek elkészítéséhez az örökségvédelem is hozzá tud járulni a saját kutatási eredményeinek a felhasználásával, amennyiben már a tervezés kezdeti stádiumában lehetőség nyílik a régészeti adatok figyelembe vételére, felhasználására. A különböző térképi források, légi felvételek adatainak összevetésével, illetve a régészeti topográfiai kutatások olcsó módszerével ugyanis nagy biztonsággal kijelölhetők az egykoron vízborította, árvízjárta területek.

Az Európai Unió már felismerte ennek fontosságát, hiszen az általa meghirdetett INTERREG IVc pályázati kiírása alapján lehetőség nyílik a döntéshozóknak szóló „good practice”-ok kidolgozására, amelyhez a régészet is hozzáadhatja saját eredményeit. Reményeink szerint a pályázathoz a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal is csatlakozni tud. ■

„...a jó minőségű, használható tervek elkészítéséhez az örökségvédelem is hozzá tud járulni a saját kutatási eredményeinek a felhasználásával, amennyiben már a tervezés kezdeti stádiumában lehetőség nyílik a régészeti adatok figyelembe vételére, felhasználására. A különböző térképi források, légi felvételek adatainak összevetésével, illetve a régészeti topográfiai kutatások olcsó módszerével ugyanis nagy biztonsággal kijelölhetők az egykoron vízborította, árvízjárta területek.”





# Termelési kultúrák átalakulása a 19. és 20. században a Bodroghöz példáján



STIBLÓ MÁRIA

**A** természeti környezet, a táj és az ember kölcsönösen alakítja, formálja, megváltoztatja egymást. Ezt a kölcsönhatást vesszük észre az emberi kultúra és a táj kapcsolatrendszerében, és ez jelenik meg a néprajzi táj alakulásában is.

*Kósa László*<sup>1</sup> a tájon olyan területegységet ért, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek, és ez által elválik a környezetétől. *Marosi Sándor*<sup>2</sup> meghatározása a földrajzi tájról: a térnek olyan, a szomszédságtól... többé-kevésbé elhatárolódó egysége, amely a természeti és – egyre inkább – antropogén folyamatok és törvényszerűségek kölcsönhatására egyéni sajátosságokkal rendelkezik. Bár arculata az élő szervezetek, az ember, a társadalom hatását is tükrözi, de térbeli alapja, határainak meghatározója a természeti tényezők összessége.”

*Viski Károly*<sup>3</sup> Etnikai csoportok, vidékek című tanulmányában minősített nép fogalmat vázol, az etnikum alatt valamely nép, néptörzék, csoport néprajzi szintű, tehát hagyományosan alakult műveltsége tárgyi és szellemi jelenségeinek foglatát érti. Egy népcsoport kultúrájának megkülönböztethető és elhatároló elemeinek a legfontosabbika lehet a viselet, a tánc, a zene. Ezek a sajátosságok földrajzi tájakat is tartalmaznak, mint például matyók, őrség, poták, palócok. (A jászok, kunok, hajdúk történeti útját ismerjük, viselettel azonban nem tudjuk azonosítani őket.)<sup>4</sup>

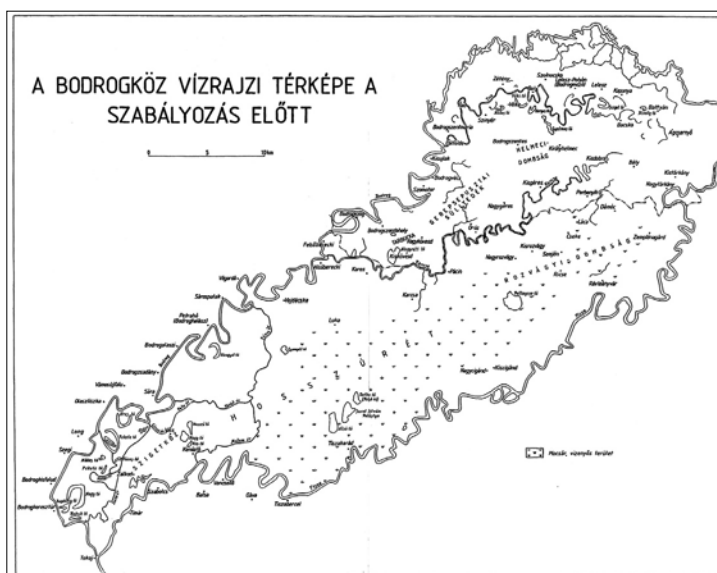
## AZ ELVÁNDORLÁS ERŐSÖDÉSÉNEK OKAI

A Bodroghözről *Viga Gyula*<sup>5</sup> és *Borsos Balázs*<sup>6</sup> tanulmányai alapján tudható, hogy az 1830-40-es években lezajló nyugat-európai ipari-technikai előrelépés (az ipari forradalom) a népesség koncentrációját kívánta meg, ezzel munkaerőt vont el a közép-európai paraszti életformától és élelmentermeléstől.

1855-től 1883-ig a maga korában korszerűnek számító Széchenyi és Vásárhelyi folyamszabályozási munkálatok célja volt, hogy területeket nyerjenek a szántóföldi élelmentermelés számára. Megjegyzendő azonban, hogy a mezőgazdasági népesség növekedését az agrárszektor a rossz birtokviszonyok, a közlegelő hiánya, a kevés munkabér és az azt terhelő adók miatt képtelen volt eltartani, ezért – főként a szabályozási munkák befejezése után – megindult a kivándorlás.

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békét követően felerősödő népmozgalmi folyamatokat regisztrálhattak, illetve fokozódtak a migrációs jelenségek, és ez óhatatlanul érintette az egyes néprajzi tájakon élő etnikai csoportok elemeit.

Az 1921. június 4-én aláírt trianoni békeszerződéssel



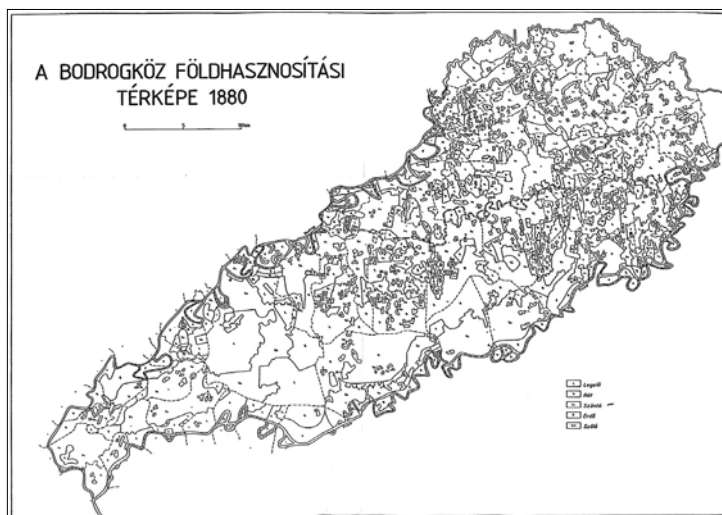
a történeti Magyarország területe 282 870 négyzetkilométerről 92 963 négyzetkilométerre, összes népessége 18 millió 264 ezer 533-ról 7 millió 615 ezer 117-re csökkent. Ez már csak azért is fontos, mert egy nagyobb arányú termékszerkezet átalakulással járt együtt, a nagy déli kukoricatermelő vidékek elcsatolása, és az adminisztratív területi beavatkozás jelentősen megbontotta a területi hierarchiát. A második világháború utáni iparosítás, városba áramlás is jelentős mértékben növelte a belső migrációt.

## BODROGHÖZ A FOLYAMSZABÁLYOZÁS ELŐTT

Amikor a termelési kultúrák átalakulását kívánjuk vizsgálni, ezt a termelési tényezők változásának nyomán követésével tehetjük meg. Magyarországon a vízrendezések hatására alakult át leglátványosabban a gazdálkodás, elhagyva az „ártéri” jelzöt, követeve a természeti tényezők antropogén változásait. A Bodroghöz demográfiai helyzetének változása a környezet átalakításának a hatására az eltartó képességben, a népességszám-változásban és az esetleges el- és kivándorlásban fogható meg.

Bodroghöz a honfoglaló magyarság egyik leteleplési helye, ahol a gazdálkodás elsődleges formája a földművelés önfenntartási céllal, és ebben a természeti környezetnek a szerepe meghatározó.

Az állandóan víz alatt álló területeken halászat, az időszakos ártereken gyümölcsstermelés, réti állattartás: sertés- és magyar szürkemarthattartás, méhészet, nádvátság, kaszáló biztosították a megélhetést. A természeti tényezők közül a vízborítottság és a domborzati helyzet játszott meghatározó szere-



pet, extenzív ártéri gazdálkodást folytattak, amelyben a vízjáráshoz igazodva a természeti javak sokoldalú felhasználása folyt, és teljesen megegyeztek az egymástól nagy távolságra lévő víz menti területeken élő emberek életformájával.<sup>7</sup>

A földhasznosítást tekintve azt találjuk, hogy bár csak néhány foltban van alkalmas terület optimális szántóművelésre (talajvízszint, talaj szervesanyag-tartalom stb. tekintetében), a szűkösség miatt több helyen a homokdombokat, öntéstalajokat is művelésbe fogták, így az optimálisnál intenzívebb talajművelést alkalmaztak sok helyen már a szabályozás előtt is.

#### A FOLYAMSZABÁLYOZÁS

A termelőterület állandó növelésének igénye folyamatosan jellemezte a gazdálkodást, de a világgazdaság gabonakonjunktúrája és a jobbágyfelszabadtatás még inkább felerősítette azt. A 19. századi vízszabályozások után már átalakul a hagyományos gazdálkodás, mivel a társadalmi-gazdasági környezet növekvő igényeinek kielégítése miatt a termelési kultúrák átalakulása céljából a természeti környezetnek kellett alkalmazkodnia. A vízrendezés célja, hogy a termelési kultúrák átalakításában a meghatározó szerepet a gazdasági környezet vegye át. A szabályozás 1855-től 1883-ig, a lecsapolás 1897-től 1913-ig tartott. 1867-re a munkákat befejezettek nyilvánították, majd az azt követő évek és az 1879-es szegedi árvíz hatására ismét szabályozásokat végeztek, melynek eredményeként 1895 óta az elmúlt évtizedekig jelentős gátszakadás nem volt.

#### A SZABÁLYOZÁS UTÁN

A második honfoglalásnak nevezett mocsárlecsapolások Magyarország 19. századi vívmányai voltak, és a Tisza völgyében több mint négymillió kataszteri hold területet ármentesítettek.<sup>8</sup> A gazdálkodásnak nagymértékben megváltozott környezethez kellett alkalmazkodnia:

- szikesedés indult meg a nagy sótartalmú talajvizek hatására, és az elmaradó éves átöblítés hiányában,
- a vizes növényzet kipusztulása miatt megnőtt a talajerózió,
- az ártér eredeti flórája és faunája kipusztult,
- a halállomány csökkent,
- a folyó esése 50 százalékkal megnőtt, így fokozódott a meder bevágódása, és csökkent a talajvízszint,

– 1880 után túlhasználtságban működtek a szántók, legelők, erdők, emiatt a táj egyensúlyának felbomlása indult meg.

A vízrendezéssel megvalósított tájatalakítás magával vonta az itt élő emberek kultúrájának átalakulását is, és – a társadalmi adottságok függvényében – közösségenként változó erővel polgárosodást indított el. A Bodrogközi gazdálkodás áttért a szántóföldi művelésre – de a gabonakonjunktúráról már lemaradt. Az állatlétszám csökkent, megszűntek a terméketlen területek; ahol megtörtént szabályozás, ott az átalakult körülményekhez gyorsan igazodtak a termelési kultúrák átalakításával. Nem merevedtek be a folyamatok, a természeti környezet meghatározó szerepe csökkent, és ez volt a vízrendezés célja. De: a természeti feltételeknek megfelelő művelési ágazat nem a szántó, hanem a rét, a legelő lenne, és már a szabályozás előtt is mutatkoztak a túlhasználtság jelei, és ez a századfordulóra még növekedett.

Az árvizeket nem tudjuk megakadályozni, mivel sem az éghajlati változásokat, sem a Tisza vízgyűjtő területén lévő erdőirtásokat nem befolyásolhatjuk, tehát tovább csökken a terület vízfelvevő képessége. Sok helyen a hullámtérben élnek az emberek, de a gátak tovább már nem emelhetők. Az egyik megoldás lehet a tiszai árvíz által veszélyeztetett kb. másfél millió hektár terület mentesítésére az, ha az elárasztható területeket tározókra használjuk fel, azaz hasznosítjuk az árvizeket, nem engedjük át hazánkon.

A kialakított tározók körül új termelési kultúrák alakulnának ki. A szántóföldi gazdálkodás helyére erdők települnének, ami pozitív egészségügyi változásokat hozhat, és teret ad a fagazdálkodás és a vadgazdálkodás ágazatoknak, s a nagy vízterületek kiválóak a halgazdálkodás számára. A vizes területeken fellendülne a Tisza-tóhoz hasonlóan a csónakázás, vitorlázás, strandolás, horgászás. Jelentős természetvédelmi tájterületek alakulnának ki, ami az ökoturizmusnak a táptalaja.

Tovább növekedhetne a Dél-Alföldön nagy hagyományú híres gyümölcsstermesztés és öntözéses primörtermesztés. Közgazdászaink, többek között *Róna Péter*, évek óta hangoztatják, hogy az öntözéses kertészetek a Duna-Tisza közén a gyengébben iskolázott rétegek számára is munkalehetőséget biztosíthatnának. A tározók a szomszédos országokból, s a hegyekből a Kárpát-medence fenekére lefolyó vizeket hasznosítanák, és megállhatna a Kárpát-medence talajvízszintjének a süllyedése is.

Mindez része az 1997-es Nemzeti Stratégiai Kutatási programnak is, hiszen a korszerű élelemtermelés és a turizmus fejlesztése nagymértékben segítené a helyi gazdaságok anyagi helyzetét. ■

1 Kósa László 1998: Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920-ig), Planétás Kiadó, Budapest

2 Marosi Sándor 1981: Táj és környezet, Földrajzi Értesítő

3 Viski Károly 1938: Etnikai csoportok, vidékek Budapest

4 Ifj. Kodolányi János: Néprajzi csoportok az ezredfordulón, Magyar Néprajzi Társaság, 2000. október 12-i vándorgyűlésén

5 Boros Balázs 2000: Három folyó között, Néprajzi tanulmányok, Budapest, Akadémiai Kiadó.

6 Viga Gyula 1986: Fejezetek Bodrogköz néprajzából, Miskolc

7 Kiss Lajos 1929: Földművelés a Rétközben

8 Szuhay Miklós 1998: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848-1918-ig, Budapest

# Vízitársulatok a történelmi Magyarországon



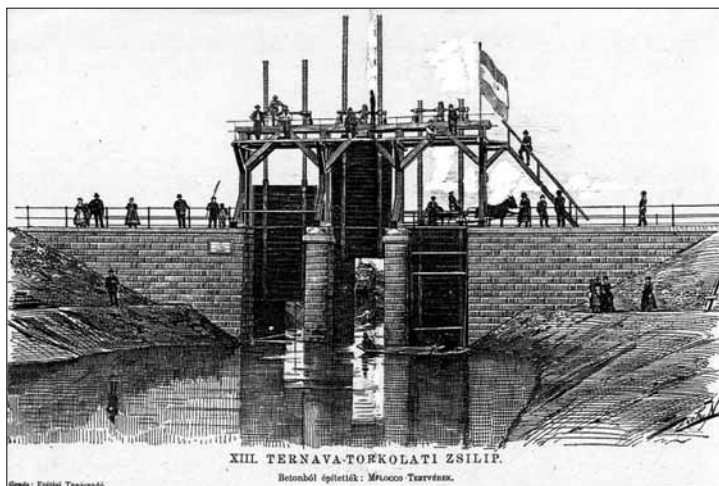
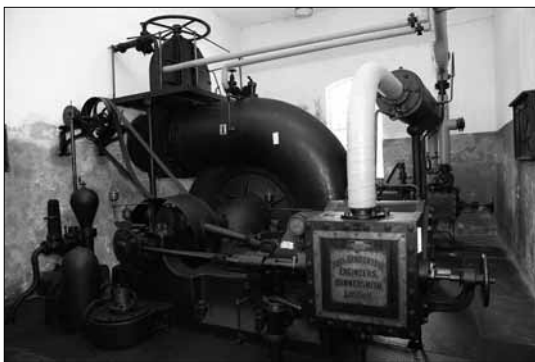
SUBA JÁNOS

**M**ár a múlt század elején létrejöttek a közös teherviselésen és közös hasznon alapuló szervezetek, a vízszabályozó és ármentesítő társulatok, amelyek egy-egy folyószakasz szabályozásában, vagy mocsaras terület lecsapolásában érdekelt birtokosok önkéntes társulásából alakultak. A Tisza-szabályozás érdekében a folyó csaknem teljes hosszában megalakultak a különféle ármentesítő társulatok, amelyek aztán 1846-ban a központi Tiszavölgyi Társulatban tömörültek.

Az árvédelmi gátak megépítése azonban új, korábban nem ismert sajátos feladatot is magával hozott. Az ártereken összegyűlt felszíni vizek a gátak által elzárva nem tudtak közvetlenül a befogadó folyóba ömleni. Már a 19. század második felében megkezdődött a *belvízcsatornák hálózatának kiépítése*, s a hosszantartó árvízi időszak alatt a folyammederbe közvetlenül nem ereszhető belvizek áttemelésére 1878-ban megépült az első *belvízi szivattyútelep*.

Az 1860-as évtized első felének aszályos időjárása serkentőleg hatott az öntözések ügyének előtérbe kerülésére, de e téren lényeges eredményt csak az 1879-ben Kvassay Jenő által megszervezett kultúr-mérnöki hivatalok munkája hozott. A kultúr-mérnöki hivatalok létét az is indokolta, hogy a nagy vízszabályozási munkák az ország sík vidékein befejezésükhöz közeledtek, s gondoskodni kellett az immár megmentett területek talajának javításáról, amire egyébként a mezőgazdaságot az ország lélekszámának gyarapodása és az európai gabonakonjunktúra is készítette.

A közegészségügyi viszonyok fejlődésével párhuzamosan egyre nagyobb problémát jelentett a hazai felszíni vízkincs fokozatos szennyeződése és az ivóvízellátási gondok megjelenése. A fontosabb települések vízellátása évszázadokon át a környező vízfolyások, források, kutak vízének segítségével történt, de vízvezetéki vízellátásról az elmúlt század végéig alig beszélhetünk. A nagyvárosok, iparvidékek



kialakulása a vízigény és a szennyvíztömeg ugrásszerű emelkedését hozta. A fejlődő ipar nemcsak a gyártási technológiához szükséges vízigényével adott feladatot a vízügyi szolgálatnak, hanem az olcsó vízi energia kihasználására is törekedett. Az ország vízerőkészletének 1897-1902 közötti számbavétele nemzetközi tekintetben is úttörő vállalkozás volt. A magyar vízügyi szolgálat az I. világháború kitöréséig jelentős eredményeket tudhatott maga mögött.

AZ 1885.ÉVI XXIII. TC.

Magyarország területét a folyam- és kultúr-mérnöki hivatal felállítása után kerületekre osztották fel, amelyek ellenőrizték az ország összes állami- és magánérdekeltségű vízi munkálatait. Feladatkörükbe tartozott a mederszabályozási, árvíz-mentesítési, belvíz szabályozási és minden talajjavítási, vagy egyéb vízhasznosítási munkálatok.

A vízjogról szóló, 1885.évi XXIII. tc. többféle vízi társulatot különböztetett meg:

- *Vízrendező társulatokat*, amelyek mederszabályozás, partbiztosítás, árvédelem és az ezzel kapcsolatos vízlevezetés céljára alakultak. A gyakorlatban ide tartoztak a Duna, Tisza és nagyobb mellékfolyókon létesült ármentesítő és szabályozó társulatok.
- *Vízhasználati társulatokat*, melyek a törvény szavai szerint öntözésre, alagsövezésre, lecsapolásra sanokolás, mocsárkiszáritásra alakultak meg. A gyakorlatban a vízhasználati társulatok közé sorolták a kisebb vízfolyások és patakok mederrendezéseire alakult társulatokat is.

Általánosságban a vízrendező társulatok a folyam-mérnöki hivatalok illetékességéhez tartoztak, a vízhasználati társulatok pedig a kultúr-mérnöki hivatalokhoz. Kivételes esetekben vízrendező társulatokat rendeltek folyam-mérnöki hivatalok alá.

*Ternava torkolati zsilip rajza „Betonból építették a Melocco testvérek”*

*Az első szivattyútelep Sajjafokon*

• *Ármentesítő társulatok*

Ármentesítő társulatok és érdekeltségek száma a Duna völgyében 38, a Tisza völgyében 40, ezen kívül még számos magán és községi érdekeltségű ármentesítő társulat volt. A legtöbb ármentesítő társulat a belvízszabályozással is foglalkozott.

1. sz. melléklet *Ármentesítő társulatok Duna völgye*

2. sz. melléklet *Ármentesítő társulatok Tisza völgye*

A TÁRSULATOK ADMINISZTRÁCIÓJA

Az ármentesítő társulatok állandó állami vezetés, felügyelet alatt voltak, mert minden társulat egy folyammérnöki hivatal alárendeltségébe tartozott, amelynek főnöke egyben a társulat miniszteri biztosa is volt, akit a társaság közgyűléseire és a választmányi ülésekre a kerületi felügyelővel együtt meg kellett hívni. A miniszteri biztos évente két-

A VÍZSZABÁLYOZÓ TÁRSULATOK ÁLTAL ÁRVÍZMENTESÍTETT TERÜLET 1914-BEN		
Árvízmentesített terület	kat. hold	hektár
Duna völgyében	2 165 596	1 247 383
Tisza völgyében	4 147 994	2 388 000
összesen	6 313 590	3 635 383

A MÉG NEM MENTESÍTETT ÁRTÉR 1914-BEN	
A még nem mentesített ártér	62 000 kat. hold
Duna völgyében: A Temes beömlése felett	62 000
A Duna-Dráva szögében	30 000
Egyéb kisebb öblözetek	20 000
Tisza völgyében: Szolnoktól a torkolatig kisebb területek összesen:	20 000
Tiszafüred körül és felett	50 000
Tisza-Bodrog torkolatánál	10 000
összesen:	230 000

A társulati védtöltések hossza a Duna völgyében 2 824 km, a Tisza völgyében 3 555 kilométer, összesen 6 379 kilométert volt.

Az 1909. V. tc. alapján –, amely az értékek kataszteri tisztajövedelme a földadókataszter kiigazításáról és a földadó százalékanak megállapításáról szolt – a víztársulatokra nézve gyökeres változáson ment keresztül, mert a Duna völgyi társulatok tiszta jövedelme 13 millióról több mint 19 millióra, a Tisza völgyieké 34 millióról 39 millióra emelkedett. Így a víztársulatok kataszteri tisztajövedelme 58 millió koronát tett ki. (Ha ennek értékét a kisajátítási törvényben megállapított 40-szeresre értékelnék, ez összesen 2 320 millió koronának felel meg.)

*Ezt az értéket legnagyobb részben az ármentesítések teremtették meg.* Érdekes volna tudni az értékemelkedés nagyságát, melyet a munkálatok végrehajtása által értek el. Erre nézve megbízható adatok azonban teljesen hiányoznak.

Ármentesítésbe és belvízszabályozásba 1918-ig befektetett költség a több mint 6 millió kat. hold után kerekén 450 millió koronát tett ki. A társulatok kölcsönei: összesen 301 millió koronát tettek ki, melyből 1913. december 31-én még 264 millió kölcsöntartozás volt. Ezzel szemben a társulatok az államtól adóvisszatértést kaptak, amelynek éves összege 6 430 000 korona volt. Maximális megterhelés címén pedig a tiszai 1884. XIV. tc. 23. §-a, valamint a vízjogi (1885) törvény 115-ik §-a alapján véglegesen 24 288 983 koronát fizetett ki az állam a társulatoknak

szer: árvíz előtt kora tavasszal és ősszel a felügyelete alá rendelt társulatok vádműveit megnézte és a kerületi felügyelő útján a földművelési miniszternek jelentett. Ellenőrizte és utasította a társulatokat a rendeletek betartására.

A társulatok belügyeikben teljes autonómiával rendelkeztek. Szervezeteik: a közgyűlés, választmányi ülés, az elnökség, számvizsgáló bizottság, tisztii-, altisztii és szolgaszemélyzet volt. A társulat adminisztrációs ügyeinek élén az igazgató állt, aki legtöbbször főmérnök is volt. Őt munkájában belső és külső személyzet támogatta.

Belső személyzetet a központi mérnök, a számvévő, a pénztárnok, a nyilvántartó, az ellenőr és egyéb irodai személyzet alkotta. A külső szolgálatot 30-40 km-es szakaszonként szakaszmérnökök látták el a megfelelő műszaki személyzettel: 20-30 km-ként gátfelügyelők, és 5-10 km töltés vonalszakaszonként gátőrök teljesítették fenntartói és árvédelmi szolgálatukat.

A gátszemélyzet társulati-, illetve magánlakásokban, de mindenképpen a védvonalon lakott. A Dunán összesen: 60 gátfelügyelő és 340 gátőr, a Tiszán 82 gátfelügyelő és 600 gátőr volt. A lakások elhelyezésénél törekedtek arra, hogy mindig a megfelelő vonalhossz közepére essenek. (felügyelői lakások és gátőrházak) a társulati hivataltól, mint központtól, az összes mérnöki, gátfelügyelői, gátőri szakaszokkal telefon útján állandó összeköttetésben voltak, úgy hogy a Duna és a Tisza két partján 56 85 km hosszú telefonhálózat állt az árvédelmi szolgálat rendelkezésére.





### ÁRVÉDELMI SZOLGÁLAT

Az országos vízépítési igazgatóság a miniszteri biztos útján beterjesztett jelentéseket összegyűjtötték, értékelték, és évről-évre megvizsgálták az ország árvédelmi készülségére vonatkozó nyilvántartott és állandóan helyesbített műszaki adatokat és a szükségesé váló intézkedéseket javasolta miniszterek. A várható magasabb vízállásokról és beállott jégtorlódásokról a társulatokat, valamint hivatalokat, és hatóságokat értesítette. Árvízveszély beálltával az országos vízépítési igazgatóság árvízi szolgálatot rendelt el a belső és a külső személyzetének. "Rendkívüli árvíz esetén az országos árvízbizottság" is összeült.

Az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok saját gátvédelmi szabályzataik szerint látták el a védelmet. Ezeket a szabályokat a vízjogról szóló 1885. évi XXIII. tc. alapján az illető társulatok helyi viszonyainak megfelelően állították össze, s ezt a földművelési miniszternek kellett jóváhagyni.

Az árvédelmet a *főmérnök* vezette. Amint a víz elérte a szabályzatban előírt mércemagasságot, és további áradás volt várható, kezdetét vette az árvédekezés. Az egész társulati személyzet beosztásában várta a rendeleteket és végezte a rábízott teendőket. Amint a víz emelkedett, úgy növelték a gátörök mellé rendelendő pótöröket és megkezdték az anyagok szétosztását és elhelyezését a víz szélén. A pótörök felváltva a víz- és mentett oldalon figyelték a töltést. Előbbi oldalon mutakozó féreglyukakat betömtek, a védett oldalon nézték, hogy csurgás nem jelentkezik-e, ha igen, rögtön jelentettek fölfelé (gáti-gátfelügyelő-mérnök-főmérnök vonalon).

A védanyag széthordása, védművekké feldolgozása és elhelyezésére szükség szerint munkáscsapatokat szerveztek, amelyek a védelemnél is segítettek. A gátfelügyelő és a mérnök állandóan bejárták vonalaikat és intézkedtek. A mérnök naponta tett jelentést a főmérnöknek, fontosabb eseményeket azonnal közölte. Amikor a víz emelkedett, és további áradás volt várható, a védszemélyzetet mind gyakrabban rendelték ki a töltésekre. A munkáscsapatok számát is emelték. A védelmet vezető főmérnök, mérnökök naponta megkapták a vízjárás iratokat és a nyilvántartó térképeket, így tudtak tájékozódni és intézkedni. Ha a víz áradása közben elérte egy magasabb, s a szabályzatban előre megjelölt vízállást, és vízjelzés szerint további áradás volt várható, a főmérnök a közbiztonság fenntartása érdekében a rendőrség és a csendőrség kivezényl-

sét kérhette, egyben pedig a legveszélyesebb töltés szakaszra tette át a székhelyét.

Ha állandó áradás mellett a víz már megközelítette a töltéskoronát, vagy ha a töltést átázás vagy más fellépő veszélyes jelenségek következtében átszakadással fenyegette, a főmérnök a beállott helyzetről értesítette az illető közigazgatási tisztviselőket és a szomszédos községeket, és közmunkások haladéktalan kirendelését, esetleg műszaki csapatok kivezénylését kérte. Ha a gát mégis átszakadt, az árvizet a meglévő másodrangú töltések, vasúttöltések stb. révén kellett lokalizálni.

Az árvíz kulminációját a társulatok 500 folyóméterenként mérik. A nyert pontok magasságát árvíz után bejelentik és kimutatásba foglalva feldolgozás végett a vízrajzi osztálynak megküldik.

Árvíz után a töltéseket azonnal kijavítják a védanyagot pedig kiegészítik. Hogy a társulatoknak árvízvédelem esetére a szükséges pénzösszeg mindig azonnal rendelkezésre álljon, minden társulat köteles egy a töltésvonali hosszának arányában meghatározott összeget "árvédelmi tartalékalapot" létrehozni, amelyet bármely pillanatban felhasználhat.

### AZ ÁRMENTESÍTŐ TÁRSULATOK BELVÍZRENDEZÉSE

Az ármentesítő társulatok többsége a 19. század utolsó évtizedeiben rendkívüli tevékenységet fejtett ki a belvízrendezés terén. Az ármentesítő társulatok által épített és fenntartott belvízcsatornák hossza a Duna völgyben 3 722 km, a Tisza völgyében 9 183 km, összesen tehát 12 905 km. A belvízcsatornákat a társulatok részben töltésszemélyzetükkel kezelik, de van e célra külön csatorna személyzet is. Belvízcsatorna örök száma a Duna völgyében: 62, a Tisza völgyében: 256 fő.

A hazai ármentesítések intenzitásának magas fokát az ott elhelyezett szivattyútelepek száma és löereje jellemzi. Töltéseink mentén a belvizet átszivattyúzására a Duna völgyében 80, a Tisza völgyében 93, összesen 173 szivattyútelep van 238 körszivattyúval. Az általuk percnként átemelt víztömeg nagysága 223 m<sup>3</sup>, a szivattyútelepek ereje 9 899 lóerő volt.

Egyéb víztársulatok

Az ország ártereken kívül eső egyéb részein 1913 év végén a vízlevezetésre összesen 114 *lecsapoló társulat* működött 652 903 kat. holdon. Az *ipari vízhasználati társulatok* száma nyolc volt. Ezek a társulatok az állami kultúrmérnöki hivatalok ügykörébe tartoznak. A kultúrmérnöki hivatalok műszaki vezetése mellett a talajjavítási munkálatok (gazdasági lecsapolások, alagsövezések) és öntözések terén is évről-évre egyre nagyobb területre terjedtek ki. 1879-1913 között 1 152 114 kat. holdon fejeztek be lecsapolást, 40 849 kat. holdon alagsövezést és 25 533 kat. holdon öntözést. ■



Társulati nyúlgát – 1895  
Röszke

# Tájkép és magyar hadtörténelem



NAGY MIKLÓS MIHÁLY

*Érdeemes turisztikai látványosságként megbagyni a Maginot vonalat*

**N**épünk viharos, háborúkkal és szabadságharcokkal teli hadtörténelme nemcsak gondolkodásunkon, a világhoz és más nemzetekhez fűző viszonyunkon érződik, hanem rányomja bélyegét a Kárpát-medence egészére, a minket körülvevő tájra is. Természeti és épített környezetünk bővelkedik háborúinkra emlékeztető nyomokban, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy hadtörténelmünk a legfontosabb tájformáló antropogén tényezők sorába tartozik. Az épített környezetben, az adott tájban benne lakó ember, miután mindennapi életében teljesen hozzászokott szűken vett lakókörnyezete képéhez, legtöbbször fel sem figyel e nyomokra, és általában csak akkor veszi észre őket, amikor a világ egy másik helyén turistaként lát hasonló, hadtörténelmi vonatkozású tájelemeket.

A háborúkra emlékeztető nyomok tekintetében az eurázsiai kontinens minden országa hasonló, hiszen majd mindenütt találunk emlékműveket, hősi temetőket, várakat, emlékparkokat, mint ahogyan Közép- és Kelet-Európa szinte minden városában láthatunk még a második világháborúra emlékeztető lövésznyomokat, ha bekanyarodunk valamelyik mellékutcába. A háborús tájtalakítás nyomait azonban nemcsak ezek a – mondhatnánk – mindennapi elemek bizonyítják, mert földrészünk több helyén is egészen monumentális építmények emlékeztetnek a háborúkra. Észak-Franciaország partvidékén még ma is ott emelkednek az angol és ameri-



kai partraszállás ellen emelt, egykor oly híres atlanti fal erődjei, amelyek végleges és teljes lebontása olyan összegekbe kerülne, hogy inkább érdemes – turisztikai látványosságként is – meghagyni őket. Hasonló sorsa van az első világháborút követően, a német támadás ellen, a francia határon felépített, úgynevezett Maginot-vonalnak is. Ez tulajdonképpen egy határvédelmi, alaposan kiépített erődrendszer volt: egyes elemei még ma is állnak.

A fentiekkel azt szeretnénk volna szemléltetni, hogy a társadalomban élő ember, aki élete és termelői tevékenysége folytán – antropogén tényezőként – mindig hat környezetére, védelmi (háborús) tevékenységével alakítja a tájat, még ha ez a tájtalakítás olykor eléggé marcona módon folyik is. A Kárpát-medence területén a katonai célú tájtalakítás ugyanúgy hatott, mint kontinensünk bármely más országában: ebben a tekintetben egyáltalán nem vagyunk lemaradva a Nyugat mögött. S mielőtt az olvasóban kétségek ébrednének, gyorsan elmondjuk, hogy még a Maginot-hoz hasonló zárrendszerünk, pontosabban zárrendszereink is vannak, mégpedig kettő. Az elsőt, *Árpád-vonal* néven a második világháború folyamán építettük: zömében a Keleti-Kárpátokban és összefüggő erődrendszer alkotott. A második létesítése már a Rákosi-korhoz kötődik. A vélt jugoszláv támadást feltartóztatandó, az akkori Magyar Népköztársaság déli államhatárai mentén épült ki a részben erődelemekből álló, összefüggő zárrendszer. Mind az Árpád-vonal, mind e déli rendszer jelentős része fennmaradt, feltárásuk s talán turisztikai célú hasznosításuk előkészítése éppen napjainkban folyik.

Épített környezetünkben, hazánkban is megtaláljuk az első és második világháborús emlékműveket, a hadvezérek szobrait, háborús nyomokat magukon viselő épületeket, néhol emlékparkokat is: környezetünket telehintjük – a történelmünk részét képező – hadtörténelmünk emlékeivel. Am a Kárpát-medencei tájban szervesülnek ezeknél sokkal nagyobb hatású hadtörténelmi emlékek is. Ezek talán



leglátványosabb elemei a török elleni egykori végvári rendszerünk maradványai; a várak és vármok. Mint köztudomású, a töröknek a Kárpát-medence belsejébe történő betörésekor, a belső hegyvidékek belső lábainál, több száz kilométer hosszú hatalmas félkört alkotva már a 16. század második felében – meglepő gyorsasággal – kiépült egy végvári rendszer, amelynek legtöbb várát már a 18. század elején lerombolták. Néhány jelentős objektuma azonban – *Szigetvár, Pécs, Tata, Esztergom, Buda, Eger* – erősen visszabontott állapotban fennmaradt, s mára turisztikai látványossággá szelődött. Ám a napjainkban ezeken a helyeken zajló, békés kulturális rendezvények sora ne tévesszen meg bennünket! Saját korában jelentős várrendszerről van szó, amely alapjaiban rendezte át a Kárpát-medence térszerkezetét, s ennek beszédes példája *Érsekújvár*. A város első alapítása 1545-re esik, amikor a török kézre került Esztergom helyettesítésére – a Bécshez vivő hadművelési irány lezárására – kellett erődöt emelni. A vállalkozás olyan jól sikerült, hogy az erőd körül város született, és fennmaradt az után is, amikor létrehozásának katonai oka – a Habsburg birodalmi központ török fenyegetése – végleg megszűnt.

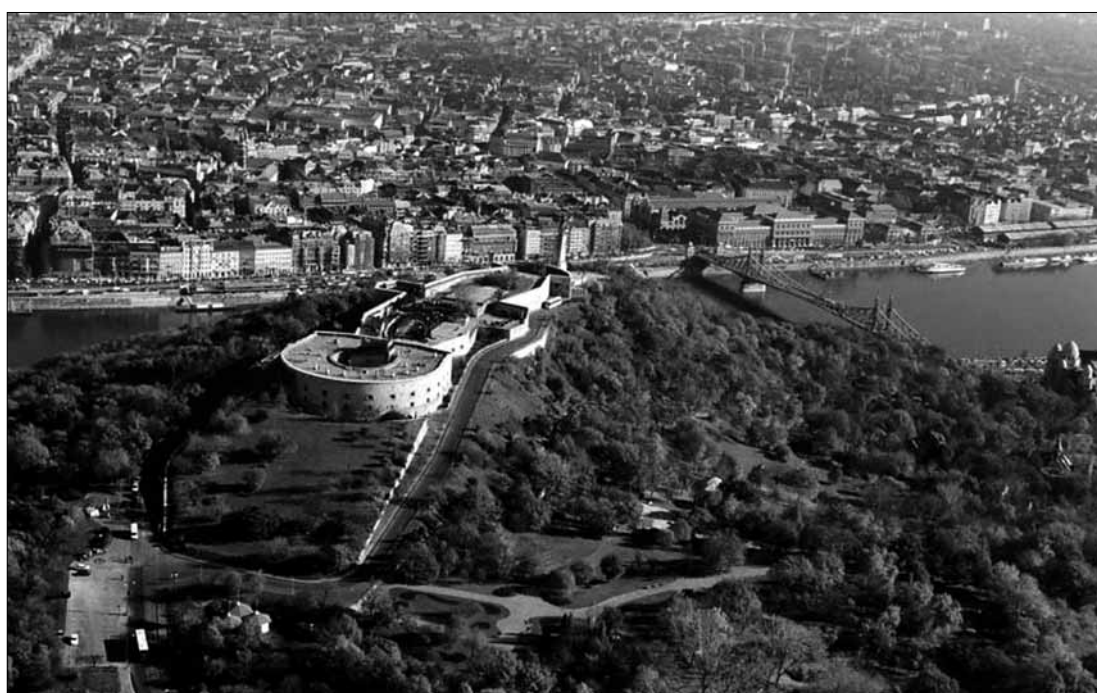
Ha már a hadügy térszerkezetre gyakorolt hatásánál tartunk, érdemes megemlítenünk, hogy a Nagyalföld településhálózatának mai rendszere – ha teljes egészében nem is, de részben – szintén ennek köszönhető. A településföldrajz és településtörténet úgy tartja, hogy a török hódoltság hosszú évtizedei folyamán az Alföld lakossága – egyéb okok mellett – a védelem szükségletének engedve tért vissza egy kezdetlegesebb mezőgazdasági tevékenységhez, a ridég állattenyésztéshez és tömörült nagyméretű falvakba. Alföldünk településhálózatában ekkor jött létre egy sajátos elem, a hajdúvárosok sora. Az itt letelepített társadalmi csoportok kötődése a honvédelemhez és a hadügyhöz nem igényel magyarázatot. Mint ahogyan nem igényelnek magyarázatot épített környezetünk képét meghatározó olyan létesítmények sem, mint például a budai *Citadella*, amely még mai, jelentős részében lebontott állapotában is uralja a Gellért-hegy és egyben fővárosunk képét.



*A tatai vár mára turisztikai látványossággá szelődött*

Építése 1849 után nemcsak katonai, hanem lélektani okokkal is indokolható. Ehhez hasonlóan sok más hadtörténelmi emlékünknél, emlékhelyünk is emocionális tartalmú. Ezzel magyarázható, hogy a szintén a Gellért-hegyen elhelyezett egykori *Félszabadulási emlékmű*ünkhöz hozzátartoztak a szovjet katonák szobrai, továbbá az is, hogy a Közép- és Kelet-Európa sok településén megtalálható szovjet hősi emlékművek mindig valami központi helyen magasodtak. Emocionális céljuk és tartalmuk a hódítók önbecsülésének növelése és a megszálltak félelmeztetének fenntartása lehetett.

A hadtörténészek és a katonai geográfusok sokszor elmondják, hogy hadtörténelmünk Kárpát-medencei, ami alatt általában azt értik, hogy legfontosabb háborúink, legjelentősebb szabadságharcaink – néhány kivétel mellett – a Kárpátok láncán belül zajlottak. Ám erős kötődése hazánk földjéhez kifejeződik abban is, hogy ugyan magyar hadak több alkalommal is jártak a hazától egészen nagy távolságokra, ám a magyar hadügy tájformáló hatása a Kárpát-medencében a legerősebb. Természeti és épített környezetünk hadtörténelmi emlékei bizonyítják ezt. ■



*„...a budai Citadella, amely még mai, jelentős részében lebontott állapotában is uralja a Gellért-hegy és egyben fővárosunk képét”*

Fotók:  
Civertan Bt.

## Etnikai identitás egy sárközi kétnyelvű falu természeti és társadalmi terében



FEHÉR ZOLTÁN

**A** falu népének élete összenőtt batárának kialakulásával. A batár története a falunak a falu dolgozó népe által ekével, ásóval, kapával megírt története<sup>1</sup> – írja Eperjessy Kálmán a helytörténetírás módszertanát összefoglaló, máig el nem avult munkájában.

A vizsgált falu bel- és külterületén a *természeti és társadalmi tér* fogalmát a Dusek Tamás által megfogalmazott értelemben használom.<sup>2</sup> Birtokbevitelük valóságosan megszállással (letelepedéssel), irtással, lecsapolással, szimbolikusan pedig névadással történt. Éppen ezért az a közösség, amelyik ezt korábban hajtotta végre, történeti narratíváiban erősíti elsőbbségi jogának tudatát. A szimbolikus birtokbevitel következtében kialakult helynévi topográfia az adott társadalmi tér etnikai dominanciáját reprezentálja. Ha egy mikrorégióban, vagy akár egyetlen faluban két vagy több etnikum él együtt, közöttük bizonyos látens rivalizálás folyik a dominancia megszerzése érdekében.

A Kalocsai Sárköz a Tolna megyei Sárközzel együtt egységes földrajzi-táji egységet alkot. Történetileg a legősibb magyar szállásterület. A honfoglaláskor a központi megyer törzs szállta meg.<sup>3</sup> Am addig, amíg a dunántúli ma is etnikailag egységes magyar tömböt képez, a Dunán inneni etnikailag heterogén. Itt kontinuos magyar települések között gyakran találunk török után beköltözött magyar, német, szlovák és rác falvakat. Az egymás szomszédságában élő eltérő nemzetiségű helységek azonos fizikai (természeti) és hasonló, magyar dominanciájú tár-

sadalmi teret osztanak meg, amelyet aztán nemcsak valóságosan, hanem szimbolikusan, vagyis névadással és a hozzájuk fűződő narratívákkal is birtokba vesznek.

Ezúttal Bátya népének a község helyneveiben megnyilvánuló kettősgyökerű etnikai identitását kívánom bemutatni néhány példával.

Azért érdekes ez a falu, mert itt nem egymás mellett él két etnikum, hanem mára szinte szétválaszthatatlanul egymásba olvadtak a magyarok és a rácok, s ősiségükről vagy későbbi foglалásukról jóformán csak topográfiai-nyelvi emlékeik beszélnek. Mindebből pedig kitetszik hajdani rivalizálásuk, a szimbolikus dominanciáért folytatott látens küzdelemük. *Az, hogy melyik közösség domináns egy adott régióban, az a helynevek rendszeréből is kikövetkeztethető. A társadalmi tér felosztása ugyanis együtt jár a fizikai tér felosztásával*<sup>4</sup> – írja Zsidó Ferenc egy Hargita megyei mikrorégió helynévadási és -használati szokásairól szóló tanulmányában.

Évtizedek alatt gyűjtött – teljesnek mondható – helytörténeti és néprajzi adataim alapján egyre határozottabban kitetszik az a tény, hogy a 17. sz. végétől a 18. sz. közepéig a Nyugat-Balkánról Bátyára költöző katolikus délszlávok nem teljesen lakatlan faluba érkeztek, hanem itt találták a honfoglalás óta a középkoron át megszakítások nélkül itt élő magyarság töredékeit. Ezekre rátelepedtek, és mivel vallási különbségek nem voltak köztük, velük évtizedek-évszázadok alatt elkeveredtek, s őket nyelvileg asszimilálták. A magyar és rác népességből az utóbbi főleg az által tehetett szert fölényre, hogy papjai hosszú ideig délszlávok vol-

*Tavaszi a bányai batárban*





tak. Emellett azonban érvényesült egy másik tendencia is.<sup>5</sup> Bátya nyelvszigetként igencsak távol esik a délebbi délszláv dominanciájú bácskai régiótól, ezért a magyar hatás erősebben érvényesülhetett, s az expanziós törekvései és tevékenységei is csak a magyar nyelv ismeretével valósulhattak meg. A rác nyelv meg sajátjától izoláltan archaizálódott, magyar hatások miatt pedig egyre inkább felhígult. Ehhez társult még az a nem elhanyagolható kulturális hatás, amely a faluban élő nagyszámú, hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodó vagy itt birtokló magyar nemesek, főképpen kismesek (kurtanemesek) és honoráciorok (tanító, nótárius) részéről érte a falu népét. Ők mindenképpen a magyar entitást képviselték. Anyakönyvi adatok bizonyítják, hogy ezek a magasabb társadalmi státusú személyek gyakran házasodtak jobbágyokkal, vállaltak náluk keresztkomaságot, házasságkötésükkor násznagyságot, mindennapi szomszédsági kapcsolatban éltek velük. A tehetősebb jobbágyok pedig a társadalmi felemelkedés lehetőségének tekintették, ha rokonságba kerülhettek a nemes urakkal.<sup>6</sup> A keveredés másfél százados időszakában egyrészt a rácokhoz, másrészt a magyarokhoz képest kellett meghatározni az egész közösségnek és szinte minden egyes bátyainak a saját identitását. Az így létrejövő kettős identitást követően alakulhatott ki az a furcsa helyzet, hogy Bátya már a 19. század második felében egy rác-magyar kétnyelvű, de alapvetően magyar identitású község lett, s ez megnyilatkozott társadalmi, szellemi és anyagi kultúrájukban egyaránt. Simonyi Jenő már 1882-ben azt írja, hogy a rácoknál nemzetiségi tudatnak nyoma sincs.<sup>7</sup>

A balkáni jövevények a számukra teljesen másfajta természeti viszonyokhoz alkalmazkodva fokozatosan birtokbavették a mocsaras határt, folytatták azt a vízgazdálkodást, amelyet az itt élő magyarok már a középkorban gyakoroltak, s amelyeknek legismertebb térformáló létesítményei a fokok rendszere volt. A szűk határ rákényszerítette őket az intenzív kertgazdálkodásra (ennek előzményeit is itt találták), az állattenyésztésnek pedig kialakult a teleltető téli szállásokat igénybevevő félrideg tartásmódja. (Érdekes, hogy *szállás* szavunk nemcsak a bátyai rác nyelvben (salas), de távolabbi délszlávoknál is polgárjogot nyert. Mi viszont a szlávoktól átvett *tanya* szót használjuk erre a fogalomra.) Kialakították az új hazában szokásos *kébteltes* megosztott kertes településformát. Ha a földrajzi determináció elvét nem fogadjuk is el, a természeti és társadalmi tér együttes hatása esetünkben tagadhatatlan. Az új jövevények életmódja, kultúrája az új hazában ezen tényezők hatására tökéletes változáson ment át.<sup>8</sup>

A 19. sz. közepéig a határ nagy része mocsaras, erdős terület. Ennek topográfiai-nyelvi emlékei a következők. A tájat meghatározó folyamat kettős névadással a magyarok magyarul *Duna*-nak, a rácok rácul neveztek *Dunáv*-nak. A *Vajas* nevet rácul a középkori magyarhoz hasonlóan *Voós*-nak ejtik. Az áradások utáni pangó vizek levezetésére ásott csatornákat a magyar *-fok* szóval illetik, s elébe teszik annak a családnak a nevét, akinek a földjéről az indul vagy, aki azt ásta. (*Pintér-fok*, *Bika-fok*, *Sajty-fok*, *Puskás-fok stb.*) A *Zabala-fok* Marsigli 1726-os térképén *Sabala-fok*. (Zabala falu van a Székelyföldön is.) A Hidrographische Donau Karte-n szereplő *Falu tava* nyilván a geográfusok adta név, ma nem ismerik, de megvan a *Halásztó* és a tálto-sárkány hiedelmekkel övezett Remenice tó. A csak magyarul megnevezett *Hattyas*, szintén a régi vízi világ emléke. Az átkelő és rakodó helyek megnevezésére



Napsugár orom-  
díszes ház  
Bátyáról

a magyar *-rév* vagy *rakodó* szót használják. A 19. századi folyamatszabályozás következtében kialakult térszíni formákat magyar terminológiával nevezik meg. *-Tötés* (rácul *-títés*), *-zárga*, *-forgó*, *-kobolya*, *Langy*, *Telelő*. Az őstáj alapvető helynevei a magyar elsőbbségi jogot bizonyítják, amit a jövevények átvételükkel is elismertek.<sup>9</sup>

Néhány mocsár régi magyar neve tovább él. *Fosórért* (*posványos-fosványos*). Az úrbéri perben még *Terengő*-nek írt területet (terjengős) ma *Terengő*-nak nevezik rácul. A vizenyős rétek megnevezésére a szláv *polie*-ből származó magyarban is használatos *-palé* utótagot használják. (*Dunapalé*, *Pappalé*). A hajdani mocsarak ma szántók, kertek. Megjelölésükre a szláv *-bara* szót használják. (*Kuránova-bara*, *Carna-bar stb.*)

A magasabb térszín formákat magyarul *-part*-nak, *-bát*-nak (*Ispán-part*, *Gyukán-bát*), a mélyebb helyeket *vögy*-nek vagy *doale*-nak mondják. (*Mély-völgy*, *Duboke-doale*)

A régi erdők emléke a *Kerek* dűlő. (A középkori magyarban a *kerek* jelentése erdő.) Régiesen használják a *Körtvélyes* nevet, vagy rácul *Kertvéjes*-nek ejtik, de le is fordították, s végrendeletekben *Rustyevjai dűlő*-nek írták. Régi berek főnevünket őrzi a *Papberke*, amelyet ma rácosan *Paberka*-nak mondanak és írnak. Erdőt jelentett már a középkori magyar használatban a szlávból átvett *bakot* szó. (L. Bakony, Bokod földrajzi neveink.) A bátyai *Bakot dűlő*höz fejletlen papokról szóló hiedelemmondák fűződnek. Már az Arpád-korban is élt a szláv eredetű *Tira* helynevünk. (V. ö. Trnava = kökényes) A *Tira* dűlő vagy *Tirakút dűlő* őrzi emlékét. Ma kerti föld a *Szracsak* (*Szarkás*), de egykor erdő lehetett. 18. századi végrendeletekben gyakran fordulnak elő efféle helymegjelölések: *Veregi szilvása*.

A rác *-ica* képzőt helynevek alkotására is használják. Néha magyar alapszóhoz illesztik. *Puskasica*, *Korsósica*, *Gombosica*, *Vencelica*. Az előbbi nemes birtokosa, utóbbi Szent István testőrparancsnokának nevével őrzi. Ugyancsak erre szolgál a *-ka* képző is (pl. *Pinterka*, *Vapinka*), vagy a *-ni*, *-no* képző. (*Ságini*, *Némedino*)



A Vigyázó kúria  
külábas tornáca  
Bátyán

Fotók:  
Febér Zoltán

Az úrbéri pert követően a volt földesurak földjeit egy tagban mérték ki. Itt jöttek létre *Antoni tag*, a *Némedino* vagy *Németb-tag*, *Ujvárino* vagy *Ujváry-tag*, *Krizsmarkino* vagy *Késmárky-tag* stb. A közbirtokosságba bekerült zsidó birtokosoknak legfeljebb az utónevét őrzik egykori birtokaik. (*Ándorca*, *Zsidótag* (*Zsidovszka*), *Zsidórév*)

A határ két középkori faluját a királyi testőrség népe, az orosz-varangok birtokolták.<sup>10</sup> *Orosz* (rácul *Oroz* vagy *Horoz*) és *Varajt* (rácul *Varéty*) emlékét történeti mondák őrzik. *Varajton* állott még a 18. században is egy harangláb, melynek helyét *Zvonik*-nak mondják. A törökkori erdők a maradék magyarság búvóhelyei voltak. A mai *szállások* helyén állottak, s itt találhatóak a bujdosók kemencéinek szántás közben elő-elő bukkanó maradványai a *Petyistye dűlőben*.

Maga Bátya faluja pedig eredetileg közvetlen a Duna partján állhatott a mai *Szelistye* vagy *Szelistya dűlőben*. 1051-ben még *Basrevue*-nek (*Bácsa-réve*) jegyezték. Bátya nevének eredetéről szóló mondák mindegyikében az áll, hogy a néhány környező falut testvérek alapították, s közülük a legidősebb, akit a többiek bátyának emlegettek, hozta létre Bátyát. Az eredetmonda legtöbbször viszont az alapítók szlávok, s maga a bátya szó is szláv eredetű. Ősiségi jogukat az irtásos birtokbavétel emlékével igazolják, történeti tudatukban annullálják a magyar elsőbbséget.<sup>11</sup>

A falu kultikus terei közül megemlítek néhányat. Ilyen a hármashatár (Bátya-Miske-Fajs), ahol a történeti emlékezés szerint valamikor valakit agyonütöttek (rituális céllal?), s ahová őrző – elhárító szándékkal éjszaka, hogy a Nap ne lássa, öngyilkosokat vagy vízhozta halottakat temettek. A határt a környéken is határjelek védték mágikus módon. (Törökképi dűlő, Foktői határőr, Bálványtője)<sup>12</sup> A bátyai Kerek dűlő határában egy közel egy méter magas 65x65 cm átmérőjű betűk vagy számok nyomait őrző mészkő hasáb minden bizonnyal a káp-

talán birtokhatárát őrizte, s nyilván még az ősz-kalocsai székesegyház építése idején szállíthatták ide hajón egy pannón romvárosból. A határ egy részének jogtalan elidegenítését egy, az Arany Hamis tanújában leírt történethez hasonló monda őrzi.<sup>13</sup> Benne a birtokbavételt nemcsak a „talp alá tett föld”, hanem a terület körbejárása is szentesíti. A *Remenice tó*-ról azt tartották, hogy benne sárkány lakozik, ezért a múlt században még csöszök tartották tőle távol az arra tévedőket. Az útmenti keresztet éppúgy a falu mágikus védelmét biztosították, mint a dűlőutak porába a csöszök által bottal rajzolt pentagrammok. A Vajas mellett álló *Szent Jánoska* szobor a vízmenti helységek védőszentje. A Duna és a Vajas, de akár Gödrök vagy a fokok is kultikus helyé válnak a nagypénteki rituális mosakodás alkalmával. A temető, a kálvária templom és a hősök tere/szobra hasonlóképpen a megszokottól eltérő, másfajta viselkedésre készíti az arra járó embereket. ■

1 EPERJESSY Kálmán: A magyar falu története Bp. 1966.

2 DUSEK Tamás: A területi elemzések alapja. Geogr.elte.hu/refREF 2005.

3 GYÖRFFY György

4 ZSIDÓ Ferenc: Az etnikai identitás térbeni kifejeződése. Hítel 2006/1

5 FEHÉR Zoltán: Bátya életrajza. 1996.

6 FEHÉR Zoltán: Bátyai nemesek és a nemesi közbirtokosság a XVII-XX. században. (Megjelenés előtt.)

7 SIMONYI Jenő: Kalocsa vidéke. Földrajzi Közlemények X 1882.

8 FEHÉR Zoltán: Népiségtörténet és etnikai identitás egy kényelvű sárközi falu természeti és társadalmi terében. (Kézirat)

9 Uo. és a további helynevek forrása: FEHÉR Zoltán: Bátya földrajzi nevei. (Kézirat)

10 FEHÉR Zoltán: Bátya életrajza. Bátya 1996.

11 Uo.

12 FEHÉR Zoltán: A bátyai antropomorf kapufélfák szemantikai kapcsolatai. Cumania

13 FEHÉR Zoltán: Bátyai történeti mondák. (Kézirat)

## A KÖH állásfoglalása a Drechsler-palota ügyében

A Lechner Ödön és Pártos Gyula által tervezett, 1883-86 között épült Drechsler-palota (amely évtizedekig befogadta az Állami Balettintézetet, Budapest, VI. Andrassy út 25.) már hosszabb ideje üresen álló műemlék épületének helyreállításával kapcsolatosan a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, a számára biztosított jogi keretek közt, intézkedett és intézkedik a 2002. óta érvényes építési engedély kiadásától kezdve. Miután a felújítás nem kezdődött meg időben, folyamatos helyszíni ellenőrzések nyomán egymást követően adott ki kötelezéseket, hogy legalább az épület állagának megóvását kikényszerítse, s elérje a veszélyek elhárítását. Tekintettel arra, hogy a tulajdonos a kötelezettségeinek nem tett eleget, 2009. decemberében a Közép-magyarországi Iroda első fokon, majd a KÖH elnöke 2010. februárjában másodfokon jogerősen 30 millió forintos bírságot szabott ki az épület állagvédelmi és jó karbantartási kötelezettségeinek súlyos elmulasztása miatt, hangsúlyozva, hogy a tulajdonos veszélyezteti a védett értékek fennmaradását, sérti a közérdeket és a közvélekedést. Ennek köszönhető, hogy legalább az elrendelt, későbbre nem halasztható állagvédelmi munkákat az időközben felszámolás alá került tulajdonos cég felszámolója elvégeztette.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kiemelten fontosnak tartja, hogy ez a budapesti Világörökség szívében, az Operaház szomszédságában álló műemlék mielőbb építészeti, történeti értékeihez és a környezetéhez egyaránt méltó, lehetőség szerint közösségi rendeltetést kapjon, amely hosszútávra



biztosítja megőrzését. Ennek a célnak az elérésében a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kész az együttműködésre a mindenkori tulajdonossal, minden állami szervvel, önkormányzattal, civil szervezettel.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, miközben még a korábbiaknál is határozottabban kíván élni a rendelkezésére álló jogi eszközökkel, elengedhetetlennek tartja, hogy a Világörökségi helyszínnek kiemelkedő, egyetemes értékeinek megőrzése mielőbb törvényi megerősítést kapjon. ■



Fotók:  
Tabi-Tóth  
Nándorné

# A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal állásfoglalása

A Budapest, V. kerület, Bécsi utcai tervezett ingatlanfejlesztés kapcsán

Az élénk közérdeklődés, amely az V. kerületi önkormányzat ingatlanfejlesztési elképzelései körül 2010. június 30-án együttesen tartott Központi Építészeti-Műszaki-, illetve Fővárosi Tervtanács ülést követően kibontakozott, arra kötelezi a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt, hogy elvi állásfoglalást adjon közre annak ellenére, hogy az ügyben, eddig hivatalosan még nem keresték meg.

A Kulturális Örökség védelmi Hivatal feladata, hogy a gyakorlatban érvényt szerezzen annak a jogalkotói szándéknak, amely a kulturális örökségvédelmi törvényben nyert megfogalmazást, és azon a felismerésen alapul, hogy kulturális örökségünk hazánk történelmének olyan pótolhatatlan forrása, amelynek csorbíthatatlan fennmaradása elsőrendű közérdek. E törvény értelmében a Hivatalnak feladata a műemléki értékek felkutatása, védelme és a megőrzésükre irányuló tevékenységek szabályozása. A tervezett fejlesztés által érintett háztömbök műemléki védelem alatt állnak, mégpedig ún. műemléki jelentőségű terület kategóriában és világörökségként. A területi védelemnek ez a formája azt célozza, hogy a jellegzetes, történelmileg kialakult városszerkezet és városi összkép, amely építészeti együttesként fejezi ki az azt létrehozó közösség építészeti kultúráját, megőrizhesse tér- és utcaképeit és a tájjal való kapcsolatát.

A viszonylag rövid idő alatt, a 19-20. század fordulóján szűk negyven év során historizáló-szeccessziós stílusban kiépült jellegzetes budapesti városkép európai viszonylatban egyedülálló értéket képvisel. Egyedülálló a nagy kiterjedés, az e mellett tapasztalható magas építészeti átlagminőség, a stílusalkalmazásban megmutatkozó ötletgazdagság és az ennek ellenére egységesként ható „budapesti stílus”. Jellemzője ennek az egyedülálló együttesnek az is, hogy be tudta fogadni és szervesen integrálta a modern korszak minőségi építészetét, ha az tekintetbe vette és nem szakított drasztikusan a történelmileg nőtt városszerkezettel.

A főváros építészeti-esztétikai értékei mellett különösen hangsúlyos a ránk hagyományozott örökség történeti jelentősége: a mai budapesti városkép az 1918-cal lezáruló történelmi korszak utolsó nagy felívelésének, a 19. század végi gazdasági fellendülésnek építészeti lenyomata. Ebben a vonatkozásban regionális referenciapont is: építészeti hatása az egykori Osztrák-Magyar Monarchia keleti felében is mindenhol fellelhető. Ez a jelenlegi országhatáron túlmutató kulturális és szellemi érték azonban elsősorban az összefüggésekben és sokszor a részletekben ragadható meg leginkább. Ennek megőrzését célozza a területi védelem, és ezért téves

az a vélekedés, hogy az egyedileg nem védett épület értéktelen és elbontható. Ellenkezőleg: minden védett területen elbontott történeti értékkel bíró épülettel vagy a hagyományos városképbe, várossziluettbe nem illő elem megjelenésével a védelem tárgya sérül, és a védelem igen hamar okafogyottá válik. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal ezért különös hangsúlyt fektet arra, hogy minden esz-közzel előmozdítsa a műemléki védelem alatt álló értékek anyagi valójukban történő megőrzését és a jövő nemzedékek számára történő átörökítését. Az értékek megőrizhetőségének egyik feltétele történeti városainknak és épületeinknek rendszeres megújulása és a bennük jelen lévő egészséges élet. Ezért az értékőrzés és a fejlesztés nem ellentétes, hanem egymást feltételező fogalmak. Különösen öröm, ha a befektető igényli, hogy elképzeléseit elismert építészek öntsék formába, vagy – mint a jelen esetben is – lehetőséget teremt arra, hogy a főváros nagy nemzetközi presztízzsel rendelkező építész munkájával gazdagodjék. Célt azonban csak akkor ér ez a törekvés, ha nem a meglévő értékek kárára, hanem azokhoz hozzátéve érvényesül. Éppenséggel a kiválasztott nemzetközi tekintélyű iroda bizonyította a berlini Reichstag kupolarekonstrukciója révén, hogy ez nemcsak lehetséges, hanem bravúrosan is megoldható.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal üdvözli azt a társadalmi figyelmet, amely a szóban forgó V. kerületi fejlesztési terveket övezi, mert ebben kifejezésre jut az örökségvédelmi törvényben megfogalmazott közérdek szellemisége, amelynek értelmében nemcsak együttműködési kötelezettsége, hanem közreműködési jogosultsága is van az állami és önkormányzati szervek mellett a társadalmi szervezeteknek és az állampolgároknak. Ugyanakkor a törvény értelmében figyelmeztet arra is, hogy a kulturális örökség a nemzet egészének közös szellemi értékeit hordozza, ezért megóvása mindenkinek kötelessége.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal reméli, hogy a kulturális örökséget érintő tervek kapcsán most megnyilvánuló társadalmi aktivitás, amely az utóbbi hónapokban több budapesti fejlesztés kapcsán is megmutatkozott, az ország kulturális értékei iránt tanúsított növekvő figyelem és érzékenység jele, amely szilárd háttérét fogja nyújtani egy megújulás előtt álló örökségvédelmi politikának. Reméli, hogy a Budapest Szíve program keretében tervezett Bécsi utcai fejlesztés újragondolásával olyan példamutató, örökségtudatos építészeti megoldás szület, amelynek révén az ország, a nemzet szívében fekvő főváros a múlt század fordulójához hasonlóan ismét méltán lesz követendő példa. ■

## Az épített örökség harmada veszélyben lehet Magyarországon

**A**Pécsen rendezett *Veszélyeztetett örökségünk Délkelet-Európában* című háromnapos nemzetközi konferencia alkalmából nyilatkozott a sajtónak dr. Fejérdy Tamás, a KÖH elnökhelyettese. Elmondta, hogy ez a becslés a Dél-Dunántúl száz műemlékének közelmúltban elvégzett vizsgálatán alapul, és az állapotfelmérések során szerzett tapasztalatokat összegezve valószínűsíthető, hogy ez az arány az egész országra érvényes lehet. Hangsúlyozta: a veszélyeztetettség nem azt jelenti, hogy ezek a műemlékek bármely pillanatban összedőlhetnek, de „*egyes örökségi épületek állaga valóban rendkívül rossz, többségük fennmaradását nem a karbantartás elmaradása, inkább a kedvezőtlen elhelyezkedés, a természet, a környezet megváltozása, a vonzerőjének elvesztését eredményező felújítás és a használaton kívüliség veszélyezteti*” – jegyezte meg.

A szakember úgy látja, az épített örökségek megmentéséhez az értékeink számba vételét követően világossá kell tenni, hogy védelmük nem kizárólag állami vagy önkormányzati feladat, hanem mindannyiunk felelőssége. Ebben sokat segíthetnek a helyi közösségek, a civil szervezetek és azok a szakemberek, akik esetenként a figyelmet a már elfeledett, elhanyagolt épületekre, műemlékekre irányítják.

„*Fontos, hogy az épített örökségek állapotáért felelős tulajdonosokat ne hagyjuk magukra és a rekonstrukciókhoz közvetlen támogatásokat is igénybe vehessenek. Jelenleg a műemléki jegyzékben szereplő műemlékek esetén nincs olyan állami forrás, amelyre közvetlenül lehetne pályázni, így ezeket a munkálatokat más, például a turisztikai vonzerő fejlesztésére irányuló európai uniós, vagy helyi programokra elkülönített pénzekből végzik el*” – emelte ki Fejérdy Tamás, aki felvetette az adókedvezmények lehetőségét a tulajdonosoknak, cserébe az állagmegóvásért.

Az elnökhelyettes szerint a távolabbi cél a folyamatos értékőrzés, a folyamatos állagmegóvás lenne, de mindez nem elég, mert az épített örökségeknek megfelelő funkciót is kell találni, e nélkül egy adott közösség egy idő után már nem tekinti igazán fontos értéknek épített örökségét, és fennmaradása veszélybe kerül.

A *Veszélyeztetett örökségünk Délkelet-Európában* című nemzetközi konferencián nyolc ország mintegyven szakembere ismerkedett a térség épített örökségével. A rendezvény egy két éves együttműködés része, melynek keretében a résztvevők javaslatokat dolgoznak ki a veszélyeztetett épített örökségek megmentésére. (PécsEKF)



*A Jeszenszky-Bernáth kastély Felsőbúdvégen, Kölesdnél.*

*Az 1750-es években épült barokk épület-együttest, a hozzá tartozó barokk kápolnával műemlék jellegűként tartották számon.*

*A kastély rokokó kandallóit az utolsó lakók összetörték, a faliképek egy részét tönkretették. A birtok többi épülete elpusztult.*

*A felvétel a 2009-es állapotot mutatja.*

*Fotó: Nagy Zoltán*



## Tanyakép 2010 elején



SZENTI TIBOR

**A** BEVEZETŐ ÉS MÚLT tiszántúli szántóföldi tanyák és a homokhátsági III. típusú zöldség-, gyümölcsstermelő szövetkezeti tanyák közötti szocialista termelési és megmaradási, illetve pusztulási különbségek mára szembetűnők. Györfly István a tanyai építészet így jellemezte: *alföldi háztípus*. Ma helyette zömében a tájba nem illő villák, hobbitanyák és nyaralók épülnek, vagy könnyű fémszerkezetes, többnyire hullámbádóg, vagy alumínium falú tárolók. Sajnos, kevés a termelő telkeken épülő lakóépület!

A történelmileg kialakult tanyarendszer a szorgalmas parasztságnak megélhetést biztosított. A tanyának az anyatelepülés szempontjából eltartó jellege volt, a középbirtokosok támogatóként szerepeltek, és a közösséget önerőből fejlesztették. Minden tanya mikroklimát biztosított, védte és növelte a föld termőképességét; gondozta a csapadékelvezető csatornákat, a közlekedési utakat. A tanyai családok nem kényszer hatására, hanem önként vállalt laza szövetségben segítették egymást.

Minden rendszer, amely az alulról építkező társadalmi életközösséget és településformát elpusztítja, jövétlen kárt okoz, mivel az több föl nem éleszthető és nem is újul meg, de az ilyen politikai irányítás is magát emészti el. A Tiszántúlon a szocializmusban, majd az utóbbi nyolc évben mindent tönkretettek, ami a tanyák megmaradásához szükséges. Hódmezővásárhelyen – cseppben a tengerként – bizonyítékul szolgálnak adataink:

### A JELEN

Területünk: 42,7 hektár. Még mindig járás nagyságú, benne a tanyavilágunk az *önfelszámolás* időszakát éli.

Az 1910-es népszámlálás szerint, Hódmezővásárhelyen a lakosság 39,3 %-a élt külterületen. (Csak Kecskemét és Kiskunfélegyháza volt előttünk, negyediknek említették a szegedi nagytájat.)

#### Vásárhelyen

1950-ig közel 7000 tanyaszámról tudunk.

1971-ben még 2704 szórványtanya volt.

2007-ben 768 lakott szórványtanyában 1728-an éltek, egy tanyában átlag 2,25 személy. Vásárhely összlakosságának ez már csak 3,5 %.

A külterület 5 falusiasodó, de létszámában itt is apadó tanyaközpontjában 1110 fő él.

Hozzáadva a szórványtanyákon lakók létszámához, a külterületünkön 2838 fő él, az összlakosságunknak ez is csupán az 5,8 %-a. Érzékelhető, hogy a várost gyarapító termelésben ez nem számottevő népesség. A szórványtanyákon zömében magányos, vagy házaspáros öregek, rokkantak élnek. Sokgyermekes családok is vannak. Ők a városi terhek elől menekültek, vagy állami gondozott gyerekeket vállalva, a családi pótlékból tengődnek. Található köztük illegálisan beköltözött hajléktalan, és munkanélküli, gyanús elem.

### ÖNKORMÁNYZATUNK KÜZDELME A KÜLTERÜLETEN ÉLŐKÉRT

Tanyaközpontjainkban valamennyi infrastruktúra kiépítése megtörtént, utóbb a Mártélytól kivált és az anyavárosához visszatérő, mindössze 40 főt szám-



láló Barattyos és a város között kerékpárút is épült. 2007 végéig mintegy 150 szóróanyagban történt meg a villamosítás, és még mintegy 160 tanyaiban nincs villany. A fennmaradó 458 tanya villamosítása jelen gazdasági helyzetben egyre reménytelenebbnek látszik.

A város évi 19 milliárd Ft-os költségvetéséből több mint félmilliárd Ft-ot segélyekre fordítunk. 2003-ban, egy átlagos évben: 67 M. Ft-ot osztottak ki a tanyalakók között, míg egy-egy belterületi körzetben, ahol e népesség többszöröse lakik, mindössze 20-30 M. Ft-ra volt szükség. 2007-ben a 722 rászoruló tanyalakónak 44,8 M. Ft-ot kellett osztani. A korábbi helyzet megfordult: a tanya zömében ma a közösségnek nem termel, hanem belőle él.

A tanyaközpontok között ezek ellenére, de az ott élők életminőségének javítása érdekében, *összekötő úthálózat* kialakítása folyik. A tanyaközpontokban a fiatal gyermekes családok letelepítésére ingyen telkeket osztottunk.

A mezőöri és a tanyagondnoki hálózat jól és összehangoltan működik. A külterületért felelős önkormányzati képviselő egyetemet végzett, kiváló agrár-mérnök.



## A JÖVŐ

Ma már senki sem kötelezhető arra, hogy az elhanyagolt tájba családotól kiköltözzön, és tanyákat építsen. Az ún. farmgazdálkodást el kell felejteni, ez nem olyan kis területen valósítható meg, amely hazánkra jellemző. Az intenzív termeléssel, gyors termékváltásra képes gazdálkodó családi szövetségek egymás közötti és állami segítségnyújtása adhat reményt a korszerű magyar mezőgazdaság kialakítására. A tisztántúli fejlődés alapföltételeit a következőkben lehet összefoglalni:

Gróf Széchenyi István a *Hitel*t 1830-ban írta meg, e mű jelentősége azóta csak növekszik.

1. Hosszú lejáratú *Hitel*t a gazdáknak, elfogadható és nem uszarakamattal.
2. *Közbiztonságot*. Legyen, akik a működő birtokokat hivatásszerűen megvédik.
3. *Infrastruktúra* kiépítése: a villany, úthálózat és az alapellátások az élelmiszer, gyógyszer, vegyi áru, üzemanyag a legfontosabbak, de az oktatási, egészségügyi és lakossági szolgáltató hivatal, valamint a javító kisipar sem elhanyagolható.
4. A termelő és a fogyasztó közé beékelődött ingyenélő, *felvásárló és továbbadó* hálózat csökkentése, a szerződések betartatása.
5. A *nyerstermék legalább félkész állapotban* történő helyi földolgozása, a jövedelem egy részének a kisüzem fejlesztésére való visszaforgatása. A hungari-



V. I-né Sz. J. tanyája. Bejárat a belső udvarra

Fotók:  
Szei Tibor

kumok védelme és továbbfejlesztése adhat reményt a nemzetközi piacra betöréshez.

6. A *családi gazdaságok segítése*. Világossá kell tenni, hogy a magánvagyon gyarapításának lehetősége a legfontosabb hajtóerő, ez a biztos jövőkép záloga lenne!

7. A kialakuló *nagybirtokrendszer megfekezése*. Ezer hektáron felüli nagybirtok már a vad kapitalista kizsákmányolást segíti.

8. Olyan felelős kormány szükséges, amelyik segíti a tanyák fejlődését és felelősen gondoskodik a tanyalakókról.

\*

Ami hiányzik, és amit nem tudunk pótolni, az a gazdaszemlélettel, hazaszeretettel együtt járó magyarságtudat, a föld őszinte tiszteletének, az anyaföld és a családi közösség szoros kapcsolatának újraépítése.

Vallomástevőm: Kérdő Szűcs Ernő 100 diófát ültetett ősei tiszteletére. Termőre fordulásuk után a szövetkezet gyökerestől kirángatta ezeket. Amikor egy-egy fa töve megszakadt, sorolta, hogy lelkéből és vele egész közösségből most melyik elhunyt hozzátartozójának emlékét törölték ki végleg.

Ahol nincs lélek, ahol Istent elüldözték, ott nem lehet az embert föld- és természet közeli lakó-, valamint termelőhelyre kényszeríteni! Az egész teremtet világgal együttműködve lehet élni.

(*Elhangzott, előadás: 2008. november 15-én, az Országbáz Főrendibáz Termében, a „Tanyavilág a Parlamentben” címmel megrendezett konferencián, amelyet ezt követően több helyen aktualizáltan bővítettem.*) ■

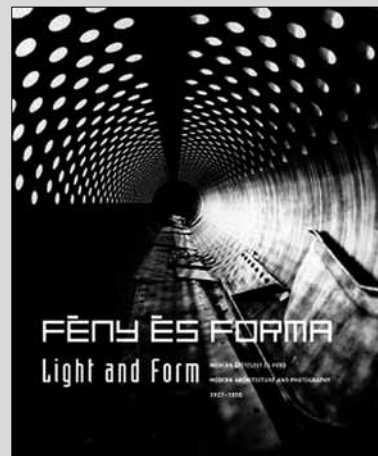


## Fény és Forma

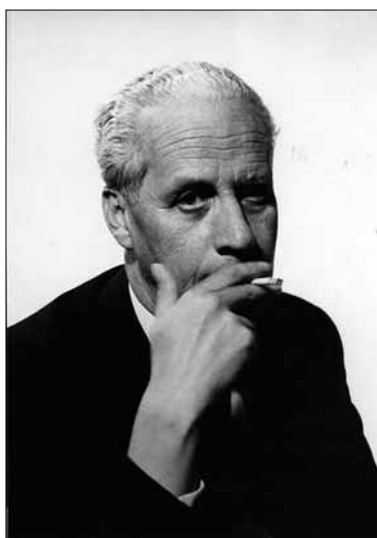
*Ez év júliusában ismét megjelent a korábban nagy érdeklődést kiváltott Fény és Forma Light and Form Modern építészet és fotó Modern Architecture and Photography 1927-1950. második, átdolgozott kiadása Budapesten, a Vince Kiadó gondozásában. (Szerzők: Csengel-Plank Ibolya – Hajdú Virág – Ritoók Pál)*

A kötet azt vizsgálja, hogy miként hatott a modern mozgalom a magyar építészekre és a publicitást számukra leginkább biztosító építészeti fényképezésre. Luxusvillák, elegáns bérházak üvegsőben mozgó liftekkel, a kelenföldi hőerőmű őskori űrhajót idéző irányítóterme, divatos üzletbelső, hangosfilmeket játszó áramvonalas mozik – mindezeket röviddel elkészülésük után fényképezték le a *Tér és Forma* folyóirat számára. Magyarországon elsősorban ez a kiadvány terjesztette a modern mozgalom eszméit 1928 és 1948 között, és az itt megjelent képanyag többsége nem csak az épület formájáról, hanem az építkezés során felhasznált anyagok és szerkezeti elemek ismertetésében is fontos szerepet játszott. A *Fény és Forma* című könyvben Seidner Zoltán, Kozelka Tivadar, Máté Olga, Marsovszky Elemérné és Bánó Ernő épületfényképei találhatók.

Augusztus 15-ig Pécsen a Pécsi Galériában megtekinthető a könyv képanyagát eredetiben bemutató kiállítás is. A képek a Magyar Építészeti Múzeum és a KÖH Fényképtárának gyűjteményéből valók. A kiállítás fő célja, hogy a látogatók fényképeken keresztül alkossanak fogalmat a korszak építészetének egy markáns vonulatáról, melynek a képi világa ugyanolyan meghatározó, mint a modern mozgalom eszméje.



## Megemlékezés Dercsényi Dezső születésének 100. évfordulójáról



1910. július 17-én Vácott született Dercsényi Dezső, a 20. századi magyar műemlékvédelem egyik meghatározó, kiemelkedő egyénisége, Kossuth- és Herder-díjas, a művészettörténeti tudomány doktora. Születésének 100. évfordulója alkalmából a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társaság, Vác Város Önkormányzata, a Váci Múzeum Egyesület és a Váci Értéktár szülővárosában rendezett megemlékezést. Az egykori Dercsényi-ház falán elhelyezett emléktábla előtt Nagy Gergely, az ICOMOS MNB elnöke idézte fel alakját és azt a ténnyt, hogy első elnöke volt e szervezetnek. A KÖH, az ICOMOS, a város, a múzeumi egyesület és az Értéktár koszorúinak elhelyezése után a rendezvény résztvevői a Váci Értéktárhoz sétáltak át, ahol emlékezéseket és előadásokat hallgattak meg, illetve megnézhatték a Dercsényi Dezső munkáiból és személyi dokumentumaiból rendezett alkalmi tárlatot.

Bóth János polgármester köszöntője és tisztelgése után H. Vladár Ágnes emlékezett egykori kollégájára, az Országos Műemléki Felügyelőség keretében kialakult kapcsolatukra, majd Dercsényi András idézte fel röviden a nagyapa emlékét.

Szünet után elsőként Entz Géza előadása hangzott el „Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia” címmel (szerkesztett, rövidített változatát itt közöljük), majd Szakács Béla Zsolt Dercsényi Dezsőnek a román kori művészet kutatásában, Mentényi Klára pedig a székesfehérvári prépostság kutatásában játszott szerepét idézte fel, mutatta be. (D.P.)

# Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia



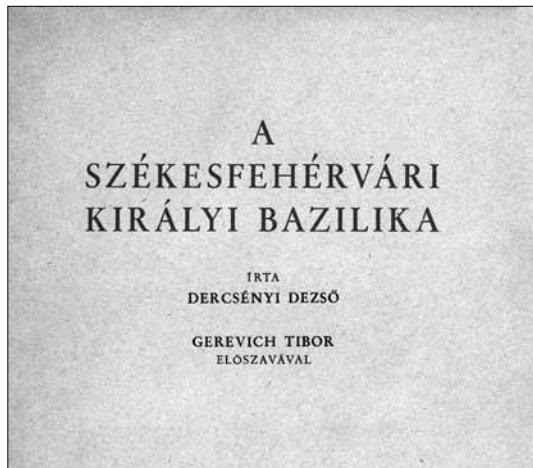
ENZT GÉZA

Dercsényi Dezső a korszerű magyarországi nagytopográfia koncepciójának kialakítója és munkálatainak megindítója, szervezője és aktív résztvevője, az eddig megjelent, négy és fél megyét, illetve Budapest budai kerületeit magába foglaló tizenkét kötetének sorozatszerkesztője, három kötetének szerkesztője. Májig érvényes, eszmei magját tekintve a műemlékvédelmi gondolat 18. századi gyökereiig visszanyúló alapkoncepciója: a műemléki topográfia, a műemlékek helyrajzi rendben való, történeti kontextusba helyezett felleltározása *tudományos alapkutató* és egyben a *műemléki értékvédelem* alapja. E két mondatba tömörítetten jellemzett vállalkozással magyarországi műemléktudomány az 1950-es évek elejétől a műfaj nemzetközi élvonalába került. Ez a tudományos szervezési és tudománytörténeti szempontból korszakos jelentőségű, de a műemlékvédelem magyarországi történetében máig kivételes teljesítmény nálunk csak a személyi és történelmi körülmények különleges együttállása révén jöhetett létre. A műemléki topográfia alapvetően polgári és jellegzetesen német tudományos kutatási és publikációs műfaj. Magyarországon elsősorban Henszlmann ösztönzésére már a reformkorban megjelentek az ilyen irányú kezdeményezések és az abszolutizmus idején *Ipolyi Arnold* a Csallóköz topográfiai feldolgozásával a kortárs Európa legmagasabb színvonalán álló művet alkotott.<sup>1</sup> A nagy lendülettel megindult polgári fejlődés azonban a dualizmus idején sem ereszett olyan mély gyökereket, hogy a műemlékekkel való foglalkozás a szűk szakmai kereteket áttörhette volna. Éppen ezért olyan széles alapú szellemi infrastruktúra sem alakulhatott ki, amely a tőlünk nyugatra lévő világban már a 19. század utolsó harmadában többek között a műemléki topográfia műfaját is megeremtetten.

A MOB olyan vezetői, mint *Forster Gyula* (1883-tól bizottsági tag, 1886-tól másodelnök, 1906-1922 a MOB elnöke) és egy generációval fiatalabb munkatársa, *Éber László* a külföldi gyakorlat mély ismeretében folyamatos erőfeszítéseket tettek a műemléki inventarizáció programjának életben tartására, de a korszerű topográfiai munka az ország teljes területe feldolgozásának igényével ténylegesen csak *Ipolyi* kezdeményezése után csaknem másfél évszázaddal indult meg Magyarországon Dercsényi Dezső meghatározó szerepvállalásával.

Dercsényi Dezső (1910-1987) *Gerévich Tibor* tanítványa volt és az olasz művészetpolitika, műemlékvédelem és restaurálás kitűnő ismerőjeként lett a *Gerévich* által vezetett Műemlékek Országos Bizottságának munkatársa. Szakmai felkészültsége és elkötelezettsége mellett kiváló szervező képessége és kifinomult diplomáciai érzéke, a világháború után az addig ismeretlen, a „polgári józan ész határait

meghaladó”<sup>2</sup>, új típusú kihívásokkal szembekerült világban személyét alkalmassá tette arra, hogy másokkal együttműködve, a megelőző korszakban felhalmozott szakmai értékek érvényesülése számára, a folyamatosan változó feltételek mellett is, sikeresen mozgásteret biztosítson. A műemléki topográfia másfél százados bűvópataként funkcionáló programját Dercsényi egy olyan korban vitte teljes sikerre, amely a műemlékvédelem természetes szellemi előfeltételeivel, mint „polgári csökevény”<sup>3</sup> programszerűen helyezkedett szembe.



A Műemlékek Országos Bizottsága gondozásában 1943-ban megjelent könyv címlapja (részlet)

Az ideológiai normák szorítása persze a művészet-történetet sem kerülte el, aminek legveszélyesebb fordulata akkor következett be, amikor 1952 táján a tudományosokat és annak intézményi hátterét már a műkritika napi követelményeinek próbálták alárendelni. Ennek intézményi megnyilvánulása az 1949-ben a MOB helyében létrehozott Műemlékek és Múzeumok Országos Központjának (MMOK) fokozatos ellehetlenítése, majd 1953-ban jogutód nélküli megszüntetése volt. A lényeg: a múzeumi feladatok a jelzett ideológiai törekvések jegyében a Közoktatásügyi tárcától a *Révai József* vezette agitprop jellegű Népművelési Minisztériumhoz kerültek át, a műemlékvédelem pedig az Országos Műemléki Felügyelőség 1957-ben történt megalapításáig hatáskörrel alig bíró provizóriumok között vergődött. Mindez természetesen a szakszemélyzet szétszóródásával is együtt járt.<sup>3</sup>

A fent röviden jellemzett viszonyok alapján nehezen volna elképzelhető, hogy a magyar állam ugyanabban az időszakban áldozott legtöbb energiát és pénzt, mégpedig kimagasló eredménnyel a műemléki topográfiára. Márpedig tudjuk, pontosan ez történt. Sőt, az első kötet megjelenése után annak szerzője *Csatkai Endre* és szerkesztője Dercsényi Dezső megkapta a rendszer legmagasabb elismerését jelentő Kossuth-díjat is. Mindebben Dercsényi és a művészet történettudomány akkori legfőbb őrtállója *Fülep Lajos* belső együttműködésének volt döntő szerepe. Tudjuk, hogy ez *Fülep Lajos* volt, aki a Tanácsköztársaságban vállalt közreműködése és belső emigrációja a Horthy korszakban mutatis mutandis *Kodály Zoltán* akkori szerepéhez hasonlóan, alkalmassá tette arra, hogy ezen a poszton a rendszer legitimációs igényeit kielégítse és az érinthetetlen-

ség kivételes privilégiumát is mindvégig biztosítsa. Fülep Lajos szellemi és emberi formátumának köszönhető, hogy ezt a szakmánk történetében példátlan hatalmat a tudományos értékeremtés javára használta föl.

Fülep Lajos 1950. október 9-én elhangzott akadémiai székfoglaló beszédében a fennebb már szóba hozott agitprop törekvésekkel szemben védelmet nyújtó alapvető tézisének kell idéznünk, amelynek hatékonysága abban állt, hogy – Marosi Ernő tömör megfogalmazását kölcsönvéve – „Az esztétikai-ideológiai kérdések hangsúlyozásával szemben a történeti kutatások (s hangsúlyozottan a tényanyag teljes feltárására alapozott ítéletalkotás) szükségességének hangoztatása indoklást, létalapot jelentett a művészettörténeti módszer számára is.”<sup>4</sup> A topográfia szerepét következő okfejtéssel határozza meg. „A magyar művészet anyaga kutatás közben alakul ki. (...) „a gyakorlati megvalósítás kezdete az egész ország területének tervszerű fölosztása történetileg és népileg kialakult vidékekre, ahol megokolt kisebb egységekre is, szintúgy városokra is, rendszeres földelgozása topográfiaiban és monográfiáiban.” Ez pedig teljesen más típusú topográfiát jelent, mint „amelyennel – az 1948-ban megjelent esztergomival – a magyar műemlékek topográfiájának sorozata megindult. (...)

Fülep topográfiával kapcsolatos megállapításainak előzményeire nézve igen fontos információkat tartalmaz *Zádor Annának*, aki a Bizottságnak tagja volt, a rá jellemző spontaneitással és színességgel előadott visszaemlékezése.<sup>5</sup> „Mindenesetre a jellemző a Művészettörténeti Bizottságra az volt, amit se Vayer, se Németh Lajos se Galavics nem tudnak elérni, hogy ez egy abszolút élénk operatív együttes volt, óriási vitákkal, tényleg elintéztek bizonyos dolgokat, a szakmának a lelke voltak, ezt kell, hogy mondjam. Ez nem Fülep Lajoson állt, hanem az egész hangulaton, Genthon nagyon nagy segítség volt, valószínűleg én is segítség voltam, Dercsényi óriási segítség volt ebben, totális együttműködés volt, és ezt az együttműködést az az egy-két visszahúzó elem [sem tudta elrontani], amilyen mindig akad minden bizottságban. (...)... a bizottság törődött a könyvkiadással és pártolt bizonyos könyveket, hát soha nem jelent volna meg Garas két kötet, ha a Bizottság és Fülep főleg nem adott volna olyan véleményeket, hogy ezek milyen fontosak, milyen sürgősek. Radocsaynak a két kötete szintén nagyon fontos volt, és elindította a topográfiát, ezt se felejtjük el. A topográfia sem tudott volna elindulni, mert ez költséges, drága, nem kifizetődő valami, és Fülep teljesen elfogadta Dercsényinek azt a véleményét, hogy erre maximális szükség van éppen azért, mert, hogy a magyar népben nincsen meg az a borzasztó nagy ragaszkodás és féltés a saját kulturális javaival szemben, éppen azért kell ebből egyfajta plusz értéket csinálni és ezt létre kell hozni. Na, most, ennek az érdekében Fülep mindig megtette azt, amit Dercsényi óriási diplomáciai és gyakorlati érzékkel sugallt, és mindig keresztül tudta vinni, amit akart. Altalában az egész társaságból talán senki nem volt, aki annyira értett Fülephöz, mint Dercsényi, pedig teljesen eltérő alkatok. Nagyon értett hozzá. Amit Dercsényi javasolt, és ezt meg is mondta nekem Dedi mindig, arra soha nem mondta Fülep prof., hogy nem. Úgy tudott neki beadni mindent, hogy elfogadja. Ez egy nagyon nagy képesség.”

Fülep és Dercsényi „teljesen eltérő alkatok” mondja Zádor Anna; bizonyára így volt, de az alapvetően

közös értékvállalás jegyében épp ez alapozhatta meg a közös ügyek számára oly gyümölcsöző zavaraltan együttműködésüket, és így válhatott Dercsényi a híres beszéd topográfiai munkálatokat szorgalmazó részének iniciátorává. A Fülep beszéd ugyanis nem csupán verbális védernyőt biztosított mindehhez, hanem, mint a művészettörténet hozzájárulása a népgazdasági tervhez maga mögött tudhatta a költségvetési háttérrel is.

Ilyen előzmények alapján a topográfiai koncepció részleteit Dercsényi nem sokkal később, a művészettörténészek 1950. november. 23-26. között lezajlott siófoki kongresszusán fejtette ki.<sup>7</sup> A napirend élén két fő pont szerepelt: a megelőző százötven év magyar művészetének ideológiai felhangoktól sem mentes kutatása és a műemlékvédelem kérdései. Ez utóbbi keretében hangzott el Dercsényi előadása a magyar műemléki topográfiáról, amelyet vita követett. Dercsényi előadásában a topográfiát, Fülep Lajos előadásával összhangban, mint a *művészettörténet alapvető forrásanyagát* kezeli. A munkát levéltári és bibliográfiai előkészítéssel valamint fényképezéssel és műszaki felmérésekkel egybekapcsolt terepbejárással tartotta megvalósíthatónak. Az országot megyei bontásban javasolta feldolgozni, megyénként egy-egy kötetet tervbe véve. Ez javaslata szerint összesen húsz kötetet jelentene, ami becslése szerint húsz évet venne igénybe. A felső időhatárt illetően a vita résztvevői elfogadták, hogy az nagyjából a 19. század közepén húzódjon, de a huszadik század elejéig terjedő időszakból is a művészi vagy történeti szempontból kiemelkedő jelentőségűnek tekintett épületeket szerepeltessék a topográfiában.

A műemlékvédelmi és művészettörténeti oldalról szorgalmazott topográfiai kutatások tervbevitelével is összefügg és azt sok tekintetben segítette egy másik fontos, szintén 1950-ből datálódó, saját idejében nemzetközi szempontból is úttörő jellegű műemléki kezdeményezés. Az Építésügyi Minisztérium városrendezési szakembereinek igen szerencsés indítványa alapján a miniszter a városrendezési tervek elkészítésének részeként elrendelte 125 település un. műemléki és városképi vizsgálatát. (Ebből ténylegesen 74 település anyaga el is készült.)

A topográfiai munkálatok megindulásáról szólna nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tartalmában és mennyiségében is rendkívüli munkát, amellyel a viszonylag hamar formát öltő eredményekhez *Genthon István* munkássága hozzájárult. A városképi és műemléki vizsgálatok már 1950 őszén megindultak. Ezekben Genthon István is részt vett és kistopográfiaja, amelynek anyaggyűjtését 1934-ben Gerevich „hivatallá szervezett” Bizottságában kezdte meg, az ennek során gyűjtött anyaggal is kiegészülve jelenhetett meg a következő évben.<sup>8</sup> Az 576 oldalas mű bevezetőjében a szerző beszámol arról, hogy az 1934-ben megkezdett munkához „5500 könyv és folyóiratkötet adatait szedte egybe”, s több mint ezer községben végzett helyszíni tanulmányokat. Ez a munka egyrészt megalapozta a topográfiai kutatás bibliográfiáját, másrészt az 1949/13-as tvr. alapján megindult műemlékké nyilvánítások alapjává vált. Ily módon az ingatlanok államosításával csaknem egy időben tehát a műemlékvédelem akkori gazdája, a MMOK számára mintegy varázsütésre azonnal országos kataszter állt rendelkezésre. Hogy mégiscsak megjelent az döntően megint csak Fülep Lajosnak köszönhető.

Ezzel kapcsolatban először álljon itt Zádor Annának Fülep Lajosról szóló emlékezéséből egy rövid





részlet. [Fülep] „ezt a kistopográfiát abszolút fontos és szükséges műnek könyvelte el, s nagyon haragudott, hogy nem akarják megjelentetni. Volt a szobájában akkor egy értekezéslet (...), ahol az Akadémia részéről Lukács [György – a marxista filozófusról van szó] volt jelen, roppantul kirohantak az ilyen ideológiai állásfoglalást nem tükröző pusztán anyaggyűjtés ellen. Kirohantak az ellen is – úgy emlékszem ezekre a szavakra –, hogy a mű erősen klerikális, mivel minden második sorában szerepel az, hogy 'szent'. Mire Balogh Jolán –, aki nagyon ritkán szólalt meg – azt mondta: de hiszen ez az ő családnevük! S akkor Lukács egy kicsit meghökken, s azt mondta: valami igaza van.”<sup>9</sup> Hogy a mű mégiscsak napvilágot láthatott, abban a kortársak egybehangzó véleménye szerint Fülep Lajos hathatós közbenjárása volt a döntő. Dercsényi Dezső pl. erre így emlékezett: „(...) véleményem szerint a magyar műemlékvédelem egyik döntő csatáját akkor nyerte meg, amikor 1951-ben Genthon István úgynevezett kistopográfiája megjelent, és az nem ment azonnal zúzdába. Fogarasi Béla döntő állásfoglalásába alighanem harcostársának véleménye is lényegesen bejátszott.”<sup>10</sup> A totalitárius rezsím a maga szükséglete szerint, az ideológiai töltetű, a napi pártpropagandában közvetlenül felhasználható műveket akarta a tudományos társadalomból kiperéselni, de azért bizonyos kompromisszumokra is hajlandónak mutatkozott. Közvetlenül Zádor Anna és Dercsényi emlékeihez kapcsolódik és érzékletesen világítja meg ezt az alku folyamatot Fülep Lajos Zádor Annához, a fent idézett események után néhány hónappal (1951. szeptember 23-án) írt és azokhoz szorosan kapcsolódó levelének egy részlete. A levélrészletben leírt beszélgetésben Fülep partnere

Fogarasi Béla filozófus, a 20. század eleji szellemi mozgalmaknak Füleppel és Lukáccsal együtt az egyik fontos szereplője, 1945-től emigrációjából hazatérve a magyar kommunista párt egyik ideológusa és az Akadémia társadalomtudományi osztályának nagyhatalmú vezetője. „Mindjárt megmondom, mért nem feleltem lapjára azonnal [ – írja Fülep – ] (...)Hétfőn (...) találkoztam Fogar.[asi]-val s megbeszéltük, hamarosan eljön – erről akartam referálni, erre vártam. Ma d. e. itt volt, kb. 2 ½ óra hosszat, nagyon kellemesen és egymást meghallgatva és megértve beszélgettünk – kiderült, hogy már ő is régen óhajtott a találkozást, hogy megkérdezzen néhány dolgról. A beszélgetés nagy része a műv.[észet]tört[énet] és művelői körül folyt – nyilvánvaló volt, hogy nem csak a maga nevében beszélt. Hát persze igen elégedetlenek, no de az irodalomtört.[énészek]-kel és nyelvészekkel is. (...) a veleje: méltányolják a bogarászás és adatközlés értékét, de most más is kell – synthesis!, hogy a laikus is lásson valami hasznot abból a sok pénzből, amit ránk költenek. Lehet minden publicatio, s amit akarunk, csak általánosabb érdekű legyen. Megnyugtattam és láthatólag örült neki, hogy készülnek ilyenek”<sup>11</sup>

A Dercsényi által megindított magyar műemléki topográfia története tehát 1950 végén minden baljós körülmény ellenére nagy erővel megindult, hogy aztán 1987-ig az eddig megjelent utolsó, Szabolcs-Szatmár megyét feldolgozó kötetig folyamatosan lassuló ütemben bár, de fennmaradjon. A csonkaságban jelentős sorozat módszertani tanulságainak és eredményeinek és mindehhez Dercsényi Dezső folyamatos hozzájárulásának alapos értékelése mindenekelőtt a magyar műemléki topográfia ügyének újbóli felvetése szempontjából válik majd feltétlenül szükségessé, de ez természetesen már nem a mostani megemlékezésünk feladata. ■

1 Géza Entz: Inventorization of Monuments in Hungary and the Dehio Handbook. Centropa, vol.7, no.1. January 2007. p. 57-74.

2 Granasztói György kifejezése. Így láttam ... Megjegyzések Granasztói Pál naplójegyzetéhez. Magyar Szemle U.F. XVII. 9-10. (2007. október) 68.

3 Sinkó Katalin: Nemzeti képtár. „Emlékezet és történelem között”. Annales des la Galerie Nationale Hongroise, A Magyar Nemzeti Galéria Evkönyve, Budapest, 2009. 27-64., különösen 55-60. és 62-63.

4 Marosi Ernő (szerk.): A magyar művészettörténet-írás programjai. Corvina (1999) 37.

5 Zádor Anna: Beszámoló a Művészettörténeti Állandó Bizottság munkájáról. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei 2. 1952. 2. 201-208.

6 A Timár Árpáddal és Bardoly Istvánnal folytatott beszélgetést 1992. november 9-én rögzítették. im. 68.

7 KÖH Irratár 'MMOK „1950” feliratú dosszié. A dossziében található a kongresszus – nyilván gyorsírással rögzítés alapján készült – gépírással jegyzőkönyvének egy másolati példánya, amely 4 oldalon a megnyitó előadás (Pogány Ödön Gábor) és vitájának anyagát, 7 számozott oldallal, Dercsényi előadását és két számozatlan oldalon Dercsényi előadásához való hozzászólásokat tartalmazza.

8 Genthon István. Magyarország műemlékei. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1951. Genthon topográfiai munkásságáról a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Budapest) Tudományos Irratárának és a Magyar Tudományos Akadémia levéltárának vonatkozó anyaga alapján I. Bogнар Gábor: Genthon István és a műemléki topográfia. Ars Hungarica 32/1. (2004) 51-58.

9 Zádor Anna. Emlékeim Fülep Lajosról. In: Timár Árpád (szerk.): Fülep Lajos Emlékkönyv. Magvető Könyvkiadó Budapest, 1985. 329.

10 Dercsényi Dezső: A tudománysszervező. In: Fülep Lajos emlékkönyv. im. (59. jegyz.) 232-233.

11 Fülep Lajos levelezése. VI. 1951-1960. Szerk., a jegyzeteket és a mutatókat összeáll. F. Csanak Dóra. Budapest, 2004. 2097. sz. levél 45.

# A rom-műemlékek jövője



*A magyar műemlékvédelem, régészet és művészettörténet világában több mint egy évszázada folyik az eszmecsere, vita és kísérletezés arról a fontos kérdésről, hogy mit is tehetünk a rom-műemlékek megőrzése és bemutatása érdekében. Kardinális kérdésről van szó, hiszen bazánk 18. századnál korábbi műemlékállománya döntő részben ilyen, régészetileg feltárt, vagy még feltáratlan romokból áll. A kérdés ezért nem is csak a szakembereket érinti, hanem mindenkit, aki számára a múlt a jelen és a jövő elválaszthatatlan részét, építőkövét jelenti, akit hajt az az alapvető emberi kíváncsiság, hogy valódi és személyes élményekkel gazdagodhasson elődei világáról.*

BUZÁS GERGELY

**A** rom-műemlék régészeti lelet, és mint ilyen történelmi forrás. Éppolyan dokumentum, mint egy oklevél vagy egy krónika, és ezért alapvetően úgy is kell kezelni: fel kell tární, meg kell érteni, interpretálni kell jelen tudásunk szerint saját korunknak, és megőrizni a jövő generációi számára.

Ezek a feladatok semmivel sem kevesebb speciális szakértelmet, hozzáértést és szakmai gyakorlatot kívánnak, mint egy középkori oklevél felkutatása, elolvasása, értelmezése és megőrzése, csak éppen sokkal drágábbak, bonyolultabbak, idő- és munkaigényesebbek. Egy rom-műemlék nem szakítható ki az őt körülvevő világból, társadalomból, amely számára értékeket hordoz, de amelyetől meg is kell védeni. Egy régészeti rom szakszerű kezelése számos különböző felkészültségű szakember: régész, történész, művészettörténész, építész, restaurátor, informatikus, pedagógus, jogász, hatósági tisztviselő, gazdasági és marketing szakember valamint politikai összehangolt együttműködését kívánja meg, és szükségessé teszi mindannyiuk sajátos értékrendjének kölcsönös tiszteletben tartását és egyeztetését. Ráadásul nincs két egyforma rom: nem csak műszaki állapotuk, földrajzi környezetük, építészeti és régészeti paramétereik különböznek, de az őket körülvevő társadalom és annak a romhoz való viszonyulása is más és más, sőt mindez állandóan változik.

A romok e bonyolult viszonyrendszere illuzórikusá tesz minden olyan kísérletet, amely íróasztal mellett születet elméleti elgondolások alapján általánosan használható kulcsot kíván adni valamely chartában vagy jogszabályban a romokkal való helyes bánásmódhoz. Bármilyen, a múltban vagy

a jelenben sikeresnek kikiáltott receptre lehet találni elborzasztó ellenpéldát: a stílszerű kiépítésre éppúgy, mint a védő ráfalazásokra, vegyszeres konzerválásokra, védőtetőkre vagy a visszatemetésre. De mindezekre a módszerekre néha jó példák is vannak. A lényeg nem magában az építészeti módszerben van: a sikeres megoldás kulcsa mindig a szakemberek személye. Jó romkezelés csakis megfelelő felkészültségű tagokból álló, megfelelően együttműködő csapat végezhet, és az is csak hosszú



*A visegrádi palota díszudvarának feltárása – 1942*

*A visegrádi palota részlegesen helyreállított díszudvara – 1952*



és fáradtságos munkával, és csak úgy, ha folyamatosan figyelni, és ha kell, változtatja az alkalmazott eljárásokat, tanulva saját és mások hibáiból, és alkalmazkodva a változó környezethez.

Éppen tíz éve, hogy a rom-műemlékek körüli viták megkerülhetetlen pontjává vált a visegrádi királyi palota. Ebben az évtizedben, számos fórumon – többek között e lap hasábjain is – részt vettem a visegrádi palotát és más rom műemlékeket érintő vitákban. Sok véleményt meghallgattam: különböző képzettségű szakértőkét és laikusokét egyaránt. Voltak köztük elmélyült gondolatokról, szakértelméről és széles tapasztalatokról árulkodó komoly kritikák és sztereotip, háttérismeretek és egyéni gondolatok nélküli hozzászólások is, függetlenül attól, hogy pozitív, vagy negatív véleményt fogalmaztak-e meg. E viták tanúsítják, hogy a visegrádi palota az ezredforduló magyar műemlékvédelemének egyik legnagyobb szabású kísérlete a rom műemlékek sorsáról folytatott évszázados vitában. Visegrádon létrejött az a csapat, amely egyedi megoldásokat keresett a rom által felvetett egyedi kérdésekre. E csapat elért sikereket és elkönnyelhetett kudarcokat is. Azt, hogy ezeket felismerjük, segíthetnek a szakemberek és a látogatók kritikái, az általuk megfogalmazott vélemények és elvárások. Egyér-



*A visegrádi palota 1970-ben módosított díszudvara*

telmően sikernek tartjuk, hogy sikerült megállítani a pótolhatatlan történeti forrásértékkel bíró középkori falak és építészeti elemek korábban rohamos méreteket öltő pusztulását, hogy a visegrádi palota ma a szakemberek és a látogatók százezreinek sokkal gazdagabb és történetileg hitelesebb képet nyújt a 14-15. századi Magyarország udvari kultúrájáról, mint a korábbi pusztuló romkert állapotában. Kudarcnak tekinthetjük, hogy nem sikerült érdemben túllépni a második ezredforduló magyar építészeti kivitelezésének, kulturális és műemléki finanszírozásának, hivatali döntéshozó mechanizmusainak valamint tudományos közéletének általános problémáin, ami számos, a végeredményt lerontó, kényszerű kompromisszumra vezetett mind a tervezésben és a kivitelezésben, mind a tudományos és az idegenforgalmi hasznosításban. A történet azonban még nem fejeződött be: a Visegrádi palota halott romból élő épületté vált, pusztulásának veszélye jó időre elhárult, és így, mint minden más épület, folyamatosan változhat, fejlődhet, igazodhat az új igényekhez, ismeretekhez, úgy, hogy közben megőrzi történeti forrásértékét. A helyreállítás ma is folyik, és a jövőben is folytatódhat, közben változhat, figyelembe véve a viták során elhangzott megalapozott véleményeket, és a munka során leszűrt tapasztalatokat.

A visegrádi palota helyreállításának a fő tanulsága ennyi: ez egy tudományos alapkutatásra támaszkodó, műemléki, muzeológiai és idegenforgalmi szempontból következetesen, egységes szemlélettel végigvitt program. Mindazok, akik ezt nem veszik észre, hanem pusztán a visszaépített tereket látják benne, akár lelkesednek, akár háborognak emiatt, a műemlékvédelem lényegét nem értették meg. Aki egy kalap alá veszi a visegrádi palota rekonstrukcióját például a somogyvári apátság legújabb álomterveivel, akár pozitív, akár negatív értékeléssel teszi ezt, alapvetően vak a műemlékvédelem alapkérdéseivel. A visegrádi helyreállítás tanulságait csak az tudja hasznosítani, aki nem áll meg a homlokzat előtt, hanem odafigyel arra, hogy mi minden van mögötte, aki nem csak a látványra, hanem a létrejöttét lehetővé tévő és meghatározó módszerre is kíváncsi.

Elérkezett az ideje, hogy a magyar műemlékvéde-

lem intézményei ne prekoncepciók, elméletek és a tekintélyelv alapján döntsenek a műemlékek sorsáról, hanem a komoly, elmélyült szakmai munka, és a gyakorlati tapasztalat hozhasson döntést múltunk jövőjéről. Jó volna, ha a visegrádi palota közelmúltja, jelene és remélem jövője is, ebben lehetne igazi mintakép a hazai műemlékvédelem számára. ■

*A visegrádi királyi palota helyreállított díszudvara – 2000*



# A magyarországi történeti kertek ügye a műemlékvédelem- örökségvédelem keretei között



SZIKRA ÉVA

**H**ivatalosan 2008. szeptember 1-jén, kerültem vissza – másfél évtized után – a KÖH szervezeti egységébe. Ez azt jelenti, hogy *közel tizenöt éven keresztül* – leszámítva néhány egyetemi hallgatót, illetve frissen végzett diplomás ösztöndíjas gyakornokot – *nem volt tájépitész, kerttörténész a Hivatalban*. Felnőtt egy olyan generáció az egyre óriásibb, szerteágazóbb műemlékvédelemben, amely nem tudja, hogy régen működött itt egy remek Építészeti/Tervezési Osztály – egy szerencsés időszakban – egyidejűleg hét Ybl díjas építésszel, és az ún. szakági műteremben három „szenvedelmes kertésszel”. Évtizedeken keresztül mi hárman voltunk – *Órsi Károly, Kiss József és én* –, akik ezzel a szakterülettel foglalkoztunk. Órsi Károly az 1960-as évek közepétől kezdte el lerakni a magyarországi történeti kertvédelem alapjait, mi a 70-es években csatlakoztunk hozzá. Időnként hallhatunk olyan véleményt, hogy a korábbi évtizedekben nem foglalkoztak kellő mélységben a műemlék kertekkel, nem készültek tudományosan megalapozott, értékelhető kutatások, tanulmányok. Részben, ezeknek a téveszméknek az eloszlatására, részben az újabb, és fiatalabb kollégák felvilágosítására összegzem a magyarországi történeti kertek védelme érdekében végzett csaknem öt évtizedes munkát.

Tudjuk, hogy ma már számtalan nagyszerű fiatal kolléga működik szakterületünkön, s szerencsés módon több intézményben, akiket a társ-szaktmák is elismernek. Azt viszont nem felejthetjük el, hogy mindehhez kellett az elődök kitartó munkája, újító szemlélete, eredményei, a szó nemes értelmében vett 'szakmai műhely', ahol ennek a tudásnak az alapjait megismerték.

## A MŰEMLEKI KERT-VÉDELEM TERVEZÉSE, KIALAKULÁSA

*Az 1960-as évek közepén indult el a műemlékek környezetének a tervezése, illetve a kert, mint műemlék, megjelenése az akkori OMF (Országos Műemléki Felügyelőség) keretei között.* Ekkor került Órsi Károly – első kertészként – a Hivatalba. Korábban a Kertészeti Főiskola- Kerttervezési Tanszékén készült néhány ilyen tárgyú szakdolgozat, illetve *Ormos Imre*, és később *Mócsényi Mihály* professzor urak foglalkoztak hasonló témákkal. Régi kertészeti lapokban is felmerülnek műemlékkel kapcsolatos témák, gyakran *Csorna Antal* tollából, akinek a későbbiek során nagy szerepe volt a kertek összeírásában.

Órsi Károly számtalan műemléki környezetet tervezett ebben az időben, és néhány jelentős kastélypark helyreállítását is elindította. A már korábban

említett nagy műemlékes generációval indult, s hozzá kötődik a kertekre vonatkozó műemléki elvek, gyakorlati szempontok kidolgozása. Elindította az értékes kertek módszeres összeírását. Erre kérte fel Csorna Antalt, aki korábban a BUVÁTI kerttervezője volt, hogy nyugdíjasként vegyen részt ebben a tevékenységben: a kertek megvénykénti „lejárásában”, s ez a munka a mai napig a kert kutatások kiinduló pontja. *Órsi Károly 1970-es évek elején – az ICOMOS-IFLA felkérésére – összeállította a magyarországi történeti kertek listáját.*

A hetvenes évek derekán kezdtünk mi is Kiss Józseffel, miután mindketten ilyen témájú diákköri, és diploma dolgozatot írtunk az egyetemen. (Kiss J.: Szécsény; Szikra É.: Szabadkígyós történeti kertjei) A feladatkörök kiszélesedtek, és mi egyre szerte-terebben dolgoztunk. Szerencsés módon eltérő habitusunkból adódóan, megoszlottak a feladatok, mindegyikünk megtalálta a számára megfelelő részterületet. Órsi Károly kiváló kapcsolatteremtő képességgel bírt, nehézséget, lehetetlent nem ismerve járta az országot, szervezte a kertek ügyét. A szó nemes értelmében vett kertészként a növények igazi ismerője, tudora volt. Remek iskolát teremtett. Kiss József kreatív tervezéseivel szerzett elismerést, én pedig főleg a helyreállításokban vettem részt.

A tervezés mellett folyamatos volt a szakértői munka és a kutatás. A levéltári kutatás mellett – az akkori lehetőségek függvényében – esetenként kert-ásatásokra is sor került Ezeket ma sokan támadják, de abban az időszakban nagy jelentőséggel bírtak! Szerveztünk hallgatói gyakorlatokat, konzultációkat, előadásokat tartottunk, cikkeket írtunk, s figyelemmel követtük a külföldi szakmai eseményeket. Ekkor született meg a műemléki táj-építészet fogalma, módszertana, amelyet mai napig is így használunk.

A nyolcvanas évekre beért tevékenységünk gyümölcse, sok téma kimozdult a holtpontról. Jelentős helyreállítások születtek (Nagyecenk, Hédervár, Pácín). Háromfős csapatunk olajozottan működött. Megrendeztük az első kerttörténeti kiállításokat.

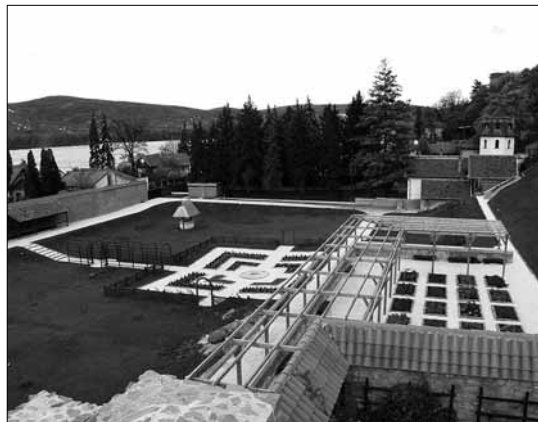
Szakmailag, barátilag egyaránt szoros kapcsolatunk volt az osztály többi tervezőjével, de a kutatókkal, felügyelőkkel is. Elismertségünket az is bizonyítja, hogy néhány évig Órsi Károly vezette a Tervezési Osztályt.

Amikor 1992-93-ban megalakult az ÁMRK és külön váltunk az OMF-OMvH-tól, új helyet kaptunk a Csalogány utcában. Volt azért ennek az új felállásnak haszna is: külön osztállyá alakultunk az ÁMRK-án belül, s új tehetséges fiatalokkal bővültünk. 1998-ban mi is Óbudára költöztünk, így ismét együtt lehettünk azokkal a kollégákkal, akik-

nek mindig is szakmai szövetségesei voltunk. Nagyobb távlatok nyíltak számunkra, mivel szélesebb skálát ölelt fel tevékenységünk. Kezdetben Őrsi Károly vezette az osztályt, 2002-től pedig – az Osztály 2008-as megszűntetéséig – én.

*Műhely*ként dolgoztunk, a fő irányelvek azonosak voltak, a hangsúly mindig a kertek történeti, természeti értékein volt. A fiatal kollégák (*Szabadics Anita, Árvai Zsuzsa, Németh Rita, Takács Kata*) jó ízlésű, modern megoldásai ugyanakkor hitelesen illeszkedtek a mi elképzeléseinkhez. Elfogultság nélkül állíthatom, hogy ezek az évek voltak szakmailag a legtermékenyebbek, hiszen ezzel a hat-hétfős stábbal már remek, olykor nagyszabású dolgokat vihettünk véghez. Kiállításokra, továbbképzésekre, kiadványokra pályáztunk sikeresen. (KERTÖRÖKSÉGÜNK-kiállítás és térkép; MÉK-továbbképzés) Az utolsó években „Örök-Zöld-Klub” néven egy szakmai klubbot. működtettünk (Máig sokan hiányolják.)

Több száz kisebb műemléki lakóház, templom környezete, kastélypark terve (Nagycenk, Fertőd, Kőrmend, Sümeg, Hatvan, Hédervár, Visegrád) készült az elmúlt évtizedekben. Nem egy közülük Europa Nostra és Építészeti Nívódíjat is kapott. Sajnos a KÖSZ megalakulását követő létszám leépítések következményeként, ez a csapat szétesett. Amit évtizedeken keresztül nehézségek árán felépítettünk, szertefoszlott.



De nézzük a dolog pozitív oldalát. Mi annak idején egyedül kezdtük az OMF-ben. Ma már nem vagyunk egyedül! Azok a fiatalok, akik megismerték a munkánkat, vagy mellettünk dolgoztak, vagy egyetemistaként nálunk „gyakorlatoztak”, mára elismert szaktekintélyek lettek. Létrejöttek a műemléki kertvédelem kisebb központjai (BCE Kertművészeti Tanszék; Műemlékek Nemzeti Gondnoksága; néhány tervezőiroda; és végül, de nem utolsósorban a KÖSZ-ben is maradtak tájépítészek) Végzett néhány „műemlékes” évfolyam is a Corvinuson, illetve a BME szakmérnöki tanfolyamán.

#### TÁVLATI ELKÉPZELÉSEK A MŰEMLEKI-TÁJÉPÍTÉSZET TERÜLETÉN

Csaknem két évtized után ismét van kertépítész a Hivatalon belül, sőt kerttörténeti referensként a KÖH-ben. Minden tájépítészeti kérdésben, ha a kollégák megkeresnek, készen állok tervek egyeztetésére, véleményezésére; helyszíni szemlékre; tervtanácsokra stb. Szeretném, ha a kollégák bármilyen kert-táj téma felmerülésekor tájkoztathatnának, hogy együtt léphessünk az ügyben. Lehetőségem van a kerttörténeti dokumentációk összegyűjtésére,



rendszerezésére, aktuális kutatási témák végzésére. Amikor visszakérültem a Hivatalba, rögtön kidolgoztam egy lehetséges kertarchívum felépítését, működtetését, feladatainak körét, aminek sajnos sem személyi-, sem pénzügyi forrásai egyelőre nem biztosítottak.

Áthoztam mindazokat az anyagokat a KÖSZ-ből, amelyekkel ott foglalkoztunk, az összes még nálunk maradt tervdokumentációt, a megyei listákat stb., azaz az utóbbi évtizedek dokumentumait. (Korábban már sok, főleg az építészeti helyreállításokhoz kötődő anyag már bekerült a KÖH tervtárába.) Közben elkészült az áthozott pauszok feldolgozása, ezután ezek is fokozatosan a tervtárba kerülnek. Készen állunk minden, a műemléki kert ügyéhez kapcsolható életművek befogadására is. Ezzel megteremthetők egy kerttörténeti archívum alapjai. Megkeresem azokat az egyéb lelőhelyeket, ahol hasonló típusú dokumentációk készültek, és mindezen ismereteket máshonnan is elérhetővé kell tenni.

Céлом olyan adatbázis létrehozása, amelyhez minden műemlékes-kert témával foglalkozó bátran fordulhat. A kertarchívum lenne a kiinduló pont. Az itt található anyagból, amely természetesen nem pótolja a levéltári-tervtári kutatásokat, megtudható, hogy milyen jelentőségű az adott objektum, merre kell elindulni, ha valaki kutatni, tervezni akar.

Működésem azzal kezdtem, hogy végiglátogattam a régiókat, tájékoztattam a kollégákat az együttműködés lehetőségéről, illetve én is felmértem a feladatok körét. Van néhány olyan probléma, ami csak hosszas egyeztetésekkel oldható meg. Sokáig úgy gondoltuk, elég, ha egy kert szerepel a történeti kertek listáján, és azt mindenki tiszteletben tartja, és védelme biztosított. Sajnos, ez nem így van. Teljesen megváltozott a jogi háttér, kiderült, milyen elmaradások vannak a védelem nyilvánítások, helyrajzi számok területén. A legfontosabb kert- emlékeink nem állnak műemléki védelem alatt, hivatalosan nem történeti kertek! Folytatni kell a védési eljárásokat, jelentőségük szerint súlyozva! Aktualizálni kell a kert-bejárásokat, összekapcsolva a műemlék revízióval. Figyelembe kell venni az általános műemlékvédelmi szempontok, irányelvek változásait is, beépíteni erre a területre is. Kérdéses, és megoldandó a természet- és környezetvédelemmel való kapcsolatunk is.

A felsorolt programok nagy részét beindítottam, és mindenkit arra buzdítok, hogy használja az archívumot. *Kerttörténeti referensként nem lehet más célom, mint az, hogy a más intézményeknél tevékenykedő kollégákkal együttműködve, vigyük tovább a műemléki tájépítészeti ügyét!* ■

*Szabolcs, ispánsági földvár.*  
Tervezte:  
Kiss József

*Visegrádi palota kert.*  
Tervezte:  
Szikra Éva



# A tiszadobi volt Andrássy kastély parkja, mint történeti kert

A helyreállítás I. üteméről



REMECZKI RITA – FARKAS ÁGOTA

**A** statisztikai adatok korántsem tükrözik szemléletesen hazánk műemlékekben való gazdagságát, de még inkább igaz ez a történeti kertek esetében. Bár Magyarországon több száz történeti kert található, csak kis részük áll műemléki védetség alatt. A műemlékvédelem sajátos tárgyai közé sorolandó történeti kertek a törvényi meghatározás szerint történeti vagy művészeti értékkel bíró, önállóan vagy más műemlékhez kapcsolódóan, illetve a történeti településszerkezet részeként megjelenő kertépítészeti alkotás, zöldfelület, illetőleg park, mely kiemelkedő jelentősége esetén műemlékké nyilvánítható.

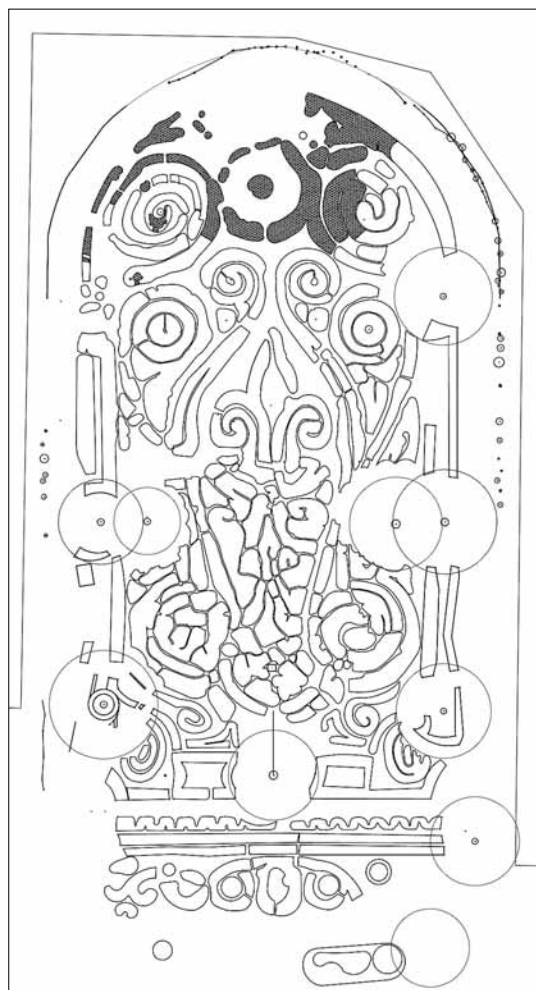
A parkok esetében a műemléki védetség<sup>nél\*</sup> gyakoribb a természetvédelmi oltalom alá helyezés, ami a szabályozásokban is megmutatkozik. A tervezéskor ezek a szabályozási különbségek sokszor nem, vagy csak nehezen feloldható dilemmát teremtenek. Amíg a természetvédelem alapvetően az élő természeti rendszer és annak elemeinek megvédését tekinti fő feladatának, addig a műemlékvédelmi tervezésben fontos az élő és épített elemek rendszerének együttes vizsgálata, a különböző korokban egymásra rétegződő változások, változtatások megfigyeltése, majd a döntés, hogy mely réteget, illetve kort mutassák be, hogy a kerthelyreállítás a különböző irányelvekben<sup>\*\*</sup> megfogalmazott hitelesség kritériumának megfelelően.

A tiszadobi park különleges helyzete már az engedélyezés fázisában megmutatkozott: nem lehetett érvényesíteni azokat a tervezési szempontokat, amelyeket a történeti hűség és a stíluszervezés szabályok megkívántak. A természetvédelmi hatóság pl. egyértelműen megtiltotta a korábban létezett *vue*, azaz nyiladék vágását a szemközti erdőbe, mert a faegyedeket védte.

A volt Andrássy-kastélyt körülölelő park jelenleg helyi védetségű természetvédelmi terület, a csatlakozó területet viszont már országos jelentőségű érték, s „Tiszadob, ártérként” nyilvánították természetvédelmi területté. A műemléki védetséget élvező kastély egy helyrajzi számon található a park egy részével, így az a kastély műemléki környezete.

A park és a jelenlegi kastély építését 1880-1884 között a Holt-Tisza partján, a régi vadászkastély leégése után, hatalmas ártéri erdő mellett gróf Andrássy Gyula (1823-1890) egykori miniszterelnök kezdte el. A kastély belső berendezését és a park végső kialakítását fia (ifj. A.Gyula 1860-1929) fejezte be, de az együttest az 1920-as években is tovább bővítették, modernizálták.

A park a kor kertépítészeti irányzatának megfelelően tájképi stílusban készült, azon belül is az eklektikus irányzatot követve. Vagyis a klasszikus tájképi



kertként ismert formától részben eltérve megjelentek újra, főként az épület közelében az egzotikus növények és geometrikus növényformák. Ennek egyik legszebb példája hazánkban a kastély mögötti hímezéses buxus parter. Ez a stílusválasztás is jól jelzi, hogy a nemesség utazásai során (grand tour, petit tour) nemcsak az építészetre, de a kertekre, parkokra vonatkozó legújabb trendeket is begyűjtötte, ismerte és hazahozta a kertépítészeti mintakönyveket.

A történeti kertek hiteles helyreállítása sokszor ütközik nehézségekbe. Ideális esetben fellelhetőek a helyreállítás megalapozásához szükséges történeti térképek, eredeti tervek, kertleírások, növényjegyzékek, összeírások, azonban még ebben az esetben is fenntartással kell kezelni az anyagokat, hiszen az egykori térképek nem a mai normáknak megfelelő részletességgel, pontossággal készültek. A történeti térképek és a jelenlegi állapot egymásra vetítésével elemezhető ki az egykori kert legvalószínűbb struktúrája, mely kertrégészeti eljárásokkal tovább pontosítható. Ez az ideális eset azonban sajnos nem áll a tiszadobi kastélyparkra. A tiszadobi partert is feltehetően egy angol mintakönyvből mintázták. Az eredeti tervek, ha ugyan megvannak még, máig nem kerültek nyilvánosságra, így nem

*Hímzéses buxus parter 2009. novemberi állapot (forrás: KÖSZ Kivitelezési terv – Légifotó – Rákóczi Gábor, Geodézia – Szókrón Péter)*

tudhatjuk azt sem, hogy a buxus partert a terveknek megfelelően építették-e meg. A főbejárat előtti fogadóréssz, a *pleasure-ground* is csak a régi kataszteri térképekből és archív fotókból rekonstruálható.

### TERVEZÉSI ELŐZMÉNYEK

1981-ben készült egy, a kertre vonatkozó fejlesztési terv – *Gábor Gusztáv* erdőmérnök munkája –, aki elsősorban erdészeti szempontból tett javaslatokat a felújításra, nem mindig érzékelve a park tájépítészeti értékeit. Műemlékes kertépítész tervezők (*dr. Szikra Éva, dr. Őrsi Károly*) az 1980-as évektől több alkalommal nyújtottak szakmai segítséget a kastélyban 1950-től Gyermekotthonként működő intézetnek. 2004-ben felvetődött az együttes hasznosításának új lehetősége, 2005-ben pedig egy nemzetközi workshop (Echo Projekt) keretében vizsgálták a fejlesztés lehetőségeit. Ettől kezdve a megyei önkormányzat több lépcsőben elindította a Gyermekotthon kiköltöztetését. 2008-ban *dr. Szikra Éva*, valamint munkatársai: *Bartos György* és *Bor Ferenc* művészettörténészek és *dr. Schmidt Gábor* dendrológus közreműködésével elkészültek az engedélyezési tervek.

### A KIVITELI TERV ELKÉSZÍTÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI

A kiviteli fázisban a pontos anyagminőségek meghatározásán túl csak a parter rajzolatának megfejtése jelentett igazi kihívást, hiszen az engedélyezési tervben a kutatási anyagok és szakvélemények alapján már minden lényeges helyreállítási feladatot rögzítettek. A parterre vonatkozóan *dr. Schmidt Gábor* egyedekre lebontott felmérést készített a parter buxus és tiszafa növényeiről, meghatározta pontos fajtájukat, korukat és ültetési távolságukat. A lehetséges maximális visszametszés mértékét vizsgálva megállapította, hogy a kb. rendszerváltás körüli radikális visszametszések is az erősen felnőtt növényeken történtek, így a mostani visszavágások

csak ezeknek a metszéseknek a nyomai felett történhetnek. Pontos fényképes útmutatót készített a visszavágások ütemeinek megfelelően szoliter elemek esetében egyedekre lebontva, a minta különböző egységeinél típusonként ábrázolva.

A történeti kertekben az eredeti, de túlnőtt növények kezelése visszatérően megoldandó feladat. Így van ez a tiszadobi kert buxus parterjével is. Mivel mindmáig nem ismert a parter eredeti terve, szakmailag elhibázott lépés lett volna a meglévő növényzet kiirtása és új egyedekkel való visszaültetése – pusztán analógiák alapján. Még ha ismernénk az eredeti elképzelést, akkor is mérlegelni kellett volna, hogy a meglévő növényzet mely részei eredetiek, melyek utólagos beültetések s milyen korúak, a mintázat mennyiben torzult a pontatlan nyírások és beültetések alkalmával, egyáltalán a kiültetés mennyiben követte pontosan a tervet. A helyszíni vizsgálat, illetve a dendrológus szakértő véleménye alapján kiderült, hogy a meglévő növényzet cseréje indokolatlan, ezzel anyagában hitelesen megőrizhető az eredeti kiültetés.

Az előzetes mérlegelések alapján döntöttünk úgy, hogy a meglévő növényzet védelme az elsődleges, hiszen később esetleg felbukkanó adatok alapján még mindig pontosítható a minta, továbbá dendrológiai értéke is van a több mint százéves fajták vizsgálhatóságának. A parter mintázatát az eredeti tervek hiányában csak nehezen tudtuk felrajzolni. A légi fotó készítése után felrajzoltuk a jelenlegi állapotot, ezt azonban a sok kihalt rész, az összenőtt sávok s a légi fotó torzulásai miatt pontosítani kellett. Ezért geodétánk (*Szőkrön Péter*) felmérte a kirajzolódó minták szerkesztés szempontjából lényeges pontjait, a kihalt egyedeket tövenként, így következtetett az archív fotó és az analógiák alapján a lehetséges mintázat kiserkesztése. Ekkor vált egyértelművé, hogy vannak a mintának több időszakban utólagosan beültetett részei is, s vannak olyanok, melyek már elpusztultak, rekonstrukcióju-

*Tiszadob, v. Andrássy-kastély és parkja 2009. novemberi állapot (KÖSZ Kiviteli terv – Légifotó 2009, Rákóczi Gábor)*





Elvi engedélyezési  
terv tablója 2008  
(KÖSZ tervdoku-  
mentációk, 2008.  
Vezető tervező:  
dr. Szikra Éva)

kat csak kertrégészeti módszerekkel azonosíthatnánk be. Megállapítottuk, hogy a régi kataszteri térképen szereplő parter ábrázolás csak jellegében hasonlít a jelenlegihez, de tartalmazott egy lényeges információt, hogy korábban létezett egy, azóta már elpusztult rész is. Ennek maradványait többékevésbé beazonosíthattuk.

#### PÁLYÁZATI KERETEKHEZ IGAZÍTOTT ÜTEMEZÉS

2004-ben készült egy, az engedélyezési terveket megelőző tanulmány a park teljes területére; a látvány kapcsolatok, növényzet, úthálózat tekintetében különböző tablok készültek. Az I. ütemet, a tervezési terület lehatárolását a pályázati keretekhez igazították, figyelembe véve az előzetes kutatások alapján megállapított helyreállítási tervjavaslatot. Így a kastély előtt lévő régi gazdasági épületekkel nem foglalkoztak, viszont a parter, a pleasure-ground, a bevezető út nyomvonalához igazították a tervezési határt, mely így szabdalttá vált, de biztosította a leglényegesebb elemek megvalósíthatóságát.

Ha valami több ütemben készül el, az azzal a hátránnyal is jár, hogy egyes történelmi útvonalak nem valósulnak meg, és bizonyos szükséges irtásokra ebben az ütemben nem kerül sor, ezért nagy hangsúlyt fektettünk a tájékoztatásra. Több ponton elhelyezett információs tábla hivatott a park történetét, a korabeli ábrázolásokat, a helyreállítás ütemezését, a parter 3-4 éves revitalizációját bemutatni.

#### A MEGVALÓSÍTÁS ÉS FENNTARTÁS ÚTVESZTŐI

A park több évtizedes hanyattatás után a kastély hasznosításához kapcsolódóan, a megyei önkormányzat kezdeményezésére pályázati forrásból újul meg, de ez pénzszerűe miatt csak a park egy részének, a kastély közvetlen környezetének megújítását

jelenti. A több fázisú tervezési folyamat (tanulmánytervek, engedélyezési, és kiviteli tervek) több mint öt évet vett – vesz igénybe, és még napjainkban is folyik a kivitelezés közbeszerzési eljárása. Ezt a helyzetet tovább rontotta, hogy a kiviteli tervek elkészülte előtt meg kellett becsülni a park helyreállításának bekerülési költségét és közben az adózási szabályok is megváltoztak. A több mint háromhektáros I. ütem becsült bekerülési költsége több mint 85 millió forint lett, ami a kiviteli fázisban tovább nőtt. A közbeszerzési eljárás sem hordozott garanciákat arra, hogy a nyertes kivitelező kellő szakmai referenciákkal és talán nem túlzás: alázattal nyúl ehhez a speciális parképítési feladathoz. A meglévő növényállomány revitalizálása, főként a busz parter esetében nemcsak alapos kertészeti szakértelmet kíván, de olyan fokú precizitást, formai érzékenységet és stílusismeretet, mely tervezői és dendrológusi művezetés hiányában nagy kockázatokat rejt magában.

A park jövője szempontjából fontos lenne, hogy megfelelő szakértő gárda tartsa kezében a kertészeti munkákat. A koros fák kezelése, a rózsák gondozása és főként a parter nyírt növényeinek karbantartása egész éves, folyamatos fenntartást igényelnek. Bár az elmúlt hatvan évben is lelkiismeretesen gondozták a kertet, de ha a fenntartók előtt nem ismert, hogy milyen formai kialakítás kívánatos, a növényanyag pusztulásakor milyen fajtákkal és milyen ültetési távolsággal kell pótolni, akkor hosszú távon bizonytalanná válik az eredeti elképzelésnek, a stílusjegyeknek a fenntartása, ez pedig folyton változó értékeink, a történelmi kertek esetében lényeges szempont. ■

\* 2001. évi LXIV. tv. A kulturális örökség védelméről

\*\* 1981 A történelmi kertek kartája (Firenzei Karta)

## KÉK HÍREK – június

**E**z év május 17-én az alábbi jelentős képzőművészeti alkotásokat lopták el szentendrei magántulajdonból. Az ügyben a Szentendrei Rendőrkapitányság folytat eljárást.

1. *Schönberger Armand* (Galgóc, 1885 – Budapest, 1974) *Három hölgy*, karton, olaj, 55x46 cm Jelezve balra lent: Schönberger A. Közölve: Kiesebach Galéria és Aukciósház 25. aukció (2004. ápr. 28.) 125. tétel.
2. *Schönberger Armand* (Galgóc, 1885 – Budapest, 1974) *Lány kosárral*, vászon, olaj, 8x60 cm Jelezve jobbra lent: Schönberger. Közölve: Abigail Galéria 9. festményárverés (2004. máj. 20.) 176. tétel.
3. *Czóbel Béla* (Budapest, 1883 – Budapest, 1976) *Maszkok*, 1929, vászon, olaj, 57,5x47,5 cm Jelezve balra lent: Czóbel, jelezve jobbra lent: 1929. Közölve: Kiesebach Galéria és Aukciósház 27. aukció (2004. dec. 10.) 176. tétel.
4. *Czóbel Béla* (Budapest, 1883 – Budapest, 1976) *Olvadó nő*, 1930-as évek, vászon, olaj, 61x51 cm Jelezve jobbra lent: Czóbel. Közölve: Kiesebach Galéria és Aukciósház 27. aukció (2004. dec. 10.) 55. tétel.
5. *Czóbel Béla* (Budapest, 1883 – Budapest, 1976) *Fiatal lány*, vászon, olaj, 81x60 cm Jelezve jobbra lent: Czóbel. Közölve: Kiesebach Galéria és Aukciósház 24. aukció (2003. dec. 12.) 75. tétel.
6. *Parrag Emil* (Teleki, 1925 – ) *Szólóbegy*, farost, olaj, 60x65 cm Jelezve jobbra lent: Parrag 965. Közölve: Abigail Galéria 13. festményárverés (2005. szept. 22.) 8. tétel.
7. *Rippl-Rónai József* (Kaposvár, 1861 – Kaposvár, 1927) *Női akt*, papír, pasztell, 490x380 mm Jelezve balra lent: Rónai. Közölve: Abigail Galéria 13. festményárverés (2005. szept. 22.) 162. tétel.
8. *Kontuly Béla* (Miskolc, 1904 – Budapest, 1983) *Ülő akt*, 1923, karton, olaj, 62x46 cm Jelezve balra lent: Kontuly 923. Közölve: Abigail Galéria 17. festményárverés (2006. dec. 03.) 19. tétel.
9. *Orbán Dezső* (Győr, 1884 – Sydney, 1987) *Kisváros*, vászon, olaj, 63x47 cm Jelezve jobbra lent: Orbán. Közölve: Blitz Galéria aukció 2004. okt. 25., 30. tétel.
10. *Frank Frigyes* (Budapest, 1890 – Budapest, 1976) *Pécsi utcárszlet*, farost, olaj, 60,5x70,5 cm Jelezve jobbra lent: Frank Frigyes.

Május 21-én a Fiumei Úti Nemzeti Sírkertből lopták el Pekár Gyula síremlékét, *Siklódy Lőrinc* (Ditró, 1876 – Budapest, 1945) 1938-ban készített bronz szobrát. A szobor ülő férfialakot ábrázol, kezében a lábánál földbe szúrt karddal. Méretei: magassága kb. 130 cm, szélessége kb. 100 cm, súlya kb. 100 kg. A fenti és további elloptott műtárgyakról részletes adatok tekinthetők meg internetes honlapunk ([www.koh.hu](http://www.koh.hu)) lopott műtárgy adatbázisában.

Összeállította: Fukker Valéria



Kontuly Béla:  
Ülő akt, 1923



Orbán Dezső:  
Kisváros, vászon

# A Morgó csárda felújítása – 2009



FARKAS RENÁTA

**A MORGÓ MÚLTJA**  
**A** csárdák eredete a török világig nyúlik vissza, amikor a falvak többsége elnépteledett, így a végtelen pusztán utazóknak, de a hatóságok által üldözött betyár embereknek is csupán ezek a főbb utak, útkereszteződések mellé épült vendégfogadók nyújtottak oltalmat. A csárda mai vendégfogadó képe az élet- és vagyonbiztonság megerősödése után alakult ki

A karcagi Morgó csárda épülete 1810-ben a település határában épült, népi klasszicista stílusban. Építéskor a táj lápos, mocsaras, pákászok által vájt ösvényekkel átszótt, sűrű nádasokkal borított volt. Ez a vízes talaj hamar tönkretette a vályogból épült falakat, így nem csoda, hogy a mai, műemléki védelem alatt álló épület már a harmadik vendégfogadó e helyen. Az első írásos emlék az itt álló csárdáról 1765-ből való.

Az épület történelmi jelentőségét emeli, hogy csárdához kapcsolódóan ma is elevenen élnek legendák az itt iszogató betyárokról, különösen Rózsa Sándorról és az épület téglalbozattal fedett pincéjéből nyíló alagútról. A Karcag és Nádudvar közötti Agota csárda és a Morgó közötti titkos alagút a legenda

szerint a betyárvezér szökését volt hivatott segíteni. Bár a pusztta vendégfogadónak egy részét hatósági előírásra hosszabb-rövidebb ideig lezárták, sőt sok esetben le is bontották, végső pusztulásuk oka elsősorban az volt, hogy a 19. század második felében a vasútvonalak megépítésével elvesztették funkciójukat. Az országúton mind kevesebb utas járt, a csárdák vendég nélkül maradtak, majd a legelő felosztása után a pásztorok is elmaradtak. Ma már a legtöbb csárda eltűnt, régi tréfás nevüket (Kutyakaparó, Gugyori, Kulipintyó, Ebgondolta, Körülsáros, Látókép, Koponya, Szemszúri, Bete-kincs, Morgó, Cifra stb.) lassanként elfelejtjük, többségüket már csupán a legendák és az emlékezet tartja számon.

A karcagi Morgó csárda azonban túlélve a viszontagságos időket máig fennmaradt.

## AZ ÉPÜLET

A város az elmúlt évszázadok alatt bekebelezte a csárdát, és a telekosztások következtében az épület ma már oldalhatáron áll.

Utcai homlokzatán egy közel négyzet alakú ablak és a tornác nyitott vége található, melyet léckerítés zár le. A tornácot záró egyenes gerendázatot három dór jellegű, klasszicizáló oszlop tartja. A tornácról szegmensíves záródású bejárati ajtók nyílnak.



„Utcai homlokzatán egy közel négyzet alakú ablak és a tornác nyitott vége található, melyet léckerítés zár le.”



Az ajtók mellett egy-egy, az utcai ablakéval megegyező acélráccsal védett ablak helyezkedik el. A tornác rövidebb lezáró falán nyílik a pincelejárát. A földpartos, boltíves pillérekkel alátámasztott pince végighúzódik az egész épület alatt (vagy talán tovább is?).

A helyben szokásos, az építés időszakára jellemző, hagyományos építőanyagokkal és szerkezetekkel készülő épületet az idők folyamán többször, de csak kisebb mértékben, a kor megkívánta használhatóság mértékéig alakították. Látható fő szerkezetei a tetőszerkezet kivételével lényegében változatlan formában napjainkig fennmaradtak.

Az utolsó alakítás az 1970-es évek végén és 1980-as évek elején készült. Az ekkor még használható pincében ivót (borozót), a földszinten minimális igényeket kielégítő konyhát és kiszolgáló, valamint vendéget fogadó tereket létesítettek. Ekkor épült az épület előtti végighúzódo terasz is.

### A KÁROSODÁS ÉS A TERVEZÉS

2006 tavaszán a belvíz következtében a csárda hátsó fala nagymértékben felvizesedett, majd megrogyant. A fal elmozdulása következtében károsodott a tetőszerkezet is, ami beázáshoz vezetett. Az épület életveszélyessé vált.

Első feladat az épület felújítás utáni funkciójának megtalálása volt. A régi kocsmá funkció, vagyis a csárda csupán turisztikai látványossággént való megőrzése nem tűnt megfelelő megoldásnak. Végül az önkormányzat úgy döntött, hogy a Morgó csárdát rendezvény-házként fogja hasznosítani.

A tervezés során „fogyasztótérre” alakult a meglévő két helyiség. Az utca felőli fogyasztótérben visszaállították az egykori kármentőt, amely lehetőséget adott a modern konyhai felszerelések (mosogatógép, hűtő stb.) elrejtésére. A két főhelyiség között kapott helyet a külső megközelítési lehetőséggel is rendelkező „tálaló”.

A tervezés folyamán bővült az épület előtti terasz és az előírások szerinti akadálymentes megközelítést biztosító rámpa is megjelent a terveken.

Az épület a tervek szerint alkalmassá vált 45-50 fő egyidőben való vendéglátására.



„A földpartos, boltíves pillérekkel alátámasztott pince végighúzódik az egész épület alatt (vagy talán tovább is?)”

### A KIVITELEZÉS

A legsúlyosabb károk elhárítására, az életveszélyes állapot megszüntetésére a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 3 000 000 Ft-ot biztosított. 2008 végén szakaszos aláfalazással, illetve szigeteléssel megerősítették a külső teherhordó falakat, majd felújították a tetőszerkezetet is.

A tetőszerkezet akkori állapotát jelzi, hogy a faszakértő szakvéleménye alapján a szerkezeti elemeket több mint 90 %-ban ki kellett cserélni. A tető a felújítás során, az önkormányzat elképzelésével ellentétben, új hódfarkú cserépfedést kapott.

A további felújítási munkákat a tél beköszöntése miatt 2009 tavaszáig szüneteltetni kellett. Ekkor indult a pince felújítása. A tervekben szereplő



Látogatókra vár a helyreállított Morgó csárda

Fotók:  
Farkas Renáta

injektálásos falszigetelésre statikai okok miatt sajnos nem kerülhetett sor, helyette falszárító vakolatot kapott a pincefal. Az évente többször vízzel borított pince földpadlója téglaburkolatot kapott. A téglaburkolat alá kavicsfeltöltés került, szivárgó-rendszer kiépítésével. A padló alatti víz egy, a helyiség végében kialakított zsompan gyűlik össze, ahonnan automata-rendszerű úszókapcsolós szivattyú emeli ki a csapadékvíz csatornába.

A földszinti részen elbontották az átalakítások során felépített, az eredeti épülettől idegen falakat. Eltávolították a vakolat nagy részét és a padlót borító, korhadt hajópadlót. Helyükre az eredeti építési technológiáknak megfelelően hagyományos eljárásokkal építették vissza az új burkolatokat. Ugyancsak visszabontásra ítéltetett a régi, már nem használható kemence is, helyette az eredetnél egy kicsit kisebb, hagyományos kemence épült fel. A meglévő deszkabéléses ajtók és az ablakok nem változtak a felújítás alatt. A régi nyílászárókat is felújították, az újakat az eredetikhöz hasonló szerkezettel alakították ki. Az épület elektromos vezetékei teljes mértékben megújultak, és kialakítottak egy gázüzemű kazánnal működtetett központi fűtésrendszert.

Kivitelezés során sikerült elérni, hogy az épülethez az 1970-es évek végi felújításkor hozzátoldott teraszrészelt elhagyják. Ez azzal járt, hogy a kívülről nyíló mosdóhelyiségeket belső megközelítéssel kellett kialakítani.

A Morgó csárda berendezésének elkészíttetését a Karcagi Városvédő Egyesület vállalta magára. Hagyományos kecskelábú asztalok, faragott székek szolgálják a kényelmet. A bútorokat helyi fafaragó mesterek készítették, de karcagi népművészek, fazekasok munkáját dicsérik a falakat díszítő kerámiák is.

Az épület felújítása mellett megújult az udvar, az ott található gemeskút és a kerítés is.

#### TOVÁBBI FEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSEK:

A közelmúltban Karcag Városi Önkormányzat megvásárolta a Morgó csárda melletti ingatlant. Ezen az ingatlanon lehetőség lenne egy, a csárdát kiszolgáló konyha kialakítására. Ez a fejlesztés azonban a mostani gazdasági helyzetben egyelőre távolinak tűnik. Az épület 2010 márciusától nyitva áll csárda felújítását érdeklődéssel figyelő és váró nagyközönség előtt.

A felújításban közreműködők:

#### KÖH:

*iff. Sisa Béla, Csutor Éva*  
 Polgármesteri Hivatal:  
*Nyester Ferenc, Szentesi Lajos*, műszaki iroda;  
*Farkas Renáta* városi főépítész  
 Városvédő Egyesület:  
*dr. Sánta József*  
 Generálkivitelező:  
*Hóbn József*, Műemlékhelyreállító Kft., Gyula  
 Fűtés- és gázszerezés:  
*Vincze Sándor*, Karcag  
 Villanszerelés:  
*Bódi József*, Fod-Vill Kft., Karcag  
 Külső vízszerezés:  
*Andrási István\**,  
 Nagykun Víz- és Csatornam. Kft.,  
 Udvarrendezés, park:  
*Molnár Pál\**, Városgondnokság, Karcag  
 Berendezések készítése:  
*Barta András, Hemző János*, Karcag,  
 Kemence készítése:  
*T. Szabó Pál\**, Karcag,

\*-gal jelölt közreműködők munkájukat felajánlás-ként végezték. ■

## Pert nyert a kastély

2009 január végén rendőri jelenlét mellett fogott cölöpveréshez és kerítés állításához a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, hogy elkerítse a fertői Esterházy-kastélyhoz tartozó, mintegy másfélszer négyzetméteres területet, amelyet egy kemping több mint egy évtizede jogosulatlanul vett használatba a kastély parkjában.

– A kastélyhoz több mint kétszáz hektáros terület tartozik, több mint negyven használóval, bérlővel, hasznélvezővel – mondta el az akkori akció háttéréről *dr. Varga Kálmán*, az intézmény igazgatója. – Amióta a Nemzeti Gondnokság átvette az állami tulajdonú ingatlanok kezelői jogát 2001-ben, folyamatosan rendeztük a megörökölt jogi, a földhivatali és egyéb anomáliákat. A Horváth–Dori kemping tulajdonosának kivételével, valamennyiükkel sikerült is megállapodásra jutnunk, vagy épp kijelölni a pontos tulajdoni határokat. A hivatalos földmérő a kempingnél is mintegy ezeröttszáz négyzetméternyi, a kastélyegyütteshez tartozó állami területet állapított meg, amelyet a tulajdonos engedély nélkül részben beépített és bérllet nélkül használ. Az illetővel már több éve eredménytelenül zajlottak az egyeztetések, s miután nem volt hajlandó korrekten megállapodásban rendezni a terület használati jogát, ezért folyamodtunk a kerítés felhúzásához, majd vittük perre az ügyet.

A 2010. június 29-i bírósági ítélet szerint a pert a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága első fokon megnyerte a kemping tulajdonosával szemben. A bíróság kötelezte a tulajdonost, hogy a vitatott területrészt véglegesen bocsássa a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága birtokába, egyszer és mindenkorra hagyjon föl a birtoksértő magatartásokkal (kerítés elbontása, átjárás, használat stb.), a területről távolítsa el valamennyi ingóságát és a kastély parkjába átnyúló épületét bontsa le, vagy az elfoglalt területért fizessen 300 Ft/nm/hó összegű bérleti díjat.

Mindezeket túl a bíróság megítélt közel 38 000 000 Ft elmaradt használati díjat arra az időszakra, amíg a tulajdonos jogtalanul használta a kastély parkjának területét, és a használati díj összege mindaddig emelkedni fog, amíg a területet bármilyen módon használja. (Ez az összeg szintén 300 Ft/nm/hó összeggel számolva jött ki.) Amennyiben a tulajdonos fellebbez az ítélet ellen, annak végrehajtása nem halasztó hatályú. – Biztosak voltunk benne, hogy a bíróság nem csak jogilag értelmezhető, hanem igazságos döntést hoz majd – kommentálta az ítéletet *Varga Kálmán*. – Az állam, vagyis a közösség tulajdona ugyanúgy szent és sérthetetlen kell legyen, mint a magántulajdon, sőt, jelen esetben talán még erősebb védelmet igényel, hiszen az említett terület a műemlékileg védett kastélyhoz, épített örökségünk egyik legszebb együtteséhez tartozik. (MNG)

# Jelentés

a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal  
Nyugat-dunántúli Irodájában végzett tevékenységről 2009-ben



VEÖREÖS ANDRÁS

## MUNKATÁRSÁK

**A** Nyugat-dunántúli Iroda négy alirodájában 25 munkatárs látja el a hivatali feladatokat.

*Sopronban* két műemlék-felügyelő, egy régész felügyelő, egy hatósági referens, egy művészettörténész és két adminisztrátor. Működési területük: Győr-Moson-Sopron megye nyugati része. *Győrben* két műemlék-felügyelő, egy régész felügyelő, egy adminisztrátor és egy gépkocsivezető. Működési területük Győr-Moson-Sopron megye keleti része.

*Szombathelyen* van az irodavezetői iroda, ott két műemlék-felügyelő, egy régész felügyelő, egy hatósági referens és két adminisztrátor dolgozik. Működési terület: Vas megye.

*Keszthelyen* két műemlék-felügyelő, egy régész felügyelő, egy adminisztrátor látja el a Zala megyei örökségvédelmi feladatokat.

Budapesten két műemlék-felügyelő működési területe Győr, Gyárváros városrésze, Kőszeg, Sárvár, illetve ezeken kívül a pannonhalmi apátság ügyeit Németh Katalin (Közép-dunántúli Iroda) intézi.

A munkatársak közül *Polgár Katalin* ez év márciusától dolgozik Hivatalunknál. 2009 augusztusától *Edelmayr Kamilla* személyében művészettörténész is dolgozik a régióban. Munkájának köszönhetően megerősödött a hatósági munka tudományos támogatottsága. Sajnálatos módon a korábbi gyakorlat szerinti egy éves ösztöndíjas állás kiírására (betöltésére?) 2009-ben nem került sor.

## MŰKÖDÉS

Minden hónapban értekezletet tartunk a régió műemlék-felügyelőinek részvételével, melyeket szakmai kirándulásokkal (Lenti cserépgyár), épületlátogatásokkal (Szombathely, Savaria szálló, Győr, Széchenyi tér), vendég előadókkal (*Szikra Éva, Kövesi László, Kürtös Zoltán, Zádor Oszkár*) színesítettünk, vagy más programhoz kapcsolunk (október: részvétel a Megelőző műemlékvédelem konferencián). A folyamatos jogszabályi változások nyomán követése, a kollégák ezekről való tájékoztatása, a változások érthető formába hozása nagy feladat a hatósági referensek számára. Ehhez a munkához sorolhatjuk többek között az új típusú iratminták elkészítését és a Jogi Osztállyal személyesen, a hatósági értekezletek keretében, illetve telefonon, e-mailben való rendszeres egyeztetéseket is. Ezt a feladatot Irodánk hatósági referensei közösen végezték.

## ÜGYIRATSZÁM

A régióban 2009-ben összesen 7348 ügy (*főszám*) keletkezett, melynek nagyságrendileg fele régészeti, fele műemlékes ügy. Műemlékes ügyek közül a soproni irodában keletkezett a legtöbb (968), ezt követi Szombathely (925), Győr (792) és Keszthely (364). Régészeti ügyekből Győrött volt a legtöbb (1242), majd Szombathely (1060), Keszthely (928) és Sopron (460) következik.

A számadatokból és az ügyintézők számából következik, hogy a soproni régész- és a keszthelyi műemlék-felügyelők kivételével a munkatársak leterheltsége óriási. Megjegyzendő, hogy a jogszabályváltozások a műemlék-felügyelő kollégákra is jelentős, főleg adminisztrációs terheket róttak, ez a soproni iroda esetében túllépte a kritikus szintet, a munka a jelenlegi létszám mellett nem végezhető el az előírásoknak megfelelő határidőkben, a megfelelő odafigyelés, pontosság betartásával.

*Műemlékvédelem és Sopron – madártávlatból*

Fotó:  
*Civertan Bt.*





Sopron, Főter – a felújítás idején

## KIEMELT ÜGYEK

### • Sopron

**Sopron, bencés templom.** Az épület jelentőségéből adódóan a beruházás műszaki előkészítése az átlagosnál jóval nagyobb odafigyelést igényelt. A tervek háromszor fordultak meg a műemléki tervtanács előtt, számos konzultációra és egyeztetésre is sor került. A templom turisztikai-vonzerejének növelése céljából tervezett fejlesztések központi eleme a szentély alatti kriptá bővítésével megvalósuló urnatemető, melynek megközelítési módját – az időközben megkezdődött régészeti feltárás eredményeinek ismeretében – az eredeti tervekhez képest módosítani kell.

**Sopron, Várfal-sétány.** Elkészültek a Belváros rehabilitációját előkészítő kiviteli tervek: a középkori városfalat bemutató sétány kiviteli tervei, valamint a Tűztorony szerkezet-megerősítési kiviteli tervei. **Sopronbánfalva, pálos-karmelita kolostor** helyreállítása, alkotóház kialakítása. Elkezdődött a kivitelezés, vár-

Sopron, a bencés templom feltárás közben



ható befejezése 2010 nyara. A bontási munkálatokkal párhuzamosan zajlott az épületben a korábbi tudományos kutatás folytatása. A kutatási eredmények beépültek a tervekbe, így az engedélyezési tervek módosítani kellett. Az épületre az új fedélszék elkészült, és megtörtént a szerkezet-megerősítés is. Az épülethez kapcsolódóan engedélyeztük a kolostortemplom tetőfedésének felújítását. Megkezdődött a refektórium stukkóinak és falképeinek feltárása, valamint a noviciátus famennyezetének kutatása. Az együtteshez tartozó egykori fogadóépület (Kolostorhegy utca 3.) ideiglenes műemléki védelem alá került, kutatása megtörtént, felújításának engedélyezése folyamatban van. Az építettóval való együttműködés zavartalan, ezt a heti rendszerességgű helyszíni konzultációk biztosítják.

**Fertőd, Esterházy-kastély** fejlesztései. A ksatélyegyüttes felújításával kapcsolatosan tucatnyi hatósági engedélyezési eljárást folytattunk le. Folyamatban van a főépület középső épületrészére vonatkozó, valamint a bábszínház – narancsház, gránátos házak, illetve a pálmaház felújítását engedélyező eljárás. Külön érdemes megemlíteni a fogadóépület körül kialakult helyzetet: az áttervezett, központi tervtanács által támogatott épület engedélyezési eljárása hamarosan a döntéshozás szakaszába kerül. A főépületben megkezdődött a lépcsőház és a központi terek restaurálása, valamint engedélyt adtunk a homlokzat kő- és fémlemeinek restaurálására, illetve további kutatások elvégzésére.

A kastély környezetéhez kapcsolódóan tervezik a díszudvar, a rózsakertek és a kamarakertek rekonstrukcióját.

### • Győr

**Győr, Széchenyi tér** felújítása. A megyeszékhely leglátványosabb örökséget érintő beruházása a Széchenyi tér felújítása volt. A tér régészeti örökségének jelentős károsításával végrehajtott építkezés eredményeképpen megújult a térfelszín, és a kapcsolódó épületek homlokzatai.

Állandó hatósági munkát ad a Frigyes-laktanya folyamatban levő felújítása.

### • Szombathely

**Szombathely, Püspöki Palota** lebombázott épületrészének helyreállítása. A város egyik meghatározó, impozáns műemlék épülete a magyar építészettörténetben is a kiemelkedő épületek közé tartozik. A tervi előkészítés megtörtént, a pályázati támogatás elbírálása folyamatban van. Régiós értekezleten tekintettük meg a helyszínt.

Az év elején kiírt pályázatok a településközpontok rehabilitációjára adott lehetőséget, ez abban mutatkozott meg, hogy megsokszorozódott a templomfelújítással kapcsolatos engedélyek száma (Vas megye falvaiban 38 db). A felújítási munkákhoz több esetben kapcsolódik kutatás, illetve restaurálás.

### • Keszthely

**Keszthely, városközpont** rehabilitációs programja. Az engedélyezési eljárást az ingatlanon álló védett Szentháromság-szobor okán hivatalunk folytatta le. A tervet műemléki tervtanács elé vittük, amely észrevételekkel elfogadta, továbbtervezésre ajánlotta. Jelenleg a kiviteli tervek készítése zajlik, valamint az építető részéről (önkormányzat) egyéb pályázati előkészítések folynak. Reményeink szerint a térszín rekonstrukciós munkálatokkal Keszthely város főtere méltó kialakítást nyer.

Ezzel szoros összefüggésben megújul (részben már elkészült) a műemlékileg védett egykori rendház főhomlokzata valamint a Magyarok Nagyhossznya plébániatemplom tornyának felújítása.



További jelentősebb ügyek: *Nagykanizsa Erzsébet tér* rekonstrukciója, *Szentháromság* szobor áttelepítése, illetve *Göcseji Múzeum* déli épületszárny pince galéria és bejárata.

#### VÉDÉSEK

A 2009 évben miniszteri rendelettel védetté nyilvánított épületek közül több a Nyugat-dunántúli Iroda területére esik. Közülük is a legjelentősebb: a soproni műemléki jelentőségű terület alapterületét tekintve közel négyszeresére bővült.

Irodánk munkatársai jelentős számú épületet javasoltak egyedi műemléki védelemre, illetve voltak ideiglenes műemléki védelem alá. Az egyedi eseteken kívül megemlítendő a Sopron-Szentgotthárd vasútvonal történeti üzemi épületeinek egységes védelmére vonatkozó javaslatátétel.

#### KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG NÉPSZERŰSÍTÉSE

Miután a műemlékvédelem nem csupán hatósági feladat, az iroda munkatársai igyekeznek minél több lehetőséget megragadni az örökségvédelem népszerűsítésére.

Februárban egy szavazat híján első díjat nyertünk a *Bál a balsorsú műemlékek javára* nevű rendezvényen. Szomorú következmény, hogy az általunk nevezett bakonyszentlászlói állomási árnyékszékét felújítás helyett a következő hónapban elbontották...

Szeptemberben a soproni és kőszegi iroda munkatársai aktívan vettek részt a *Kulturális Örökség Napjai* rendezvényen: épületlátogatásokat szerveztek, előadást tartottak.

A soproni irodában több alkalommal láttuk vendégül a NYME belsőépítész szakos hallgatóit, akikkel az örökségvédelem elveit, jogi hátterét, valamint a hivatal épületének történetét ismertettük meg.

Októberben Szombathelyen tartottunk félnapos *lelkesképzést* a Szombathelyi Egyházmegye papjai számára.

Mindezek mellett több örökségvédelemmel kapcsolatos cikket, tanulmányt, közleményt jelentettünk meg a helyi sajtóban, illetve szerepeltünk a helyi médiában. A régió munkatársai több alkalommal szerepeltek konferenciákon, továbbképzéseken.

Az összeállítás *Babos Edit*, *Pusztai Katalin*, *Hernyák László*, *Kerner Gábor*, *Ivicsics Péter*, *Nagy Zsanett* és *Szigetby Balázs* összefoglalóit felhasználva készült. ■

*Szombathely, a püspöki palota biányzó épületszárnyának belye*



*Győr, a belyreállított Széchenyi tér*

*A fotókat a KÖH munkatársai készítették*



# A városfejlesztés józan rendje

Paksan tanácskoznak a főépítészek

NAGY ZOLTÁN

**A** főépítési konferenciát idén Paks, abban a „se nem kicsi, se nem nagy” városban rendezik, amelynek nevét – építész körökben különösen – a „tulipános házak” körül kirobbant vita tette ismertté. (A hatvanas évek hangos vitája természetesen nemcsak



*Klenk Csaba  
„Az utóbbi évek  
épületei megfelel-  
nek a maióság  
követelményének.”*

a panel esztétikájáról szólt, sőt, elsősorban nem arról szólt, hanem a hatalommal vegyes politikáról s a kultúr-ában (és nem csak ott) felszín alatti búvópatakként mindmáig meglevő „népies – urbánus”-nak eufémizált el- lentétről. Ha az a poli- tikai háború, ami akkor különböző lapok, min- denekelőtt az ÉS ha- sábjain zajlott, el is hal- ványult, annyi „ered- ménnyel” azért járt, hogy „sikerült” szétrobbantani Csete Györgyék Pécsi Műhelyét. Viszont a tulipá-

nos házak ma is állnak, sőt újabb és egyre több jó magán- és középülettel gyarapodott a kisváros. Paks építészeti arculata megfrissült, anélkül, hogy félig „paraszt-pógári” – kismemesi magyar, félig sváb, részben mezőgazdaságból, halászatból élő, illetve kereskedő (építészeti) karaktere megváltozott volna. Talán csak nyomatékosabb lett.

Az idei főépítési konferencia „preambulumából” idézek: „közterek és közösségi terek a kreatív fordulathatározói, az ezekben megvalósuló vonzó kulturális és közéleti rendezvények, a nyilvánosságot élénkítő, polémiákat felszínre hozó művészeti akciók segítenek egy újfajta nyilvánosság és települési identitás megteremtésében. ...”

Hogyan látja ezt a város főépítésze, a pécsi Horváth András, s a paksi Klenk Csaba Ybl-díjas építész. Eleinte Horváth András is annyit tudott a városról, mint az emberek általában, hogy ott van az atomerőmű, s mint építész és pécsi ismerte Cseteék a tulipános házait és Makovecz egyik legszebb templomát. „Csendes városka volt – mondja –, amelynek újkori létét persze, hogy az atomerőmű határozta meg, hiszen az erőmű létesítésével csaknem megduplázódott a lakossága és a területe is.

Hálás vagyok, mert feladatot kaptam egy olyan kisvárosban, amely nagyobb annál, semhogy érdektelen legyen, de annál meg kisebb, hogy szétzilálják politikai és egyéb átláthatatlan gazdasági érdekek. Egészséges, jó közegben jól értelmezhető a tettek. Van egy, a saját dolgait igényesen kezelő öntudatos, városi közösség és egy ambiciózus városvezetés.”

Ez meg credónak is beillik.

A város építészeti nagyjából három részre osztható. A település északi részén, az óvárosban épültek a kúriák, a közigazgatás épületei. Ha műemlékekre gondolunk, ott kell körülnéznünk. Megtartotta karakterét (csak megújult) a valamikor mezőgazdaságból élők és hajdani kereskedő városrész építészeti arculata. Amikor Klenk Csaba fiatal építészként 22 évvel ezelőtt „beházasodott” Paksra, már javában tartott a város átalakulása. Paksot sem kerülte el a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek gondolat nélküli város-átalakítási „dühe”. A posta város- és léptékidegen tömbje és néhány új középület miatt letarolták a főutca felét, kivágták a gesztenye-fasort, eldózerolták a Táncsics utca egy részét – meglehetősen durván szabva bele a város szövetbe. Az átalakításokat az óváros szerencsére viszonylag sértetlenül úszta meg. (A 19. század kúriáit és a Sár-gödör tér környékének sajátos hangulatú pincéit az utóbbi években újították – újítják meg.)

„Az atomerőmű megjelenésével először a lakótelep épült meg a dombon, egyre több új ház épült, s Makovecz már építette a Szentlélek templomot – meséli Klenk Csaba. Az akkortájt épült házakat inkább csak korszerűnek mondhatjuk, néhány kísérlettel eltekintve különösebb építészeti értéket



*Sváb pince – kor-  
szerű megfogal-  
mazásban a  
Tavasz utcában*

*Tervezte és a  
fotót készítette:  
Klenk Csaba*



nem képviseltek. Az utóbbi évek épületei megfelelnek a maiság követelményének. A modernség fogalmát semmiképpen nem stilisztikai vagy építészeti stílus kategória értelemben használom. A város fölvette azt a fordulatszámot, amit a ma városépítési trendje megkíván. A maiságnak vannak olyan nyomai Pakson, amelyeket ma már az építész szakma számon tart. A józan rend irányába mozdult el a város átalakulása és fejlesztése” – teszi hozzá.

A rendszerváltozás utáni új önkormányzatok már hagyták, hogy városfejlesztésben gondolkozzanak. Ennek egyik előfeltétele volt, hogy legyen főépítész a városnak – így került oda, pályázat után, az azóta is itt dolgozó Horváth András –, s az is, hogy tervpályázatokkal minél több építész tegye le a névjegyet Pakson. Erre, mármint hogy sikerült meghonosítani a tervpályázati rendszert, Klenk Csaba joggal büszke. Minden eddigi polgármester, különösképpen *Bor Imre* és *Hajdú János*, megértette, hogy nekik, illetve az önkormányzatnak könnyebb a döntés, ha van miből válogatni. A tervpályázatokat mindig a feladat léptékének, súlyának megfelelően szabják meg. Hatása lemérhető a település arculatán. Egyelőre csak kisebb, szigetszerűen kialakult házcsoportok mutatják, hogy építészetileg milyen irányba fejlődik a város arculata. Erről a zeneiskola, a Bezerédi iskola új szárnya, a gyógy pedagógia, a szakorvosi rendelő és a képtár tanuskodik. Ma már Tucatnyi, országosan ismert építész munkája van jelen Pakson. *Kiss Gyula* – *Járomi Irén*, *Patartics Zorán* (zeneiskola), *Karácsony Tamás* – *Páll Anikó* (Bezerédi iskola), *Katona István* (piac) munkáit mind tervpályázat nyomán valósították meg. Az utóbbi időszak egyik legnagyobb munkája a műemlék Erzsébet Szálló revitalizációja volt, amelyet a *Bartók István* – *Fejérvy Péter* és *Földes László*val együtt nyert el Klenk. „Paks fejlesztése s az a város-politika, ami meghonosodott s már becsatornázott

keretek között értelemszerűen megy, az a tervpályázatok gyakorlatának s Horváth András főépítésznek érdeme” – mondja. „A rend irányába mozdult el a városfejlesztés, de folyamat lassú, még 15-20 év kell ahhoz, hogy ezek a mozaikszigetek összeálljanak, s kialakuljon a modern Paks városképe.”

Horváth András: „Működésem elején megfogalmaztam, hogy Paks számára milyen fejlődés irány lenne a legegészségesebb. Azt mondtam, jó lenne, ha város nem támogatná az újabb és újabb területek beépítését. Nincs szükség újabb utcákra. Készítettünk egy közvélemény kutatást, s kiderült, hogy mintegy 15-20 telekre van csak igény. Ezért kár lett volna, hogy azt a növelni a várost. Megpróbáltuk belterületen tartani a fejlődést. Ennek az a haszna, hogy jobban kihasználva a meglévő infrastruktúrát, több jutott a meglévő épületállomány felújítására. Ez a politika bevált. Ma nincs lepusztult területe Paksnak, az országos átlagnál lényegesen nagyobb arányban nyújtanak be kérelmet épület felújításra, folyamatosan újulnak meg a régi házak. A városzövet egészségesen és folyamatosan frissül meg. Minden jó hagyomány továbbéltetése fontos feladatunk, de az is, hogy amit mi hozzáteszünk, azt korrekt, mai nyelven tegyük hozzá. Amit mindig szem előtt kell tartanunk, az a kapcsolatrendszer, amibe behelyezzük az új elemeket. Az arányrendszer és környezeti viszony. Ha ezt nem bontjuk meg, akkor bármely új elemnek létjogosultsága van a régióban.”

Beszélhetünk-e települési identitásról Pakson? – A kérdésre *Kováts Balázs*, a Duna-Mecsek Alapítvány elnöke válaszol. (Az Alapítvány érintettség köréhez tartozó 60 település és 140 ezer ember között az évente fél milliárddal gazdálkodó Alapítvány négy és fél év alatt 2,5 milliárd támogatást fizetett ki.) Ebből önkormányzatok, civil szervezetek, egyházak, vállalkozások részesültek, amelyek iskolák felújítását, utcatorok homlokzatának rendbe hozását vállalták. A 2,5 milliárd támogatás hozadékából 18-20 mrd. érték született! Jelenleg egy kis sváb falú műemléki



*A sárszentlőrinci imaterem és parókia*

*Tervezte és a fotót készítette: Klenk Csaba*

*Horváth András: „A városzövet egészségesen és folyamatosan frissül meg.”*

helyreállítását támogatjuk – mondja – és készülni kell az új blokkok építésére, a jelenlegiek lassanként műemléknek számítanak, s eljön az ideje, hogy „nyugalomba vonuljanak”. A térség infrastruktúrájának fejlesztéséhez előbb-utóbb számításba kell venni majd egy paksi Duna-hidat is, és együttműködve Paks önkormányzatával részt kell venni a térség területfejlesztésében.

Pakson többen csodálkoznak, ha feltennénk a kérdést, hogy lehet-e műemlék az atom? Ez így, fogalmilag persze abszurd, de évtizedek múltán mindez történelem lesz. Az erőmű születése, építése, a város és az emberek átalakulása. Az, hogy itt épült fel az első magyar atomerőmű. Sőt, már épül az északi bejárónál a magyar nukleáris ipar múzeuma, ott, ahol az új blokkok is felépülnek, s ahol az Európában is páriát ritkító gyakorló központ van. A múzeumi rangra emelkedett a Látogatóközpontban – mondja *Beregnyei Miklós* –, annyi anyag gyűlt össze az elmúlt évtizedekből, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy az atomerőmű múltját, történelmét meg kell őrizni és be kell mutatni. ■

## Bánsági magyar világ *Gondok a tájbáz háza táján*



*A Bánság szabadtéri néprajzi múzeuma Temesvár egyik legkellemesebb természeti környezetében várja a látogatókat. A létesítmény hosszas és fárasztó lobbizást követően 1971-ben nyílt meg, és egy magyar tájbáz is helyet kapott benne. Erre akár még büszkéek is lehetnénk, ha a porta gondnokai úgy mutatnának be minket a látogatóknak, amilyenek voltunk, vagyunk.*

GURZÓ K. ENIKŐ

**T**emesváron *Ioachim Miloia* művészettörténész, a Bánsági Múzeum egykori igazgatója vetette fel elsőként a skanzen létrehozásának gondolatát. Miután 1928-ban részt vett a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum megnyitóján, engedélyt kért a Béga-parti város előljáróitól, hogy a Hunyadi-kastély udvarán felállítson néhány régi fatemplomot, falusi keresztet és parasztházat. Az általa felvállalt feladatot tovább vivő gyűjteménykezelőknek, folkloristáknak csak 1967-ben sikerült elérniük, hogy a helyi tanács kijelöljön számukra egy város végi területet, amely adottságai tekintetében utólag kiválóan bizonyult. Az erdő széli övezetben 1971. augusztus 20-án nyílt meg a Bánság történelmének nyitott könyveként számon tartott falumúzeum, amely 1999. december 22-én vált önálló intézményé (a jelzett időpontig a Bánsági Múzeum részlegeként működött). Egyediségét az adja, hogy az egyetlen Romániában, amely a templom, az iskola, a község háza, a művelődési otthon és a kocsmá egyazon téren való elhelyezésével a hagyományos faluközpont arculatát rekonstruálja. A régműltből a mába menekített épületegyüttest élővé azzal varázsolják, hogy a szomszédságukban felállított színpadon vásárnapként fellépő néptáncsoportok közösen is eljáráják a órát.

Az egyetemes román tradíciók talán picit túlzásba is vitt őrzése mellett a komplexumban a Bánságban élt és élő nemzetiségek, így a svábok, bolgárok, cse-

hek, zsidók, krasovánok, szerbek, szlovákok, cigányok, és újabban az ukránok is képviselve vannak. Következésképp: a megalapítókra, szervezőkre és működtetőkre ilyen megközelítésben senki sem panaszkodhat. Mi több, még a Baragánba elhurcolt „kulákok” 1951-ben emelt falvairól is képet nyújt itt egy puszta lakóépület.

A bánsági magyar népi kultúrát idéző fatornácosházat a Lugos melletti Babsáról szállították ide, s kívülről szemlélve csakis azt mondhatjuk róla, hogy egyike a Dél-Alföldre jellemző portáknak, ezt még az udvaron felhúzott kotárka (góré) is alátámasztja. A küszöbön beljebb lépve azonban eloszlanak fejünk felől a rózsaszín felhők: az ütött-kopott, poros szobabelsőt és a gyéren felszerelt konyhát látva a betérő csakis arra a következtetésre juthat, hogy a Temesközben letelepedett magyarok igen trehány népek lehettek. Mert ha összehasonlítjuk a szomszédos szlovák házzal, vagy a távolabbi svábbal, el kell ismernünk, hogy a miénk a legszegényebb, a legelhanyagoltabb, a „legsnavszabb”. Míg a használati eszközök mellett a legtöbb kiállítóteremben az illető népcsoport viseletét is bemutatják, a miénkben még egy ráncos csizma sem árválkodik. Pedig, ha jól emlékszem, régebben felfedezhető volt e ház tartozékai, díszei között egy-két pár ilyen lábbeli. Abban viszont biztos vagyok, hogy tulipános ládáink fellelhetők a múzeumban, csak hogy nem a mi „felségterületünkön”, így nem a mi látványtárunkat gazdagítják. És aki nem tudja, kihez tartoznak valójában e bútordarabok, az el is hiszi, amit lát. Mindezeket átélve s megtapasztalva, úgy éreztem,



lépnem kell. Felhívást tettem közé a helyi magyar nyelvű hetilapban, s arra szólítottam fel a Bánságban élő magyarokat, hogy ha lehetőségük van rá, segítsenek „kipfozni”, élvezhetőbbé, s múltunkhoz, közvetve mai magunkhoz is méltóbbá tenni a Babsa-lakot. Azóta eltelt már néhány hónap, mégis csupán egyetlen temesvári hölgy keresett meg, aki hajlandó lenne időt és energiát áldozni a házikó rendbetételére. Azt, hogy másokat együttes erővel sem sikerült mozgosítanunk, nem is csodálom, hisz pályázni s gyűjteni kellene, pótolni a hiányokat, bekopogtatni az otthonokba, megzavarni a családok meghitt mindennapjait, összeszedni a szekrények alján és a padlásokon, pincékben kallódó régiségeket, avagy a még most is használatban lévő régi holmikát, a paraszti élet tárgyi emlékeit. Ez pedig korántsem egyszerű, hiszen a második világháború után a bánsági magyar falvak erőteljesen városiasodtak és modernizálódtak, elvesztették egyéniségüket, jellegzetességeiket. Ilyen szempontból a kirajzási területek (főként Csongrád és Békés megye) nyújthatnának támpontot a kiállítás autentikusabb tételében, összeállításában.

Jóllehet a skanzen honlapja szerint a magyar parasztok egy csoportját a 20. század végén (ami nyilván bocsánatos elírás) költöztették a román Babsa mellé, ahol létrehozták a saját kolóniájukat. Ugyaninnen azt is megtudhatta az olvasó, hogy a betelepített magyaroknak a helyi románok építettek házakat. Az igazság ezzel szemben az, hogy a temesrékási járás kisközségének helyén a magyarok már a honfoglaláskor megvetették a lábukat, majd ugyanitt összetartó agrárközösségeket képeztek. A közepkorban három falu alakult meg a területén: Felsew Bapsa, Also Bapsa és Kewzepszew Bapsa. 1480-ig mindhárom falu két Pilis megyei nemesé, Pomázi Czikó Sandrin és János birtoka volt, majd Macskási Tárnok Péteré és Derencsényi Imréé lett, miután Mátyás király nekik adományozta. Később Báthly Gáspár tulajdonába mentek át, 1488-ban tőle vásárolta meg a telkeket a c(z)ikóvásárhelyi kastély birtokosa, Haraszty Ferenc szörényi bán. A románok csak a 18. században sokasodtak meg Lugos vonzáskörzetében.

Tény, hogy a több hullámban és sokféleképpen zajlott telepítés következtében a lakosság nemzetiségi összetételét nézve a Bánság a történeti Magyarország legtarkább vidéke lett. Bár a török kivonulása után több ezer magyar költözött be az újjászületett városokba (Temesvár, Nagybecskerek, Versec stb.), helyzetük csak akkor fordult jóra, amikor Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes kivételével 1778-ban Mária Terézia királynői rendeletének tulajdoníthatóan a Bánság közigazgatásilag visszakerült Magyarországhoz. Ezt megelőzően a magyar rendek többször tiltakoztak az országgyűléseken a bánsági területek „alkotmányellenes” állapota ellen, és állhatatosan követelték a tartomány visszacsatolását Magyarországhoz. A török kiűzése után a bécsi kormány ugyanis nem ismerte el a régi birtokosok jogi igényeit, hanem a háborúk tetemes költségeire hivatkozva az egész vidéket kincstári tulajdonnak nyilvánította.

A magyarok sokat hangoztatott betelepítését többnyire a földesurak szervezték meg, nem pedig a kamara, azzal a céllal, hogy javarészt dohánykertész községeket hozzanak létre. Az ekkor született települések zöme csak néhány évig állott fenn, aztán lakosságuk szétszéledt. 1781-ben például Békés vármegyei reformátusok alapították meg Ittebét, 1782-ben felső-magyarországi katolikusok Csókát,

a Heves vármegyei Erdőtelekről jött telepesek pedig Párdányban szálltak meg 1783-ban, de a Béga gyakori áradásai miatt végül átköltöztek Ötelekre. Végvár (Rittberg) tiszántúli és sárközi református magyarokból jött létre a 18. sz. végén. Alföldi magyarok, elsősorban Szeged vidéki, Csongrád és Csanád vármegyei dohánykertészek építették fel viszont Szajánt (1804), Magyarszentmártont (1806), Majláthfalvát (1819), Gátalját (1823), Udvarszállást (1835), Magyarszentmihályt és Ürményházát (1840 körül).

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után azonban a bánsági részeket ismét elszakították Magyarországtól, és Szerb Vajdaság, valamint Temesi Bánság néven Ausztria koronatarományává tették. Ez az állapot 1860-ig állt fenn, amikor Ferenc József *Októberi Diplomájában* újra elrendelte a Bánság Magyarországhoz csatolását, így a vármegyék itt is megalakultak.

A magyar népesség ide csábítása főként 1867 után vált hangsúlyossá, s mivel 1873-ban a határörvidéket megszüntették, illetve polgári igazgatás alá vonták, a Bánság lett Magyarország telepítési akcióinak kizárólagos színtere. 1876-ban népesedett be Felsőmuzsaly és Torontálkeresztes, 1881-ben Szapárfalva (tiszántúli reformátusokkal), 1883-ban Hertelendyfalva, Székelykeve és Sándoregyháza (bukovinai székelyekkel) – ezeknek már csak némelyike őrzi magyar eredetét. 1891-ben Újszentes (Vadászerdő) Szentesről, 1893-ban Nagybodófalva Makó és Szeged vidéki reformátusokból, 1894-ben Igazfalva Békés és Csongrád vármegyéből jött földművesekből, kubikusokból szerveződött, alakult meg. 1890-1913 között további tizenhat bánsági községbe költöztek be magyarok. Ennek ma már csak a nyomaival találkozunk, hisz a trianoni békeszerződés a Bánság északi és keleti részét Romániának, nyugati és déli részét pedig Jugoszláviának, azaz a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélte, s csupán az északi csücskét tarthatta meg Magyarország. A tájház megóvásának, felkarolásának fontossága tehát megkérdőjelezhetetlen. Olyan értékeket őrizhetne meg ugyanis az utókornak, amelyek a hétköznapi napokból, a magyar jelenből sajnos már hiányoznak. Mindezek ismeretében lényegtelen, miért egy babsai parasztagazdaság képvisel bennünket a temesvári skanzenben. ■

Fotók:  
Gurzó K. Enikő



## Széchenyi- emlékek Európában

# Széchenyi és Wesselényi nyomában Párizsban és környékén

Párizs: A Passage des Princes, az egykori Hôtel des Princes



MESSIK MIKLÓS

A magyar reformkor két nagy egyénisége 1822 tavaszán járt Párizsban, közös nyugat-európai tanulmányútjukon. Erről Széchenyi István gróf így emlékezett naplójában: „Epernay-ből (március) 14-én reggel 7 óra előtt indulván este 10 órakor érkezünk az Hôtel des Princes-be a Richelieu utcában, Privat úrhoz, egykori komornyik Floret-ben. Elég bánom, hogy itt szálltam meg mert ugyanolyan sokba kerül és nem szolgálnak ki jobban azért. Egy másik alkalommal az Hôtel Meurice-ben bérelek lakosztályt a St. Honoré utcában...”

A legnagyobb magyar több alkalommal is járt Párizsban – nem csak 1822 tavaszán barátjával Wesselényi Miklós báróval – megfordult ott már 1815 szeptemberében is, amikor részt vett a Napóleont legyőző szövetséges csapatok párizsi bevonulásán. Ezt követően utazott át először Angliába. 1825-ben és 1832-ben ismét a francia fővárosban látjuk. 1833 szilveszterét ugyancsak Párizsban, a Rue Rivolin ma is álló elegáns Hôtel Meurice-ben tölti, ahol évtizedekkel később majd Erzsébet magyar királyné is megszáll, egy évszázad elteltével pedig Antall József – az utóbbi akkor már mint a magyar köztársaság miniszterelnöke.

Az 1822. évi Széchenyi-Wesselényi utazás egyik párizsi lakóhelye tehát a valamikori Hôtel des Princes a mai a Passage des Princes, a rue Richelieu 97. szám alatt, ahol – kisebb megszakításokkal – 1822 tavaszán tartózkodtak.



Az egykori szálloda, a Boulevard des Italiens sarkáig terjedő épület – földszinti belső átalakításokkal – lényegében ma is áll. Az eredeti belső, udvari homlokzat jól látható az elegáns passzázs üvegteretjén keresztül.

Wesselényi Miklós báró a másik reformer, az „árvi-zi hajós” rendkívül részletes és hangulatos leírást adott utazásukról. Útinaplójából idézzük:

„1822 március 14: Párizs este igazán tündérvároshoz hasonló, első látásra meglepő és elvakító. A remek világítás, az izléses fényes boltok a széles szabad utcák két oldalán meszerűen ragyogó látványt nyújtanak. Az Hôtel des Princes-ben szálltunk meg, Széchenyi lakosztályban, én egy kis szobában.”

A báró feljegyezte azt is, hogy úszóleckét vett a Téli uszodában, március 18-án a Théâtre Français-ban megcsodálta Talmát, a kor kiemelkedő színészét. Egyik nap a Père Lachaise temetőben a napóleoni kor hőseinek síremlékeinél merengett, egy másik alkalommal a képviselőház – nem egyszer adáz – vitáit hallgatta. Figyelmét felkeltette a tudományos egyletek, olvasótermek, és kávéházak sokasága. A báró és a gróf útleírásaiban is szerepel a trappista szerzeteseknél tett húsvétli látogatásuk.

Amint más országokban tett utazásaik alkalmával,

A Passage des Princes átjárója, a passzázs

Párizs térképén azok az épületek, ahol Széchenyi is megfordult







◀ A Palais Royal – ma

a francia földön is áthatotta a két fiatalembert az ismeretszerzés vágya, a tapasztalatok szülőházában való alkalmazásának gondolata, természetesen olykor jogos kritikai látásmóddal.

Széchenyi megtekintette a Palais Royal-t, Versailles-ban a Kis és a Nagy Trianon palotákat és ellátogatót a Sèvres-i porcelángyárba.

Gyakran megfordult a gróf a közeli könyvtárban, a mai Nemzeti Könyvtárban és a Palais Royal épületében is. A Comédie Française páholyaiból tekintette meg több ünnepezt színész játékát. (A színház a palota oldala mellett épült, szállodájuk utcájának elején.)

A túlsó, azaz a bal-parton álló Francia Akadémia épületében, Széchenyi 1834. január 6-án átadta Gay Lussac-nak a Magyar Tudományos Akadémia évkönyvét. Széchenyi ír arról is, hogy az Invalidusok előtt egy katonai szemlét láttak.

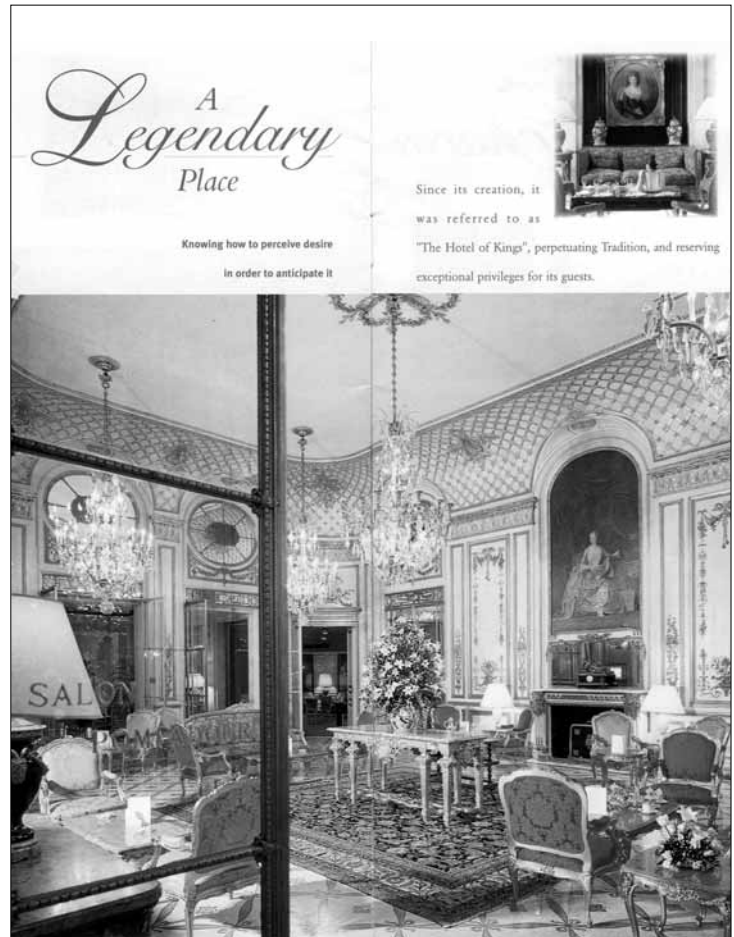
Ha a Champs Elysées-en járunk, gondoljunk arra, hogy ekkoriban – a szövetséges csapatok bevonulása idején – még csak félkész állapotában láthatta Széchenyi a Diadalív építményét, több magyar származású tiszthez hasonlóan, akik a Napóleont legyőző sereg osztrák csapataival itt vonultak 1815 szeptemberében. Jósika Miklós báró is részt vett e „diadalmenetben”. A későbbi író a brüsszeli-48-as menekült, az emigráció majdani nagy levelezője volt. 1822. március 22-én jártak Sèvres-ben. Bár a Porcelánmúzeum lenyűgözte Széchenyit, de, mint írta, az „*Talán még a bécsit* (mármint az ottani porcelánmúzeum élményét) *is felülmúlta*”. Sèvres-ben a Breteuil palotában még láthatták a mintamétert és a mintakilogrammot. Ekkor járta be Versailles palotáit és kertjeit, az Orangerie-t –, s a ma már igen szomorú hírű- Kis- és Nagy-Trianon Palotáit is. Így fogalmazza meg Naplójában versailles-i kirándulását, az elhagyott palotákat látva: „...a versailles-i emlékek melankolikus hatást tettek rám”. Akkor még nem sejtette, hogy azok a paloták milyen tragikus szerepet játszanak majd Magyarország történelmében. A Versailles-i út egyébként kellemetlen közjátékkal zárult: a trappistákhoz tervezett húsvéti út előtt Széchenyi hintója felborult, mint írja „...egy ostoba postakocsis” hibájából, de szerencsére sérüléssel járó baleset nem történt.

Húsvétkor a Bibliothèque Royale-ban való tájékozódás után, a báróval – párizsi szállodájukból hajnali indulással – a L' Aigle közelében fekvő trappista kolostorba látogattak.

Naplójában később ecsetelte a trappisták önsanyargató életmódját, néhány napig maguk is velük bőtöltek, velük készülve a húsvétra (Napló 253-255. oldal) az angliai továbbutazás előtt... ■

▼ A Meurice szálló történelmi levegőt árasztó Pompadour terme

Fotók és reprodukciók: Messik Miklós



## Kőfej, kőágy, kőbölcső. II.



TROGMAYER OTTÓ

**K**őágyba temették a fáraókat, kőágyban folyik a Duna a hegyek között, és kőágyban csobogott az a kis patak is, melynek forrásánál a névtelen szerző sorai szerint Árpád nagyfejedelmet eltemették.

Eltöprenghetünk, milyen forrásból meríthette a szűk háromszáz éve történt esemény adatait a tudós püspök (1200 körül). Olvasta, hallotta, vagy éppen az ujjából szopta. Ettől még megtalálhatták, nem is egyszer, mint Attilát, csak hogy utóbb mindig kiderült valamilyen turpisság.

A rend kedvéért idézem az ominózus sorokat:

„Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kőmederben folyik alá Attila király városába.”

Azt hiszem, elfogadhatjuk azokat a feltevéseket, melyek e helyet a római aqueductussal (vízvezeték) azonosítják a kőágyú patakot, és az anonymusi „Attila városát” Óbudával.

Helyben is lennénk, ha tudnánk, honnan vette az adatot. Így aztán jókora meglepetést keltett a „Nők Lapja” 1978. február 4-i számában közzétett interjú. Az alany egykori, akkor még fiatal tanárunk, K.P. volt, akinek óráin szórakozva ismerkedtünk meg a jégkorszakok okaival, a klímaváltozások ismérveivel, a geológia titkaival. Nem tudtam, hogy a neves kutató ekkor már professzorként a Budapesti Történelmi Múzeum szakértője is volt. Elmondta, hogy közel egy hónapja se éjjele, se nappala, mert régész kolleganője értesítése nyomán azt hitte, hogy előkerült Árpád sírja. A nevezetes forrás közelében építkezés folyt és a markolóval kifordítottak egy kőtömböt. Közélemben egy kirabolt kettős temetkezés nyomaira leltek. K.P. feltételezte, hogy a közeli római-kori temető sírjainak kőzetétől eltérő kőtömb a magyar fejedelem sírjának volt egyik része. Most jön a fikció vastagja. „Sok égett földet tártunk

fel a sír körül... Az ősmagyarok tűzimádók voltak és lóáldozatot mutattak be. A leletek bizonyítanak. Szent István ezt a pogány központot a kereszténység felvétele után valószínűleg úgy akarta megszüntetni, hogy Árpád bronzkoporsóba zárt tetemét elszállíttatta...” A kettős sír másik részében a ló feketett a ma már sajnos nem élő professzor szerint. Az igazság az, hogy gyakorlatilag semmit sem találtak, ami a feltételezést igazolná.

A Népszava 1978. február 23-i számában már hivatalos cáfolat is megjelent, melyben az MTA Régészeti Bizottsága jelentett a valós helyzetről.

A sors iróniája, hogy csaknem harminc év múlva ismét leletmentést folytattak az egykori szenzáció helyén. Nos a korábban lelt kőtömb szobor- talpatnak bizonyult, és 2007-ben megtalálták a hozzá tartozó római szobortöredéket. (A régész Budai Balogh Tibor) Azt hiszem a már restaurált emlék látható is az Aquincumi Múzeumban.

Hazánk a szarvasbika és őzbak agancs trófeái világrekordjainak otthona, de ekkora bakot a honfoglalás óta nem lőtt senki.

Ha már hipotéziseket emlegetek, nem bírom ki, hogy jómagam is ne találjak egyet. Anonymus a király, III. Béla kísértében többször is járhatott „Attila városában”, melyről olyan leírást adott, pontosabban az ott látható római rom-épületekről, melyet csak szemtanú írhatott. Nyilván látta a római temetők szarkofágjait, szobrait is.

Szent István maradványait ekkor már a ma is látható átfaragott római szarkofágban őrizték Fehérváron. Ennek nyomán gondolhatta, hogy a honfoglaló fejedelem hamvai is hasonlóan feketnek. A püspök semmit sem tudhatott a honfoglalók temetkezési szokásairól, és talán azt sem tudta, hogy István a nyugati keresztény szokásoknak megfelelően aknasírba helyezték örök nyugalomba, úgy, ahogy Gizella apját Civakodó Henriket, és anyját, Burgundi Gizellát. Sírjaik a korszerű feltárások eredményeként ma is láthatók Regensburgban. ■

*Dr. Mezős Tamás elnök idén, a Köztisztviselők Napja alkalmából szakmai tevékenységük alapján Elnöki Elismerésben részesítette*

- *Antali Imrénét* (Elnöki Titkárság)
- *Dr. Bálint Mariannát* (Észak-alföldi Iroda, Debrecen)
- *Belényesyné Sárosi Editet* (Közép-dunántúli Iroda, Veszprém)
- *Csákvári Ritát* (Nyilvántartási Iroda)
- *Sajti Zsuzsannát* (Közép-magyarországi Iroda)

## Kiállítás Nagyvázsonyban

**A**nagyvázsonyi Kinizsi vár kápolnájában július elejétől hosszú ideig – a tervek szerint évekig – lesz látható Sedlmayer János és S. Beck Zsuzsa *Jelek – tervek – képek* című kiállítása. A kiállítás anyagát eredetileg a KÖH ÖRÖKSÉG Galériája mutatta be 2005-ben. A két neves építész műemléki munkásságát bemutató kiállításra mindenkit szívesen hív és vár a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

## Hungaria Nostra – buszonkilencedszer

A Város- és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) idén júniusban Jászberényben rendezte – ezúttal már XXIX. – Országos Találkozóját és Szakmai Konferenciáját. A tanácskozáson részt vett és előadást tartott dr. Meggyesi Tamás professzor.

Előadását az alábbiakban közöljük.

### A közterületek szerepe és funkciója

A közterületek a településnek azok a szintfelületei, amelyek használata nyilvános, és amelyek korlátlanul, vagy bizonyos (időbeli vagy/és térbeli) korlátozások mellett mindenki számára bejárhatók. Leegyszerűsítve az utcák és terek összefüggő hálózatáról van szó, amihez hozzátartoznak a nyilvánosság előtt nyitott udvarok, valamint fedett és részben zárt intézmények is. Az utcák és terek hálózata valójában minden település térbeli szerkezetének gerince, vérrendszere, idegrendszere, az a közösségi térbeli keret-rendszer, amiben átéljük a település identitását. Az utcák és terek építészete a város építészete, amivel Magyarországon tudományosan szinten legutoljára Pogány Frigyes professzor foglalkozott a 60-as és 70-es években (l. híres könyveit: Róma, Velence, Párizs, Firenze) és aminek szemléletmódja és értékrendje olyannyira kiment a divatból, hogy ha ma városépítészettel mondunk, már csak néhány egymástól független jeles épületre gondolunk. Pedig a város épületek szerves szövődéke, olyan „szöveg”, amiben az egyes szavak, vagyis építmények egymást feltételező, folytonos térbeli rendszert alkotnak. Mai szemléletünkben az egyes épületek pusztán emléktárgyak, vagyis szavak, amik a valóságban csak együttesen, az utcákkal ill. a térfalakkal együtt hozzák létre a település „mondait”; a városépítészettel ilyen egymáshoz kapcsolódó mondatokból áll. Ebben az előadásban ezt a szemléletet szeretném feléleszteni. Ezzel kapcsolatban három tézist fogalmazok meg:

1. A település nem azonos a házakkal. Sőt: ki merem mondani, hogy nem a házak a település építő elemei! Csak az utcákból és az őket összekötő terekből lehet felépíteni a települést – ahol az utca persze nem közlekedési csatornát vagy vonalat, hanem olyan hosszúságú, de valós teret jelent, aminek a két oldalát térfalak határolják. Ezek a térfalak pedig nem csak épületekből, hanem adott esetben fasorokból, vagy kerítésekből is állhatnak.

2. Az utca és a tér minden esetben önmagában is városépítészettel együttes. Ez azt jelenti, hogy az utcának pl. alaprajzi vonalvezetése van (egyenes, íves, hajlik, török stb.), valahonnan kiindul és valahová tart, van szélessége, ami azonos vagy változó (az utca kiszélesedhet, összehúzódhat), vannak tagozatai (úttest, járda, fasor, utcabútorok stb.), vannak térfalai, amik azonos, vagy különböző épületekből, kerítésekből, növényzetből stb. állnak, és van légtéraránya, ami a térfalak magassági viszonyaival jellemezhető. Ugyanez a terekkel kapcsolatban is elmondható: a különbség csak az, hogy a térnek alakja, alaprajzi formája is van (térre szélesedő utca, az utélagázásoknál kialakuló háromszög alakú tér, tölcserter, tömbterek, utak keresztvezésénél kialakuló terek stb.).

3. A városépítészeti szemlélet eltűnésének szomorú, sokszor bosszantó megnyilvánulása a térképkultúra teljes hiánya. Olyan város térképekre lenne szükségünk – legalább a történeti városok esetében, amelyek léptékhelyesen tüntetik fel az utcák és terek alaktani tulajdonságait. Ennek ábrázolását mintheszerűen oldotta meg például Gianbattista Nolli híres 1746-os Róma térképén. Ennek a térképnek az intelligenciája és igényessége mára szinte maradéktalanul eltűnt, legfeljebb a régi típusú Baedeker-ekben lelhető fel. Jellemző, hogy a találkozó egyébként gazdag információs és prospektus-kínálatában egyetlen városalaprjzot sem lehetett találni!

Előadásom üzenete és egyben ajánlása az, hogy meg kellene haladni azt a szemléletet, amelyik az épített örökséget egymástól független egyedi épületek halmazával azonosítja. Meg kellene haladni a történelmi emlékek „objektum-szemléletét” – mintha mindegyikük egy-egy kiállítási tárgy lenne! Ennek egyik módja az intelligens térképkultúra felélesztése. A ma kapható térképeket kizárólag logisztikai szempontok, a gépkocsival való eljutás lehetőségei határozzák meg, az utcák és terek valós kontúrjait és arányait elfedik a reklámcélokot szolgáló grafikai jelek: a térkép már nem a valóságot, hanem annak torz, kereskedelmi változatát tükrözi. Legalább a város- és faluvédők hassanak oda, hogy a települések történelmi magjáról léptékhelyes, szép térképek készüljenek, amin olvasni lehet az utcák és terek alaktaniát, és amibe be lehet helyezni a jeles épületeket is. Ezt a térszemléletet már az iskolákban tanítani kellene! Érdemes tudni róla, hogy az utóbbi évtizedekben – legalább is Európában – egyre több olyan kutatást publikálnak, amelyek a történelmi városok bemutatásának új módszereit dolgozzák ki. Felélesztik pl. a régi ún. „Baedeker módszert”, ami egy jól megválasztott útvonal mentén mutatja be az utcák és terek építészettét, és ezen belül a jeles épületeket. A régi Baedeker-ek még csodálatos, pontos térképeket tartalmaztak! Sokan olyan elemzéseket végeznek, aminek célja a hely szellemének meghatározása. Az épített környezet örökségéhez nem csak a műemlékek, hanem a hely, a táj, a történelem és a helyi kultúra áthatásában jelen lévő miliő is hozzá tartozik, mint a helyi identitás része. Ehhez pl. nagyszerű adalékot nyújt Hamvas Béla „Az öt génusz” c. írása, ami a Kárpát-medence génuszait elemzi, és mutatja ki, hogy mind az öt génusz (észak, kelet, dél, nyugat és Erdély) mindenütt jelen van, de a legkülönbözőbb arányokban. Javasolom, hogy ennek a konferenciának az ajánlásai közé vegyék be a városépítészeti szemlélet szükségességét, és a térképkultúra megteremtésének időszerűségét. ■

Meggyesi Tamás

## A Város- és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) XXIX. Országos Találkozója és Szakmai Konferenciája (2010. július 14-16., Jászberény)

### A szekcióülések ajánlásainak összefoglalója:

1. A természeti, az épített és a szellemi örökség megőrzésében a települések egész közösségének, az intézményeknek, a civil szervezeteknek és a családoknak egyaránt fontos szerepe van. Ugyancsak fontos a civil szervezetek és az önkormányzatok összefogása, együttműködése, annak felismerése, hogy a civil szervezetek hatékonyan segítik a település fejlődését, az önkormányzat munkáját.
2. Javasoljuk országos és helyi szintű anyagi ösztönzési rendszer (pl. pályázatok, adókedvezmények) létrehozását a településkép védelme érdekében, a tapasztalt negatív folyamatok megakadályozására.
3. A védelemre érdemes épületeket együttesként, a település karakterének megőrzésével kell megvédeni.
4. A város- és faluvédők a jelenleginél aktívabban vegyenek részt a település életében.
5. Az örökségi értékvédelem eszméjének továbbélése érdekében elengedhetetlen az összefogás a szövetség és a tagegyesületek, valamint az egyes egyesületek között az ifjúsági munka megerősítésére, a jó módszerek átadására. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy a városvédővé lett fiatalok ifjú felnőttként is megőrizzék aktivitásukat.
6. Szükségesnek tartjuk beépíteni az iskolai tantervbe a természeti és épített értékeket a helyszínen bemutató, közvetlen élményeken alapuló oktatást.
7. A történelmi és népi hagyományok ápolása mellett erősíteni kell a nemzeti és helyi értéktudatot. Ezért is javasoljuk a helytörténet, helyismeret kötelező tananyagként történő beemelését az oktatásba.
8. A településekhez kapcsolódó erdőterületek további igénybevitelének lehetősége szűnjön meg, ezek terhére ne lehessen épített környezetet fejleszteni és a meglévő építmények felújítása is csak a korábbi nagyságú területet igénybe véve történhessen meg (például a debreceni Nagyerdő esetében).
9. Legyen kötelező a településvédő civil szervezetek tájékoztatása minden természeti értéket érintő új hatósági építési és önkormányzati településfejlesztési ügyben.
10. Minden nagyobb településen javasoljuk főkertész alkalmazását.
11. A természeti értékek és a környezetükben lévő települések között egyeztetéssel kell kialakítani azt – a település létét nem veszélyeztető – természetvédelmi fenntarthatósági tervet, mely a természeti értékeket csak a szükséges mértékben veszi igénybe, de biztosítja az épített környezet fennmaradását (pl. Völgységi patak és Kárász település).
12. Hatékonyabb és egyszerűbb eljárást, szigorúbb és gyorsabb büntetést tartunk indokoltnak a természeti környezetben lerakott szemét és építési törmelék elhelyezéséért. A hatóságok legyenek kötelesek eljárást indítani a településvédő civil szervezetek bejelentése nyomán. Lomtalanításra csak szervezett formában kerüljön sor és e célra alakítsanak ki alkalmas gyűjtőhelyeket.
13. Új ipari beruházásokat – ahol erre lehetőség van – elsősorban a korábban is e célra használt ipari területeken kell engedélyezni.

*A Város- és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) ebben az évben is átadta a Podmaniczky-díjakat az arra érdemes magánszemélyeknek és közösségeknek. A díjakat Ráday Mihály, a szövetség elnöke adta át.*

## Podmaniczky-díjasok 2010

### • Magánszemélyek:

#### *Ács Gábor*

Rádiós riporterként hetente jelentkezik az éterben, és célratörő helyszíni riportjaival igyekszik a lakosságot a főváros tisztántartásáért folytatott küzdelemben való részvételre buzdítani. Cégek bevonásával faltszítási akciókat szervezett több fontos hely letakarítására, pl. az Alagút tetején, a Király Fürdőnél és az Erzsébet téri kútszobornál.

#### *Békési Imre*

A hazai vendéglátás és idegenforgalom egyik jeles és közismert alakjaként több mint két évtizede foglalkozik Budafok borászati múltjából fennmaradt föld alatti és felszíni épített értékek felkutatásával, megmentésével. Kiemelkedő értékmentő munkát végzett a „Záborszky Pince” néven ismert műemlék épület és a hozzá tartozó pincék felújítása, eredeti állapotban való helyreállítása terén.

*Bilonka István (torony bádogos mester)*

A Pécs elővárosában, Vasason dolgozó mester keze nyomát országsszerte számtalan templom tornyának fedése dicséri. Jelentősebb munkái többek között: Pécs, Alapítványi Székház-Csontváry Múzeum épületének egyedi gyártású elemes fémlemezfedése, Pannonhalam fémlemezfedés munkái, YBL palota saroktornyának sisakja stb.

#### *Dr. Budai István*

Nevezett a Balassagyarmati Börtön- és Fegyház parancsnokaként sokat tett annak érdekében, hogy a volt vármegyebörtön épületét, azon belül a börtönkápolnát méltó módon újítsák fel. Az 1842-45. között épült klasszicista börtönépület országosan is kiemelkedő építészeti értéket képvisel.

#### *Deák-Varga Dénes*

Nagykanizsa főépítészeként sokat tett és tesz a helyi értéket képviselő épületek megmentéséért és megőrzéséért. Ebben segíti a város helyi védelmi rendelete, ahol 478 helyi védett épületet tartanak

nyilván. Szakmai és emberi hozzáállásával a Nagykanizsai Városvédő Egyesület helyi szerepét a műemlékvédelemben döntően meghatározza.

*Dévényi Tamás*

Okleveles építészmérnökként mindig értő módon nyúl Budapest építészettörténeti örökségéhez és 12 éve oktatja ugyanerre az egyetemi szinten az ifjúságot.

A Rácz Fürdő rekonstrukciójának világszínvonalú tervezésekor a több száz éves történetre visszatekinthető fürdőben az egyes történeti rétegeket és Ybl Miklós 19. század végi átalakítását sikeresen ötvözte a kortárs építészet karakterével és a jelenkori közönség igényével.

*Dr. Fülöp István*

Az 1984-ben alakult Gödöllői Városvédő Egyesület alapító tagja, ma az egyesület elnöke. Szakirányú önkéntes munkájának is eredménye, hogy a ma már ipartörténeti emlékek számító, a gödöllői Moór János által szabadalmaztatott és gyártott kutat működképesen átalakítva a város közterületén díszkútként újra elhelyezték.

*Dr. Hasan Hasanov (Azerbajdzsán Nagykövete)*

*Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövete*  
Budapest, Eötvös u. 14. A Pödmaniczky Palota felújításáért.

*Szalai Árpád (Elnök: Rácalmási Városvédő és Szépitő Egyesület)*

Elévülhetetlen érdemei vannak az örökségvédelem, a hagyományörzés és hagyományteremtés területén csakúgy, mint a környezetvédelem és környezetfejlesztés, szépités területén. Sokrétű tevékenysége nélkül Rácalmás ma nem lenne az, ami: hagyományait ismerő, őrző, azokra büszke város. Jelentős szerepe volt a Rácalmási Nagysziget védetté nyilvánításában, készül, jóváhagyás előtt áll a Rácalmási Örökségvédelmi rendelet.

*Szántai Lajos*

Öntészeti szakértő, aki a harangöntők neveinek megismertetését tűzte ki célul. Több éve az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület öntészettörténeti múzeumi szakcsoportjának a támogatásával, amelynek évtizedeken át volt elnöke – tevékenykedik. A harangok felmérése után megismert adatokat az általa tervezett bronztablán jól olvashatóan örökíti meg. Az első bronztablájával Magyarország egyik leghíresebb harangöntődjének a Seltenhoher öntődének állított emléket.

*Szemerédi László*

Sopron, Új utca 18. felújításáért. A felújítást végzető okleveles mérnök-tanár, c. igazgató, aki egyben a tulajdonos is, nem csak a soproni belváros műemlék-negyedéhez illő gondossággal újította fel a nevezett házat, de a három éven át tartó helyreállítás alatt a feltárt 18. századi seccók értő restaurálásának „igényéért”, s az egész folyamat finanszírozásáért adjuk elismerésünket.

*Vándor Éva*

Környezetvédelmi csoportvezetőként 13 éve végez

önkéntes munkát a Budapesti Városvédő Egyesületben. Újraszervezte a Környezetvédelmi Csoportot, melynek rendszeres találkozóira külsős szakembereket és városvédő előadókat kér fel. A koppenhágai Klímacsúcs Konferencián tagja volt a magyarországi delegációnak. Folyamatos kapcsolatot tart más civil szervezetekkel és a környezetvédelemre szakosodott intézményekkel.

• Közösségi díjak:

*Mazen Al-Ramahi tulajdonos, Vékony Péter építész, Bor Ferenc művészettörténész*

A Budapest VII. ker. Dohány utca 44. alatti volt Hungária fürdő romos állapotban megmaradt utcai frontja helyreállításáért.

Az új tulajdonos, Mazen Al Ramahi az épülethiányok helyére Hegedűs Péter építésszel új Zara Hotelt terveztetett, s a Hungária maradványát Vékony Péter építész és Bor Ferenc művészettörténész (Hild-Ybl Alapítvány) közreműködésével teljesen helyreállította.

A megújult épület visszakapta összes korábbi ékítményét, domborműveket, lámpákat, frizeket, s ez a több mint 100 éves homlokzat lett az egész szálloda-együttes főbejárata, mögötte a recepcióval, s az uszoda, majd színházterem üvegezett mennyezetének védelmében a szálloda hallja is.

*Bartal és Rabb Kft.*

A kimagasló szakértelmű csapatot felmutató pécsi székhelyű tervezőiroda munkatársai tervezőként, statikus szakértőként, műszaki ellenőrként, lebonyolítóként és felelős műszaki vezetőként az utóbbi években közreműködtek közel húsz egyházi műemlék megmentésében.

Kiemelt szerepük van a pécsi zsinagóga, a mánfai román templom, a magyarszéki, kővágószőlősi, az alsómocsoládi, magyarszéki, ligeti római katolikus, a kisharsányi, katádfai református, vagy a majsi és mohácsi szerb ortodox templomok építészeti értékeinek feltárásában, megmentésében.

*Szigetmonostori Faluszépitészeti Egylet*

Kizárólag önkéntes munkával jelentős értékmegőrző tevékenységet folytató civil szervezet.

Az Egylet munkájával, aktivitásával nagy lendületet adott a település épített környezetének megőrzése, értékeinek megóvása és a környezetvédelem érdekében tett erőfeszítéseknek. A katolikus egyházközség tagjaival összefogva megkezdték a régi katolikus temető és a Kálváriadomb felújítását, kitakarítását.

*Törökszentmiklósi Városvédő és Szépitő Egyesület*

Fontos munkát végeztek a település 1848/49-es szabadságharc alatti szerepét bemutató helyek, emlékek ápolásában, rendben tartásában, felújításában. Munkásságuk eredményeként új Vécsey Károly emléktábla készült az egykori fogadó helyén álló cukrászda falára. Felkutatták, s rendbe tették a város '48-as honvédeknek temetői sírhelyeit, felújították a Katolikus temetőben központi helyen álló Honvéd-síremléket. ■

## Gödöllő: Új szárnyakat nyitunk

Befejeződött a Gödöllői Királyi Kastély „betonban és aranyban” mért – vagyis méretét és az anyagiakat illető – legjelentősebb felújítási szakasza. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében megvalósuló beruházás összköltsége 1.660.000.000 forint, amelyből 52.000 négyzetméter park és 1.600 négyzetméter belső tér nyerte vissza régi pompáját.





Az 1820 körül épített és 2010-ben helyreállított Erzsébet Nagyszálló

Fotó: Klenk Csaba



Az épülő atomenergia-ipari múzeum

Fotó: Beregnyei Miklós



Archív fotó: A paksi Dózsa György utca az 50-es évekből



Az új paksi rendelő intézet

Tervezte és fényképezte: Klenk Csaba